

3

A'

PRUSSZIAI KIRÁLYSÁG

STÁTISTIKAI, GÉOGRAPHIAI

ÉS

HISTÓRIAI

L E I R Á S S A.



KIDOLGOZTA

L A S S Ú I S T V Á N,

A' NAGY MÉLT. MAGYAR KIRÁLYI UDVARI KAMARA'
REGISTRATURÁJÁNAK KANTZELLISTÁJA.



P E S T E N,

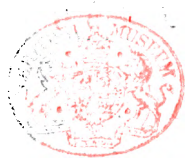
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN RETÜIVEL.

1 8 2 8.

CHARTER OF THE

UNIVERSITY OF MICHIGAN

AND ACADEMY



M É L T Ó S Á G O S
GRÓF SZÉKI
TELEKI JÓ'SEF
Ú R N A K ,

Ő CSÁSZÁRI 'S APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE ARANY
KULCSOS HÍVÉNEK, A' MÉLT. KIR. ITÉLŐ-TÁBLA
BÁRÓJÁNAK, TEKINTETES CSANÁD VÁRMEGYE FŐ-
ISPÁNJÁNAK, ÉS A' HELVÉCZIAI VALLÁS TÉTELT
TARTÓ TISZA MELLÉKI FŐ-TISZTELETŰ SUPERIN-
TENDENCIA FŐ-KURÁTORÁNAK,

Ő N A G Y S Á G Á N A K

alázatos tisztelettel ajánlja
A' S Z E R Z Ő.

Méltóságos Gróf Ur!

Azon fényes Érdemek, mellyek a' Méltóságod Grófi Familiáját a' Tudományok körül való fáradozásra és ezeknek gyógyítássára nézve ékesítik, sokkal esmeretesebbek a' két Magyar Haza előtt, mint sem azokat elő számlálnom szükséges volna; legyen elég tehát a' Méltóságod megboldogult édes Attyát, a' ki hivatalos foglalatosságai között is több jeles munkákkal gazdagította a' Magyar Litteraturát, legyen elég Méltóságodat említenem, a' kit ő Cs. Kir. Hertzegsége, Hazánk jó Nádor Ispánnya a' hazai nyelv ama legerősebb Palladiuma, a' Magyar Akadémia talp követ letévő Deputátciónak Elölülő-jévé kinevezni méltóztatott.

Méltóztassék annakokáért Méltóságod a' Prussziai Királyság Statistikai — Geographiai és Históriai Leírását magába foglaló munkámat,

mint a' Méltóságod nagy, érdemekkel díszes familiája, mellynek iskolai pályámban több esztendőig volt szerentsém Alumnussa lenni, és a' Méltóságod személyes érdemei eránt való buzgó Tiszteletemnek tsalhatatlan Tanubizonyságát kegyesen elfogadni, a' ki alázatos Tisztelettel maradok.

Méltóságodnak

alázatos Szolgája

L a s s ú I s t v á n,

P R U S S Z I A.

I. Földje.

1. §. **P**RUSSZIA két, más Státusok által egymástól elválasztatott fő részekre, u. m. napkeletire és napnyugotira osztatik, a' honnan nem valamely egybe álló Egész, hanem több szerte szélllyel fekvő tartományokból álló Ország.

a) A' keletinek, melly a' másiknál sokkal nagyobb, határai: északra a' keleti tenger; keletre az Orosz Birodalom, Lengyel Ország és Krakau szabad városa; délre Austria és Saxonia; nyugotra 18 Német szövetséges Státusok (u. m. Bavaria, Weimar, Gotha, Coburg-Saalfeld, Meiningen és Hildburghausen, mind a' két Reussi, mind a' két Schwarzburgi és a' három Anhalti Hertzegségek, Churhessen, *) Hannovera, Braunschweig és mind a' két Meklenburgi Hertzegségek). A' Prusszia ezen egymásból függő fő részének határ lineája 585 geogr. mf. ha pedig ennek fekvése négy seregletű volna, akkor csak 260 mf. tenne, rendetlen formája tehát határainak hosszát kétszer annyival is nagyobbá teszi. Ezen fő masszához tartoznak még más részek is, mellyek résszerént más Német Státusoktól vétetnek körül, mint Gefäll, Ziegenrück, Kamsdorf, Wandersleben, Schleusingen, Beneckenstein, Wolfsburg és Duckow, résszerént, mint nevezetesen az Erfurti birtoka, felette kevésbé érdekli az Egésszet.

*) Az az a' Hesseni, vagy Hassziai Választó Fejedelemség.

b) A nyugoti részének, mely a' Heiligenstadti Kasselen keresztül Warburgba vivő legközelebbi Ország uton $7\frac{3}{4}$ mf. távolságra van a' keletitől, határai: északra Hanovera; keletre 8 Német szövetséges Státusók (u. m. Hanovera, Braunschweig, Lippe-Detmold, Schaumburg-Lippe, Waldeck, Churhessen, a' Hassziai Nagy Hertzegség és Nasszau) délre a' Bavariai, Heszzen-Homburgi, Oldenburgi és Szász-Coburgi tartományok, a' Rhénus bal partján, a' Náhe vizétől Kreuznachon felyül a' Bliesnek a' Saarba való szakadássáig és innen a' Moselig Sierken alól, Frantzia Ország; nyugotra Belgium a' Luxemburgi Nagy Hertzegséggel. Ezen határok hossza 254 ha pedig négy szeletűek vólnának, akkor csak 114 geogr. mf. tenne. Prussziának ehez a' részéhez tartoznak, de vele össze függésben nintsenek, Lügde és Wetzlar városai, továbbá az ez előtt Nasszauai tisztség Atzbach és a' Braunsfeldi, Greifensteini, és Hohensolmsi tisztségek.

Fekszik a' keleti, az északi Szélesség $49^{\circ} 45' - 55^{\circ} 40'$ és a' hosszúság $27^{\circ} 40' - 40^{\circ} 30'$ közt; a' nyugoti pedig Az északi Szélesség $49^{\circ} 10' - 52^{\circ} 30'$ és a' keleti hosszúság $23^{\circ} 30' - 27^{\circ} 5'$ közt. Nagysága amannak 4194 és ezen utóbbinak a' Neufchateli Hertzegséggel (melly a' Valengini Grófsággal együtt a' Frantzia Országi határookban a' Jura hegye alatt fekszik és a' Prussziai Monarchiával sem fekvésére, sem polgári alkotmányára nézve össze függésben nints, sőt inkább a' Helvétziai köz társasághoz tartozik 's tulajdon törvényei vannak és 14 □ mf. nagy) 820 □ mf. következésképpen az egész Prusszia 5014 □ mf. foglal magában.

2. §. Földje minéműsége: lejtős a' keleti és északi tenger felé, nagy részént sík és tér,

délre és nyugotra legtöbb hegyei vannak: illyenek 1) a' Sudeti bértzek, mellyek Sziléziát dél-nyugotra körül veszik, elosztatnak a) a' délre fekvő Morva hegyekre, mellyeknek a' Glatznál lévő Schneeberg nevű tsuttsok 4500', az Eule 3300' az Otterstein 3158' magas; b) nyugot felé az óriás hegyekre, ezeknek Schnee- vagy Riesenköppe nevű tetejek 4884 a' nagy Rad, a' Sturmhaube, Seifenberg, Reifräger, mellyek 4700 — 4300' magosak; a' többi ágai pedig a' Sudeteknek Sziléziában egyenként 2300 — 2800' magasság közt vannak; 2) a' Harz, Brocken nevű tsuttsa 3486' és a' Thuringiai erdős hegyek, mellyek csak a' Dolmárban 1370' magasak, Brandenburgiának és Saxoniának észak nyugotra határt tsinálván; 3) a' Weser bértzek, (mint a' Teutoburgerwald és Porta Westphalica) Vestfáliát északra hasítják keresztül, 1000 lábnál nem magasabbak; 4) a' Westerwald 2000' Vestfáliának déli részében; 5) a' Rhénuson túl a' Hundsrück a' Hochwaldal a' Mosel jobb partján, egy ága a' Vogesi hegyeknek, 3000'; 6) a' 2100' magas Veen a' Maas, Mosel és Rhénus közt, melly az Ardennesek ágazatja, és az alig 1600' Eifel.

Vizei: A) Tengers a' keleti vagy Balticum tenger, melly a' Prussziai Státusokat mintegy 130 mf-re mossa, és 3 tenger öblöket formál, u. m. a' Kurit Memel várossánál, melly 20½ □ mf. nagy, 15 mf. hosszú 's 4½ mf. széles, a' Frisit Pillaunál, melly 14 □ mf. kiterjedésű, 13 mf. hosszú, 's legfellyebb 2½ mf. széles, és a' 14½ □ mf. nagy, 7 mf. hosszú és 6 mf. széles Stettini Öblöt Pomerániában.

B) Folyóvizei: 1) a' keleti tengerbe folynak a) a' Memel, vagy Lengyelül Niemen,

Schmalleninkennél lép bé az Orosz Birodalomból Prussziába, a' hol már hajókázható; két ágat, u. m. a' Russet és Gilget formálván, a' Kuri Haffba ömlik; b) a' Scheschuppe Ragnit várossától keletre, magába veszi a' $4\frac{3}{4}$ mf-re hajókázható Jurt, 105 mf. hosszú, 22 mf-re hajókázható, és az Oginskyi Csatornánál fogva, — melly Pinsktól Bytyaig menvén, általa a' Szara és Przypiec vizek, 's ezek által a' Memel és a' Dnieper öszve köttetésben vannak, — a' Buggal és Dnieperrel, 's következésképpen a' fekete tengerrel egyesülésben van; c) a' Pregel, egyetlen egy tengeri folyója Prussziának, melly a' Pissa, Ranit, Angerapp és Inster vizek öszve folyássából lessz, egyesül a' Deinevel Tapiannál és a' Schippenbeiltől fogva $3\frac{1}{2}$ mf-re hajókázható Allevel Wehlaunál; Gatterburgtól kezdve 15 mf. hajókázható, és Königsbergen alól 1 mf-re a' Frisi Haffba foly; d) a' Visztula (Weichsel), melly Austriai Sziléziában, nevezetesen a' Tescheni Hertzegségnek déli részében az Odera forrásától keletre ered, és előbb Austriai Sziléziát a' Prussziaitól, azután ezen utólsót választja el Galicziától. A' hol Galicziát éri, elszakasztja ezt Krakau szabad várossától és a' Lengyel Királyságnak egy részétől, melyet északról délre, valamint Prussziát is 30 mf-re keresztül folya; itt három ágakra oszlik, mellyek közül a' két keleti a' Nogat és az Ó Visztula Elbingnél a' Frisi Haffba, a' nyugoti pedig Weichselmündenél egy mf-re Dantzigon alól 100 mf. futása után, 3580 □ mf. foglalván el, a' keleti tengerbe szakad; magába veszi a' Dunajetz és Poprád vizeit, mellyek a' Szepességen erednek és tsak ezek folynak a' Magyar Országi vizek között északra, továbbá a' Wislokat, Sant, a' Bugot a' Narewweł, a' Pili-

cát, Nidát, Brdát, Bsúrát és Brahét; magában Prussziában pedig a' Brahet, Drewenczet, Motlaut, Ossát; e) az Odera, ez Prussziát 81 mf.-re folya keresztül és itt mindenütt hajókázható; két ágakra oszlik, mellyek közül a' nyugoti nevét megtartja, a' keleti pedig nagy Regeliz név alatt Divenow, Swine és Penne nevű három torlatokon a' tengerbe ömlik. — 2) az északi tengerbe szakadnak: a) az Albis (Elbe), melly itt magába veszi a' fekete Elstert, Muldát, Saale, Ohret, Havel, Tangert, Alandot és Jettzet; b) a' Weser, belé folynak itt a' Lippi Werra 's a' Diemel; c) az Ems, melly 1818 óta Hultetől Salzbergenig a' Prussziai határ széleken, 10 teréhnnyi hajókra nézve hajókázhatóvá tétetik, 's a' Lippevel, ez által pedig a' Rhénussal össze köttetik; d) a' Rhenus, belé szakadnak a' Prussziai vizek közül a' Nahe, Lahn, Mosel, Aar, Sieg, Wipper, Ruhr, Lippe.

Tavai: főképpen keleti és nyugoti Prussziában, Brandenburgban és Pomerániában, mind össze 350-an vannak. Leg nagyobb a' halakkal gazdag Spirding tó, kerülete 12 mf. és 4. Szigeteket formál; utánna jönnek: a' Mauer vagy Angerburgi tó, hossza 7 széle $1\frac{1}{2}$ mf. mind a' kettő keleti Prussziában; a' Neuwarpi tó Pomerániában, kerülete 3 mf. a' többiek közül egy se teszi két mf. 's a' 356 öszveséggel tsak valamivel megyen többre $32\frac{1}{2}$ □ mf.-nél. — Sok 's nagy posványai és mótásrai közt legnevezetesebbek a' 2000' magosságra a' hegyeken lévő Seefeldiek, a' Sudeti hegyeknek egy nagy mótásos völgye, Glatz szomszédságában. Ezen mótások közül, mellyekhez hajdan hozzájok se lehetett menni, árkok és gátok által sokan mívelhetőkké tétettek, és most Werder név alatt igen termékeny földek.

Csatornái: 1) a' nagy és kitsiny Fridrik árka Prussziában (Fridrichsgraben), az első 3 mf. a' Deinet a' Gilgével köti össze; az utolsó 1 mf. a' Kuri Haffon való veszedelmes hajókázás elkerülésére 's a' Gilgenek a' Nemoninnal, és így a' Deinenek a' Gilgével való össze kötésére szolgál; 2) a' Johannsburgi ugyan ott 12 mf.; 3) a' Brombergi, mely a' hajókázható Brabet Brombergnél a' hasonló Netzével köti össze Nackelnél; hossza 4 mf. szélessége 50'; 4) a' Fridrik Wilhelm vagy Müllrosi tsatorna, a' Spreet Neubrücknél és az Oderát Brieskownál egyesíti; 3 mf. hosszú, 10 zsilipjei vannak; 5) a' Finow Csat. a' Havelt a' Finowwal és ez által az Albist az Oderával össze kötven, a' Hajókázást Berlin és Stettin közt felényivel meg rövidíti, hossza $5\frac{1}{3}$ mf. 15 zsilipekkel; 6) az ujj Oderai, mely résszerént az Oderai hajókázásnak Güstebiesétől Hohen-Saatenig való meg rövidítésére, résszerént az ott lévő mótások kiszáraztassokra van tsinálva; 7) a' Plaueni tsat. vagy ujj Fridrik árka, mely Magdeburgtól észak keletre az Albisból Parey nevű falunál Genthinen keresztül a' Havelbe megyen és a' Berlin 's Magdeburg közt való hajókázást 11 mf.-del teszi rövidebbé: az 1. 3. 4. 5. 6. 7. számok alatt említett Csatornák által a' Visztula az Oderával, Havellel, Spreevel, és Albissal össze köttetésben van, mely nagy jó tétemény ez a' kereskedeésre nézve! — 8) a' Klodnitzi Sziléziában, leginkább a' kőszén és huták productumaiknak az Oderához való szállítássára szolgál, hossza 8 mf. 18 zsilipekkel; 9) a' Krahfuhl Csat. a' Nogatnak az Elbingel való egyesítésére; 10) a' Münsteri, Münstertől Maxhafenig az Emsnek a' Lippével és a' Rhénussal leendő össze kötésére való fog lenni; 11) a' Clevei, Clevetől a'

Rhéniusba megyen, tsak nagy víz idején hajózható. — Továbbá a' Gabona, fa, köszén 's a' t. szállításra Brandenburgban vannak: a) a' Templini, $4\frac{3}{4}$ mf. 5 zsilipekkel; b) a' Rupini, melly a' Rhint a' Havellel és a' Rupini tóval egyesíti; c) a' nagy fő tsatorna a' Havel mellyéki motsáros helyek kiszárztássára; d) a' Storkownál lévő fa usztató Csat, melly a' Dolgeni tóból, Storkowon által Köpenicknél a' Spreebe, végre e) a' Werbellini, melly hasonló nevű tóból a' Grabow tón keresztül, a' Finnow Csatornába megyen.

3. Elosztatik. 10 Tartományokra (Provincia), ezek ismét 7 katonai osztályokra és 28 kormány kerületekre, mellyek 338 kissebb kerületekből állanak. Az

I. Katonai Osztály, vagy a' tulajdonképpen való Prussziai Királyság magába foglalja

Fekvések.

Nagyságok és Népségek a' Tartományoknak vagy Provin.

1. A' keleti Prusszia nevű Tartom. 36 kissebb kerületjeivel, és a' Königsbergi 's Gumbinnen Várossában lévő Lithvániai kormány kerületekkel. A'

A' keleti tengernél, nevezetesen a' Kuri és Frisi Öblök-nél, a' Passarge, Pregel, Niemen vizek mellett. A'

702 $\frac{4}{5}$ □ mf. 1,005,543.

2. Tart. vagy nyugoti Prussziát a' Dantzig és Marienwerderi kormány székekkel 's az ezeket formáló 21. kerülettskéekkel.

A' Visztula vizénél és a' keleti tengernél

466 — 633,077.

A' II. Katonai Osztályban, melly Brandenburg és Pomeránia nevet visel, vannak : a' :

Fekvések., Nagyságok és Népségek a' Tart.

3. Tart. u. m. a' hajdani Brandenburgi Márkgrófság, a' Berlini, Potsdami és Frankfurti kormány székekkel, és 32. kerületetskéivel; a' | Az Odera, Bober, Neisse, Warthe, Albis, fekete Elster, Havel és Spree vizek mellyékén 749 $\frac{1}{2}$ □mf. 1,335,160.

4. Tart. u. m. Pomeránia a' Stettini, Stralsundi és Köslini Kormány székekkel's 26. ker. | Az Odera alsó mellyékén, a' Peene's Recknitz vizeinél; a' keleti tenger-nél, nevezetesen a' Stettini Öböl-nél, végre a' Rega és Persante folyó vizeknél 566 $\frac{1}{2}$ — 729,834.

A' III. vagy Szilézia nevű Katonai Osztályban van: az

5. Tart. az az Szilézia Glättzal, a' Breslaui, Reichenbachi, Liegnitzi és Oppelni kormány székekkel's 56. ker. | A' Sudet hegyeknél, 's az Odera vize felső mellyékén 720 — 2,061,589.

A' IV. Katonai Osztály magában foglalja a'

6. Tart. vagy a' Poseni nagy Hertzség-séget, a' Poseni és Brombergi kormány székekkel's 26. ker. | A' Warthe és Brahe vizek mellyékén 538 $\frac{1}{2}$ — 833,972.

Az V. Kat. Osztályban van a' Fekvések. Nagyságok és Népszágek a' Tart.

7. Az az a' Szász Tart. a' Magdeburgi, Merseburgi és Erfurti kormány székekkel 's 41. ker.	A' Harz hegyénél; az Albs, Mulde, Saale, fejei Elster, és Unstrut, mellyeken -	458 □mf. 1,259,221.
--	--	---------------------

A' VI. VII. Kat. Osztály t. i. az Alsó-Rhénusi és Vesztfáliai magában foglalja: a'

8. Tart. t. i. Vesztfáliát, a' Münsteri, Minden és Arensbergi kormány székekkel, mellyekben 37. ker. vannak; a'	A' Theutoburger Wald és Westphälische Pforte nevű hegyeknél; a' Weser, Ems, Rhénus, Lippe, Ruhr vizeiknél -	367 — 1,095,019.
---	---	------------------

9-ket, vagy Jülich, Kleve és Berg Tart. a' Düsseldorf, Kölni és Klevei kor. székekkel, 's az ezekben lévő 27. ker. a'	A' Rhénus, Lahn, Wied, Sieg, Wipper, Ruhr, Lippe vizeiknél -	158½ — 965,756.
---	--	-----------------

10. vagy az Alsó-Rhénusi Tart. vagy Nagy Hertzségség, az Aacheni, Trieri és Koblenzi kormány székekkel, 's az ezeket formáló 36. kerülettsékekkel.	A' Rhénus, Mosel, Nahe, Roer vizek mellyeken -	288 — 1,007,081.
--	--	------------------

Prussziához tartozik még a' Helvétziai köztársaság 22-ik Kantonja Neufchatel vagy Neuenburg is, melly mint Prussziai tartomány, Hertzség nevet visel. Határai: Frantzia Ország és

Helvétzia. A' Jura hegyeinek több lántzai hasítják keresztül ezen tartományt, melyet a' Neuenburgi 6 mf. hosszú, $1\frac{1}{2}$ mf. széles, 400' mély és halakkal igen gazdag tó több más kitsiny tavak és folyó vizek által a' Rhénussal köt össze. A' marha tartás igen jó lábon áll benne, a' Lakosok bort, gyümölcsöt, kendert, és Lent bőven termesztenek, hanem gabonájok nints elég; de annál virágzóbbak Neufchatelben a' fabrikák, főképpen pedig tsipkével, ruha szegéssel, késekkel, makhina eszközökkel, tztitzel és más pamut portékákkal, de mindenek felett órákkal nevezetes kereskedést űznek a' lakosok, kiknek számok, a' Szabadság és a' polgári alkotmány kedvezése több több jó mesterembereket edesgetvén oda mindég nevededik; vannak benne mintegy 12000 Óráások, 's ezek közt 3300. mesterek számláltatnak, kiknek míveik egész Európában mindenfelé esmereteseek. Nevezetes főképpen egy Chaux de Fonds nevű falu a' Valengini Grófságban, melly egy hasonló nevű, a' szántásra vetésre alkalmatlan völgyben fekvűdven, az igen virágzó baromtartás és sajtal való kereskedés mellett, az órásságot és tsipke kötést annyira űzi, hogy 1818. 5000 lakosai közt 400 óráások és 600 tsipke kötők találtattak, kik esztendőnként, ide nem számlálván a' függő billegőjű (Pendeluhr) órákat, tsak arany és ezüst zsebbeli órákat 40,000 készítenek. Szinte hasonlóak a' Chaux de Fondsi lakosokhoz a' mívészségre nézve a' Locleiek; mind a' két faluban van egy egy Párisi módi kereskedés, könyv nyomtató műhely, könyv kereskedés és több pénzváltók. Fő helye a' tsipkéekkel való kereskedésnek egy Fleurier nevű falu.

Uralkodó vallás Neufchatelben a' Reforma-
ta, Katholika közönség tsak 2 van az egész Her-

tzegségben. Fő nyelv a' Frantzia, mindazáltal Németül is beszélnek a' lakosok. A' Prussziai Király esztendei jövedelme ezen tartományból 40,000 Tallér. Fő várossa Neufchatel, melly a' Jura hegy tövében éppen ott fekszik, a' hol a' zuhogó Seyon vize a' Neuenburgi tóba ömlik, egy igen kies tájjékon. A' város nint rosszul építve, vannak 547 háza és 4500 lakossai; fő pontja az egész Hertzegség kereskedésének. Tanító intézeteinek és más fundációinak virágzását kiváltképpen azon 3 miliom forintoknak lehet tulajdonítani, mellyeket egy Neufchatelben született, hanem későbbben Lissabonban megtelepedett Pury nevű kereskedő hagyott testamentomban. Egy Courtales nevű kereskedő pedig egy kórházra (ispotály) tett testamentomot, 700,000 Frankot rendelvén arra, melly summát a' maradékai még jobban megnevelték.

Czimere egy veres ágas vagy Oszlop, 3 ezüstös gerendákkal arany mezőben.

Hadi ereje: a' Prussziai Király test őrző Seregéhez Neufchatel egy tsapatot vagy Bataillont ad; a' Helvétziai köz társaságéhoz pedig 1000 embert. Most már térjünk vissza ismét magára Prussziára és lássuk annak

4. §. Éghajlatját. Prussziának éghajlatja különböző, a' keleti tenger partjain fekvő tartományokban változó, kietlen és nedves a' levegő; Sziléziában és a' Német Tartományokban szelidebb és mindég egyforma; a' Brandenburgi homokos pusztákon néha égető a' hévség, általában véve pedig egészségtelen a' levegő a' sok álló vizek miatt: legkellemetesebb a' Rhénus, Nahe, Mosel és Saar mellyéki Provinciák éghajlatjok, mellyeknek már nyarok van, mikor a' Sudet, Harz, a' Thuringiai Erdőség, a' Wes-

terwald, Hunderücken és Eifel mellyéki lakosok még hideget szenvednek.

5. §. Természet művei: A) Ásványai: aranya nincs; ezüstöt béveszen esztendőnként 22322 márkot, főképpen a' Mannsfeldi (Saxoniában) réz, — és a' Tarnowitzi (Sziléziában) ón értékből; — Ónat ugyan innen és az alsó Rhénusi Provinciából 32353, Malchus szerint 59,238, — rezet Bisinger szerint 34233, Malchus szerint 15,000 (legtöbbet a' Mansfeldi Grófságból); — vasat (legtöbbet Sziléziából, legjobbat Vesztfáliából és a' Harz mellett fekvő Saxoniából: 2,348,783 (ezt Bisinger csak 465,723 mázsára teszi); kőszén 4,600,000 mázsát; törf bányái közt legnévezetesebbek a' Vesztfáliában, Pomerániában, Saxoniában és Brandenburgban lévők, melly utolsó tartományban a' Linumi törf ásás legelső egész Prussziai Monarchiában; borostyán vagy agát köve (succinum vel bitumen electrum) a' keleti tenger (Prussziai) partjain, kiváltképpen pedig Pillautól Dirskeinig, egész Európában legtöbb és legszebb van; Chrysopras kővei közt a' Gläserndorfi (Sziléziában) a' gyöngy árosoktól (Juvelier) legtöbbre betsültetik; Puzzuolan földje találtatik az alsó Rhénusi tartományban; Kobaldja esztendőnként reá megyen 2088 tsinkje 68,525. — Eger köve 2712. — Timsója 6189. — Gálitzköve 4447, bűdös köve 900, Salétroma 2010 mázsára: Sós kutjai vannak Saxoniában, Vesztfáliában és Pomerániában; a' sós-béli jövedelmét Malchus így adja elő:

Colberg ád esztendőnként	1090 Terhet. *)
Schönebeck	16900 —
Stassfürth	1400 —

*) Itt 32 mázsát teszen egy Terch.

Halle	-	-	-	-	6900	Terhet.
Dürrenberg	-	-	-	-	5500	—
Kösen	-	-	-	-	1100	—
Artern	-	-	-	-	1200	—
Teudits és Kotsau	-	-	-	-	450	—
Königsborn	-	-	-	-	2805	—
Neu-Salzwärk-Minden	-	-	-	-	1145	—
Gottesgabe	-	-	-	-	315	—
Salzhotten	-	-	-	-	520	—
Westrinkotten	-	-	-	-	625	—
Sassendorf	-	-	-	-	427	—
Werl és Neuwerk	-	-	-	-	1369	—
Hoppe	-	-	-	-	111	—
Theodorshalle	-	-	-	-	140	—
Münster Kreuznachnál	-	-	-	-	250	—
Richingen a' Saarnál	-	-	-	-	30	—

Összeséggel - 41,287 Terhet.

vagy 1,321,184, avagy Bisinger szerint 1,684,944 mázsát. Az esztendőnként bévétetni szokott ásványok betse többre megyen 10 mil. Tallérnál. — Ásványos vizei: az Aachemi az alsó Rhénusi Provinciában, melly egy az Europai legnevezetesebb értzes vizek között; továbbá a Freyenwaldei (a' Potsdami kerületben), Warmbrunni, Landeck, Altwasseri, Reinerzi, Flinsbergi és Salzbrunni (mind Sziléziában). Tengeri fürdői: a' Putbusnál lévő — (a' Stralsundí ker.), a' Rügenwaldei (a' Köslini kerületben) és a' Cranzi Königsbergnél.

B) Plántái: a) Gabonája 's a' Szántás vetés állapota. Az egész Monárchia 108,065,658 hóld földeket teszen, mellyek között a' nagy álló vizek 2,202,441 a' többi vizek, lakó helyek, ország utak, 's több e' félék miatt nem használható föld 16½ mil. hóldat foglalnak el. A' művelt föld Egéssze 89,444,900 hóld; — ebből a' szántó földeké 42,767,900 — a' kerteké 432,150 — a' réteké és legelőké 20,436,000 — a' szőlő hegyeké 54,000 hóld: — Gabona termésse 145,000,000

Scheffel; bora 420,000 akó. 1 □ mf.-re $\frac{48}{100}$ eke alá való föld; $\frac{23}{100}$ rét és legelő; $\frac{29}{100}$ Erdőség. — 17,838 $\frac{4}{5}$ hóld művelt, — 8529 $\frac{7}{10}$ hóld szántó föld-jő. — A' föld jóságára 's termékenységre nézve a' Prusszia Tartományok e' következő irányban vannak egymáshoz; Keleti Prusszia Buzát és Árpát 5. — rozsot és zabot 4. — Nyugoti Prusszia Buzát és árpát 7 $\frac{1}{2}$ némelly helyeken pedig 5 $\frac{1}{2}$ és 4 $\frac{3}{4}$. — rozsot és zabot 6 $\frac{1}{2}$. némelly részeiben 6. 4. és 3 $\frac{1}{4}$. — Pomeránia Buzát 6. — árpát 5. — rozsot és zabot 4 $\frac{1}{2}$. — Posen Buzát 6. — rozsot 5. — árpát 5 $\frac{1}{2}$. — zabot 4. — Szilézia Buzát 3 $\frac{1}{2}$. — rozsot és zabot 4 $\frac{1}{2}$. — árpát 5. — Brandenburg Buzát és rozsot 4 $\frac{1}{2}$. — árpát 5. — Saxonia Buzát 8. — rozsot 2. — árpát és zabot 8. annyit ad, mint a' mennyi elvettetik. — A' szántó földek között mintegy $\frac{2}{3}$ fordítatik a' gabona termesztésre, és pedig ezen irányban (proportio), hogy 100 hóld között 5 $\frac{1}{2}$ búzával, 45 hóld rozsszal, 19 $\frac{1}{2}$ árpával, 30 zabbal vettetik bé. A' szántás vetés, melly Prusszia Nemzeti gazdagságának 's jóvedelmének legfőbb kútfeje, ezen Státusban csak nem mindenütt a' legnagyobb szorgalmatossággal, gondossággal 's a' legjobb gazdasági principiumok szerént üztetik; az ugar mindég kevesebbre szorittatik és krumpli, hüvelyes vetemények vagy Széna termesztésre fordítatik. Innen van az, hogy Prusszia egy azon Europai Státusok között, mellyek a' belső Szükségen felyül teremnek gabonát, és más nemzeteknek is adnak; ha ugyan is a' Ser 's Pálinka (mivel Prusszia egy az inkább Serrel 's pálinkával, mint borral élő Tartományok között, és esztendőnként 5 miliom hordó vagy 10 miliom Berlini Quart Ser fogy el benne, az erre meg kívántató gabonából pedig minden Sze-

mélyre a' Ser főzés közönséges principiumai szerint $\frac{1}{11}$ Berl. Scheffel, 's az othon elfogyó 32 mil. Quart pálinka főzéssére fordított gabonából egy személyre $\frac{1}{11}$ Scheffel esik) főzés, az emberek, 's barmok által megemésztett és az elvetésre fordított gabona össze számláltatik, teszen az elfogyott gabona 134 $\frac{1}{2}$ Miliom Scheffelt, és így a' magúl, pálinkául és serül való ki valóra a' 145,000,000 Scheffelnyi termésből fen marad 10 $\frac{1}{2}$ mil. Scheffel. Össze vettetvén a' művelt föld a' műveletlennel, bizonyos, hogy Prussziában csak nem az egész Tartomány használtatik 's műveltetik, ide nem számlálván a' vizek, Jakóhelyek 's más ilyenek által elfedett földeket; mindazáltal a' nagy legelők és erdők meg kiszebbítésse által sok, a' mezei gazdaságnak más ágaira használtatható földekét lehetne nyerni. A' fent említett gabona nemein kívül terem még tatárka a' sivatagabb helyeken, köles a' keleti Provinciákban, tönköly is a' Rhénus mellyékén. b) A' takarmány, 's kiváltképpen a' ló here természet jó lábon áll, főképpen az alsó Rhénusi Provinciában, melly esztendőnként 2,600,000 Frank árrú ló here magot ad el Hollandiának és Frantzia Országának; c) a' kerti veteményekre 's zöldségre nézve leggazdagabb Saxonia; d) igen híres a' Brandenburgiában Teltovban termő igen jó izű répa; e) Krumplit leginkább a' keleti tartományok és az alsó Rhénusi és Vesztfáliai Provinciáknak némelly részeik teremnek; Prussziai Sziléziában az Oppelni és Breslani kormány kerületekben az elültetett Krumpli 1817 447,200 Vékát tett; f) Ráposztát Szilézia; g) tormát az Erfurti kormány kerület, és pedig olly bőven, hogy esztendőnként mintegy 6000 f. ért viznek ki; h) gyümölcst, nevezetesen almát Po-

meránia, Saxonia és nyugoti Prusszia; legjobb nemű mindazáltal a' túl a' Rhénusi; i) bora van Prussziának a' Rhénus, Mosel és Ahr mellyéki kerületjeiben; a' Rhénusi borok közt legnevezetesebbek a' Bacharachi, St. Goari, Boppardi és Erpeli, — a' Mosel mellyékiek közt legjobbak a' Braunenbergen (Zeltingennél), Erdenen és Trarbachon termők, — az Ahr borok közt legkedvesebbek a' Bleicherte nevűek (így nevezetnek a' veres borok); Brandenburgban, Prussziai Sziléziában és Saxoniában is terem bor, de felette kevés helyly ad ezen tartományokban csak tűrhető vagy meg lehetős jószágú bort is, a' honnan leginkább csak etzetnek használják. k) Kendert és Lent is természet, Lent főképpen keleti Prusszia, nevezetesen pedig a' Braunsbergi és Heilsbergi kerületek és a' Gumbineni kormány kerület; igen jót pedig a' Vesztfáliai Provinciák, u. m. Minden, Rittberg, Münster, Paderborn 's. a' t. l) nem különben dohányt, főképpen a' Brandenburgi, Pomerániai, Sziléziai és Magdeburgi Prussziai Német tartományok; öszveséggel esztendei dohány jövedelme reá megyen 120,000 mázsára. m) Krappal (rubia tinctorum) is bővülködik, főképpen Brandenburg, Saxonia, Szilézia, és az alsó Rhénusi Provincia; n) festő fűvel (isatis tinctoria) Brandenburg, az Erfurti kormány kerület és az alsó Rhénusi Provincia: n) orvosi szék fűvel (anthemis nobilis) Szilézia, a' hol nem bízzák csupán a' természetre, hanem az emberi mesterség is foglalatoskodik annak természetessével; van p) komlója is, de nem a' legjobb 's nem is elég; q) fája: Prussziában úgy van Voigtel szerint az erdők kiterjedések az Egészhez, mint 1 : 6. — Pfeil azt 18 mil. hólra (egy hólrat 120. 10 lábból álló □ ölekre

számlálva) teszi, és az ő állítása szerint a' szurkos fenyő fákról lehulló 's az erdőkben elrothadó szurkos fenyő gyümölcseikkel 110,000 ember elégithetné ki tüzi fabéli szükségét; Malchus szerint pedig az erdők 25,754,000 hóld földet lepnék el: — nevezetes a' többek közt a' Johannsburgi 12 mf. hosszú és szinte a' Pultuski 's Ostrolenkai sivatagságokig kiterjedő erdő; így nevezetik egy keleti Prussziának déli részében lévő Johannsburg nevű városotskától.

C) Az Állatok Országából vannak: a) Lovai 1,332,300 mellyek közt a' tsikók számok 229,558; keleti Prusszia igen jó könnyű lovas és Huszár alá való lovakat ad; a' hazai szükségre Prussziának nints elég Lova; Malchus szerint 1 □ mf-re 265 ló jó; b) Szarvas marhája öszveséggel 4,275,700 darab, e' közt van ökör és bika 828,951 Tehen 2,310,406 's nevendék barom 1,136,348. c) Juhai sintsenek elegen, számok 9,065,700; ezek közt 839,548 Merino vagy meg nemesítettek vannak. — d) Ketskői 162,800 — e) Sertéssei 1,495,600 nagy mesterek a' Sertés hizlalásban főképpen a' Vesztfáliaiak, kiknek sertésseik néha 4—500 fontot is nyomnak, a' disznó hus füstöléshez is nagyon értenek, a' honnan leghíresebb Európában az ide való sódor; Vesztfália után legtöbbet tart a' Prussziai Státusok közt Pomeránia; Malchus szerint 1 □ mf-re 2991 hasznos állat esik; f) Kásztora vagy hódja kevés; g) sok medvéi, farkassai, hiuzzai, borzai, hölgy menyétjei (Hermelin) keleti és nyugoti Prussziában; a' szárnyas állatok közzül vannak h) tyukjai; i) pulykái; k) Ludjai, kiváltképpen Pomerániában, a' hol úgy meghízalják, hogy egy, vére és tolla nélkül 18—20 fontot is nyom; a' mejjét meg füstölik és lud szalonna név alatt eladják; l) a' ludnál is betse-

sebb tollú hattyúi, melyeknek pejhes bőröket ki is szokták készíteni 's a' többek közt haj porozó eszköznek használni; m) Kátsái; — n) Halai: tóbéliekkel bővölködnek a' Brandenburgi tavak; a' folyó viziek és tengeriek között nevezetesek: a' néha 1000 fontot is nyomó Tok; a' Rhénusban, Albisban, 's Oderában találtató igen jó ízű Lazatz; az Albisban 's Oderában lévő és 120 fontot is nyomó Hartsa; az Angolna a' Spreeben, Havelben, Oderában 's a' t. a' Heringek, (Rügen Szigetén 1822. 7053 Tonnába 1,481,130 sózatott bé) félszeguszók 's a' t. a' keleti tengerben; o) Méhet tenyészteneik Vesztfáliában, keleti — 's nyugoti Prussziában, Brandenburgban és Saxoniában; p) a' selyem mivelés: 1780-ban még vólt 5388 font selyme, de minekutánna az Országló Szék a' kényes eperjék plántálássokra 1 miliom Tallérnál többet költött vólna el a' hideg ég hajlat miatt híjában, tsak nem egészen megszűnt.

II. L a k o s s a i.

1. §. A' Prussziai Monárchia Lakossai:

1. Németek; a' Prussziai tartományoknak Posenen kívül, fő lakossai, kik külömbféle beszéd módokon, mind németül beszélnek. Számok mintegy 8,870,000.

2. Több Slavyus eredetű nemzetek; u. m. a) Lengyelek, keleti és nyugoti Prussziában, Posenben 's Prussziai Sziléziában; b) Kassubok Pomerániában; c) Vendusok és d) Serbusok, Brandenburgban és Alsó-Sziléziában: Öszve-séggel 1,800,000-en.

3. A' Lettusok igazi maradékaik, laknak keleti Prussziában; — ugyan ezektől származtak a' Prussziai Lithvánusok is, kiknek nyelve-

ken beszélnek közönségesen az Instertől a' Memelig lakó népek, és a' régi Prussziaiak; ezeknek a' nyelvek vólt, a' Német Rend oda meletele előtt a' fő nyelv, mind azon tartományokban, mellyek azután keleti és nyugoti Prussziának neveztettek, hanem azután a' Német nyelv által egészen kiküszöböltetett: az utolsó Prusszus, a' ki még tudta eredeti anyai nyelvét, a' XVII. Század végén holt meg.

4. Frantziák mintegy 10,000-en az alsó Rhénusi kerületben a' Frantzia Országi határok felé; mint Kolonisták 1685. költöztek Brandenburgba, a' hol 1790-ben még 15,000-en vóltak, de most már az ott lakó nemzetekkel tsak nem egészen öszve olvadtak.

5. 'Sidók: Prusszia egy azon tartományok között, mellyek legtöbb 'Sidókat szenvednek meg kebeleken, legszámosabban vannak Posenben, legkevesebben Saxoniában és Pomerániában: Neufchatelben ellenben egy sints, mivel 1810. mindnek ki kellett onnan költözni.

2. §. Lakossainak számára nézve az első rangú Státusok közé tartozik Prusszia. Bisinger a' keleti rész lakosait 7,554,710-re, a' nyugoti Prussziaiakat 2,981,852-re 's a' Neufchatelieket 51580-ra és így mind öszve 10,588,157-re; Malchus pedig öszveséggel 11,379,689-re teszi. 1 □ mf-re esnek átaljában véve 2302 lakosok; egyenként véve pedig a' népesség valamint más északi Státusokban, itt is különbözö: — ha Provinciánként vesszük a' 10 Tartományok közt a' 3 nyugotiákban 1 □ mf-dön 3771, — a' középsőkben 2180, — 's a' 3 keletiekben tsak 1516 lakosok laknak; — a' kormány kerületek között pedig Düsseldorfban Klevével egyesítettven 6402. — Cöllnben 5684. — Aachenben 4809. — Coblenzben 4021. — Erfurt-

bán 3725. — Breslauban 3368. — Liegnitzben 2974. — Mindenben 2923. — Merseburgban 2810. — Münsterben 2805. — Arnshergben 2703. — Trierben 2443. — Magdeburgban 2374. — Oppelnben 2259. — Potsdamban Berlinnel együtt 1964. — Stralsundban 1921. — Posenben 1847. — Danzigban 1816. — Marienverderben 1167. — Cöslinben 998 lakosok vannak 1 □ mföldön.

Mind ezek 1028 Városokban, (mellyek közt a' kitsinység, népetlenség 's a' mesterség és kereskedés nem üzesse miatt kevés érdemi meg ezt a' nevet, a' mit abból is könnyen által lehet látni, hogy még 1817-ben a' Prussziai 26 legnagyobb 's népesebb városokban csak 836079-en laktak); továbbá 281 mező városokban, 34451 falukban, és 3,139,144 épületekben laknak. Legtöbb Város van a' Poseni kerületben. A' Városi népesség $\frac{27}{100}$ a' mesterséget 's kereskedést üzök számok $\frac{18}{100}$'s a' mezei gazdálkodással foglalatokodóké $\frac{66}{100}$ rész: — $6\frac{2}{3}$ □ mf-re esik 1 Város, — $17\frac{6}{7}$ □ mf-re 1 mező Város, — 1 □ mf-re 6 falu, 7 lakhely, 226 épület, 's 1 lakhelyre 318 lakos.

3. §. A' Prussziai Monarchia nevezetesebb városai:

	Ház.	Lak.
Berlin (a' Brandenburgi kerül.) -	6540	192,646.
Breslau (a' Sziléziai ker.) -	3693	78,138.
Königsberg, Regiomontum (kel. Prussziában) -	4148	63,869.
Danzig (Nyug. Prussziában) -	5172	53,818.
Cöln (Jülich-Kleve-Bergben) -	7067	56,420.
Magdeburg (Saxoniában) -	2347	36,677.
Aachen (az Alsó-Rhénusi Tart.) -	2732	33,626.
Düsseldorf (Jül. Kl. Bergben) -	2107	26,655.
Stettin (Pomerániában) -	1641	25,847.
Potsdam (Brandenburgban) -	1509	24,970.
Posen (Posenben) -	1152	24,598.

	<i>Ház.</i>	<i>Lak.</i>
Halle (Szász - Merseburghan) - - -	2152	23,873.
Erfurt (Saxoniában) - - -	2781	21,331.
Barmen (Jül. Kl. Berg) - - -	1640	19,472.
Elbing (Nyug. Prussziában) - - -	2045	19,469.
Münster (Vesztfáliában) - - -	2144	17,972.
Frankfurt (Oderai) (Brandenburg)	1306	16,056.
Elberfeld (Jül. Kl. Berg) - - -	1309	15,970.
Stralsund (Pomeránia) - - -	1374	15,869.
Trier (Alsó - Rhénus) - - -	1156	15,318.
Coblenz (ugyan ott) - - -	1032	14,888.
Halberstadt (Saxoniában) - - -	1780	14,718.
Brandenburg (Brandenburgban) - -	1385	12,762.
Vesel (Jül. Bergben) - - -	1336	12,105.
Quedlinburg (Saxoniában) - - -	1633	12,025.
Neisse (Sziléziában) - - -	596	11,897.
Tilsit (Kel. Prussziában) - - -	808	11,668.
Glogau (Sziléziában) - - -	443	11,183.
Bonn (Jül. Kl. Bergben) - - -	1109	10,565.
Brieg (Sziléziában) - - -	564	10,547.
Thorn (Nyug. Prussziában) - - -	910	10,460.
Nordhausen (Saxoniában) - - -	1364	10,398.
Eupen (Alsó - Rhénus) - - -	1154	10,184.

4. §. A' Nép Klasszissai: az egész nép három Klasszisokra, u. m. nemességre, polgárságra és parasztokra osztatik.

1. A' Nemesség. Születés által való nemessé lehet valaki a' Prussziai Státusokban, a' nemes Szülék törvényes házasságából való származás által; hasonlóképpen szert tehetnek a' nemesi rangra a' nemes férfi és nemtelen asszony férfi gyermekeik is, nem ellenben a' leányok. Nemesekké lehetnek a' törvénytelen ágyból született gyermekek is, ha attyok nemes ember, és ez atyaságát törvényesen meg ismeri, vagy az anyja a' birói ítélet mondás által feleségének megesmértetik; továbbá Királyi törvényesítés, (a' törvényesített mindazáltal csak az attyának valóságos gyermeki jussát, nem pedig a' familiába való felvételt nyeri meg, melly utólsóra az egész familia megegyezése is elmulthatatlanul

szükséges) és végre fíjúittatás (Adoptio) által. A' születésen kívül nemessé csak Királyi ki nevezés által lehet valaki. Egyébaránt a' nemések közt, akármi módon lettek azokká, semmi törvényes különbség nints. — A' Nemességnek

1.) személyes jussai: a) familiai nevének eleibe teheti ezt a' szót „von (de)“ b) a' polgári rendnél fellyebb való rangja és c) tulajdon törvény széke van; d) mint valamelly városi közönség tagja, semmi személyes Szolgálat tételre nem kényszeríttethetik; e) különös just tarthat az Udvari hivatalokra, nem ellenben a' Státus Szolgálatjaira. 2) Birtokosi vagy dologhoz való jussai: a) a' nemesi Jóságokra kevesebb adó vetetik, mint a' nem nemesekéire; b) bír szabad vadászat, és a' birtokaiban lévő ügyek első törvényszéki jussával; c) az egyházi dolgokra és oda tartozó hivatalok ki osztására való jussal; d) a' Nemesség a' kerület és Ország gyűléseikben meg jelenhet 's a' tanátskozásokban részt vehet. — 3.) Klasszissai. A' Prussziai nemesség 2. Klasszisokra u. m. fő és alsó nemesekére osztatik, mellyek közt ugyan törvény szerént semmi különbség sints, a' Német Birodalombeli fő rangú Urak (Standesherren) mindazáltal a' többi nemeseknél nagyobb jussokkal bírnak. A' fő nemességhez tartoznak

A) A' most említett fő rangú Urak, vagy azon Prussziai felsőség alatt lévő (mediatizált) Német tartományok fejei, kik hajdan, míg a' Német Császári Méltóság 1806. el nem enyészett, a' Német Birodalomban tulajdon tartományaiknak uralkodó fejedelmei vóltak. Jussaik, mellyek a' Német Szövetség Oklevelének 14. cikkelye szerént engedtetek nekik, 's 21. Jun. 1815. egy Királyi parantsolat által meg is erősíttetek, állanak a) a' Németországban lévő

fő nemességgel való egyenlő eredetűség vagy Születés jussában; b) mint familiáik fejei az egész Státusban az első helyen állanak; c) azon Szabadságban, melly szerént a' szövetséges Státusokban akárhol megtelepedhetnek; d) Jószaik és családi környülállásaik felől rendelkezhetnek, hanem Királyi helyben hagyás mellett; e) a' rendes adó nekik van által engedve, azon megszoríttatással mindazáltal, hogy azokat fellyebb nem emelhetik és az Ország Javára kötelesek fordítani; f) szabadok mind személyekre, mind birtokaikra nézve a' közönséges adózástól, nem ellenben a' rend kívül való és hadi adótól, melyet mint akárki más a' Státusban, tartoznak fizetni; g) a' vadászatnak mindenféle nemével élhetnek, Bányákat és Hútaikat állíthatnak fel; az Ásványok megvevésére nézve mindazáltal az elsőség jussát a' Státus magának tartotta fen; h) rang öröket tarthatnak, hanem csak az olyan emberek között, a' kik a' Státus eránt való katonai szolgálatnak már eleget tettek; végre i) a' polgári és főben járó dolgokban Biráik alatt valóiknak, melly jussal a' második Forumra nézve is élhetnek, ha annak birtokában már az előtt is megváltak; k) a' polgári ügyekben tulajdon ítélő székek van, és nem azon törvény szék hoz azokban ítéletet, mellyben uradalmok fekszik, hanem az, melly az általok választott lakóhelyekben van: a' főben járó dolgokra nézve pedig, kivén a' Királyi szolgálatban elkövetett vétkeket, a' fő rangú familiák fejeik, ha az Ország fő törvény széke nem akarják önként magokat alá adni, következendőképpen ítéltetnek meg: minekutánna az Ország fő törvény széke a' vizsgálóaszt elvégezte, a' tárgyat érdeklő iroványok az igazság ki szolgáltatására ügyelő Miniszteriumhoz kül-

detnek, mely 10 hasonló születésű fő rangúakat terjeszt elő az ügy eldöntésére, kik közül az elvádoltatott 5-öt választ ki, kik az eldöntő törvény szék tartására Berlinbe hívattnak. Ezek megjelenvén az Elöl ülést az Igazság kiszolgáltatás Minisztere viszi, és 2 Tanácsost nevez ki Előterjesztőknek, kik a' dolgot előadván, az 5 választottak ítéletet hoznak, de a' melyben sem a' Miniszternek, sem a' két Tanácsosnak szövése, és semmi fellyebb vitelnek helye nintsen, hanem a' per egyenesen a' Király eleibe terjesztetik, meg erősítés végett. *)

B) A Sziléziai Hertzségek tulajdonossai, kik hasonlóképpen magok tartanak alatt valók ügyeinek eligazítására törvény széket, de a'

*) Ilyen mediátizált Fejedelmek: 1) az Arembergi Hertzeg, a' Recklinghauseni Grófságra, — 2) a' Croyi Hertzeg a' Dülmeni Grófs. — 3) a' Looz - Corswaaren Hertzeg a' Rheina - Wolbecki Hertzségnek azon részére nézve, mely Prussziához tartozik; — 4) Kaunitz Hertzeg, a' Rittbergi Grófságra, — 5) a' Witgenstein - Witgensteini, és Witgenstein — Berleburgi Hertzeg a' Witgensteini Grófságra és a' Homburgi Uradalomra, — 6) a' Salm - Salmi, Salm-Kyburgi és Salm-Horstmari Hertzegek Arhausra, Bocholtra, Anholtra és Horstmárra, — 7) a' Hohen-Solmsi Her. Hohen-Solmsra, — 8) a' Solms-Braunfelsi Her. Braunfelsre és Greifensteinra, — 9) a' Wied - Neuwiedi Her. Neuwiedre, Heddesdorfra, Dierdorfra, Altwiedre és Neuerburga, — 10) a' Bentheim - Steinfurti Her. Steinfurtra, 11) a' Bentheim - Tecklenburgi Her. a' Hohen - Limburgi és Rhedai Grófságokra, — 12) a' Hatzfeldi Her. Wildenburga, — 13) a' Hasszai Nagy Hertzeg Broich-Styrumra, — 14) a' Thurni és Taxisi Hertzeg a' Krotoszyni Hertzségre, — 15) a' Bömmelbergi Bárá a' Gehmeni, és 16) a' Wallmodeni Gróf a' Gimborn - Neustadti Uradalomra nézve, mely mediátizált birtokok összességgel $150\frac{1}{3}$ □ mf. tesznek 330,000 lakosokkal.

melly a' Királyi Provincialis Kormány széke-
nek alattok van; egyébaránt szabadok az adó-
tól, bírnak a' vadászat 's bányászat jussával és
több más Privilegiumokkal. *)

C) A' Saxoniai és a' Brandenburgai egye-
sített Alsó - Luzátziai Provinciákban lévő fő
rangú Urak. **)

D) Azon nevezetes hadi vezérek és polgári
rendű férfiak is, a' kik a' legujjabb időben
az Országló széktől nagy Jóságokat kaptak ju-
talomúl, a' fő rangú Urak és Nemesek közzé
számláltatnak, 's fő rangú Uri jussokkal bír-
nak. ***)

*) Ide tartoznak az Anhalt-Köthen-Pleszi Hertzeg Ples-
sére, — a' Kurlandi Hertzegné a' Sagani Hertzeg-
ségére, — a' Hatzfeldi Her. Trachenbergre, — a'
Braunschweigi Her. Oelsre, — a' Kurlandi Her.
Wartenbergre, — Liechtenstein Her. Troppaura és
Jägerndorfrá, — Einsiedel Gróf Seidenbergre, —
Henkel Gróf Militsre. — Reichenbach - Goschütz
Gróf Goschützre és Festenbergre, — Reichenbach-
Neuschlosz Neuschloszra, — Schlaberndorf Grófné
Münsterberg-Frankensteindra, — Schönaich Her. Co-
rolath-Beuthenre, — Strachwitz Gróf Loslaura, —
Pückler Her. Muskaura, — Burghaus Báró Sulau-
ra, — Teichmann Báró Freihandra nézve, melyeket
a' fent előszámlált fő rangú Urak bírnak.

**) Illyenek Stolberg - Wernigerode, Stolberg - Rosla,
és Stolberg - Stolberg Grófok, a' Stolbergi és Wernigerodei Grófságokra, — Hessen - Rothenburg Land-
gróf Treffurtra, — Brühl Gróf Forsta - Pförthenre,
— Horst Grófné Leuthenre, — Lynar Grófok Dreh-
nau - Podemagkra és Lübbenaura, — Schulenburg
Gróf Lieberose - Lamsfeldre, — a' Solms Grófok
Baruthra és Sonnenwaldere, — Schönaich Gróf Am-
titzra, — Houwald Úr Straupitzra, — az Anhalt-
Dessaui Her. Walter - Nienburga nézve.

***) Illyen Uradalmak a' Hardenberg Hertzeg 464.102,
a' Blücher Hertzeg 585,757, a' Bülow 200,000, a'

E) A' Prussziai örökös Uradalmak tulajdonossai; u. m. Dohna - Schlodien Gróf Teutsch-Eylaura, — Finkenstein Gróf a' Gilgenburgi örökös fő uradalomra, — a' Polenz familia a' Schönbergi Örökös Uradalomban való törvény szolgáltatási jussára, — Schlieben Gróf a' Gerdaueni és Nordenburgi örökös fő Uradalmakra, — Kayserlingk Gróf a' Rautenburgi Grófságra nézve.

Ezen mediátizálásnak és Prusszia ez által való új formába öntetésének hasznai, a' nyugot felé, az Albis és Saale vizek mellyékein fekvő tartományoknak, 's a' hajdani szét szakadozott és egyes részekből álló Vesztfáliai Provinciáknak körül kerekítésében; a' Lengyel alatt valóknak Németekkel való feltseréltetésében (mivel a' Prussziai Király, azon hajdani Lengyel birtokai helyett, mellyeket az Orosz Birodalomnak engedett, Német, 's a' többek közt Szász tartományokat kapott); a' köz jóvedelem Saxoniai és Rhénus mellyéki jobb kútfejeiben, mint a' millyenek a' Lengyel Országiak voltak; végre az Albis felső mellyékén lévő erősebb katonai határ széleken állanak, mivel az Albis most az Oderával és Sziléziával katonai — polgári öszve köttetésben van. — Ellenben következendő káros oldalai maradtak még fen, mellyeken segíteni felette szükséges volna: a'

York 200,000, a' Tauenzien 200,000, a' Gneisenau 200,000, a' Knesebeck 100,000, a' Saniz 49,318, a' Zastrow 68,000, a' Humboldt 100,000, a' Crelinger 100,000, a' Pappenheim Gróf 1 Mil., a' Thurn és Taxis Her. 1,200,000, a' Scharnweber 70,000, a' Finkenstein 100,000, a' Mecklenburg - Strelitzi Nagy Hertzeg 1 Mil., a' Belgiumi Királyné 1 Mil., a' Moszburg Gróf $1\frac{1}{2}$ Mil. Tallér betsú Jóságai.

felső Luzátziában Seidenbergtől fogva Wittichenauig kiterjedő nyitva, 's minden erősség nélkül lévő határok, melyeken Görlitznél vagy Moysnál Erősségnek kellene lenni; a' hasonlóképpen nyitva lévő határ szélek az Orosz Birodalom felé, mivel az Orosz ellenséges Sereg 3. napi utazása után Breslauba teremhet, a' mit csak a' Prosnának (egy határszéli víz Lengyel Ország felé) sok miliomokba kerülő megerősítése akadályoztathatna meg; végre a' Rhénusi Tartományoknak a' Frantziák ellen való, temérdek költségeket kívánó védelmeztetések, holott ezeknek bírásánál 's a' Frantzia Ország tő szomszédságában való fekvésénél fogva, Német Ország leghatalmasabb Bátyájának Prussziának kellene lenni, a' honnan a' Prusszia gyengesége minden Német szövetséges Státusoknak felette veszedelmes és káros lehetne, mivel Prussziának csak $\frac{1}{3}$ népessége van, mint Frantzia Orzágnak, 's e' mellett a' Prusszus Seregnek 150 Német mföldel kell hosszabb utat tennie a' Rhénusi határszélekig, mint a' Frantziáénak. Míg Prussziának egyik Karja a' Moselnél lévő Frantzia Orzági várnak, Thionvillenek, Kapuihoz ér, a' másik pedig a' Memelt vagy Niement tartja, hijjában keresi az ember a' testet, melly a' két Kart össze köti, a' Prussziai Státusokat ketté szakasztó Hanoverát, Hildesheimon, Giffhornon és Neustadton keresztül hasító katonai Ország uton. Három Prusszia lévén, u. m. a' Lengyel Országban, Német Országban és a' Maas 's a' Rhénus közt fekvő, három oldalról is támadtathatik meg az egész Monárchia, az az Austria, az Orosz Birodalom és Német Ország felől.

Az al nemességet a' nem fő rangú Grófok és Bárók, 's a' köz nemcek teszik, mellynek

alkotása és jussai nem minden Provinciákban egyenlők. Általában véve kötelesek a' katonaszkodásra, valamint a' Státus terheiben való részvételre is, szintugy, mint a' többi alatt valók. A' nemesi Jószágokkal bírók szabad vadászat, 's jobbágyaik megítélésse jussával élnek, az utolsó mindazáltal tsak első Forum, a' honnan az ügyeknek fellyebb kell eldöntés végett vitetniek.

2. A' polgárság. Ez a' Státus adóján kívül közönség adója fejében is fizet a' kutakra, Lámpásokra, Szegények számára, az igazság kiszolgáltatására 's a' t. A' 30. Maj. 1820 hozott törvény szerént a' Státusban lévő 1028 Városok 4 Klasszisokra osztatnak az általók fizettetett mesterségtől való adóhoz képpest. A' mesterség üzés szerént az 1) Klasszisban 10 Városok vannak, u. m. Berlin, Breslau, Danzig, Cölln, Königsberg, Magdeburg, Stettin, Aachen, Elberfeld, Barmen; a' többiek a' nép számához képpest osztatnak el, melly sínór mérték szerént a' 2) Klasszisba azok a' Városok tartoznak, mellyekben a' lakosok száma 3500-nál több, a' millyenek 134-en, — a' 3-ikba, a' hol a' nép száma 3500 — 1500 közt van, a' millyenek 401-en, — és a' 4-ikbe, a' hol a' népesség 1500-nál kevesebb, a' millyenek 483-an vannak, mellyek közzül 239-ben 1000-en alól és 244-ben 1000 — 1500 közt van a' lakosok száma. Jussaikra nézve a' Városi Polgárok két Klasszisokra osztatnak, t. i. valóságos polgárookra, és védettek-re, kik polgári jussokkal, mellyekkel tsak az elébbeniek birhatnak, nem élhetnek. Áll pedig a' polgári jus a' városi mesterségek üzésére és a' város határaiban vagy kerületében fekvő ingatlan javak bírására való szabadságban, továbbá a' városi követek választásában való részvételben, 's a' városi hivatalokra való léphetés-

ben. Az alsóbb rangú polgárok mind ezen jussoktól megvannak fosztva és csak olyan mesterségeket üzhetnek, melyekre a' polgári jus nem szükséges, a' honnan ezek nagy részént földmivelésből élnek; hanem a' Státus terheinek viselésében könnyebb a' sorsa amazokénál, mivel ők annak, a' mit a' valóságos polgárok tellyesíteni kötelesek, csak $\frac{2}{3}$ részét teszik és fizetik. A' mesterség üzésben való megszoríttatások mindazáltal lassanként kezd enyészni, a' mennyiben a' 2. Nov. 1810. költ Kir. parantolat szerint kinek kinek a' városban, valamint másutt is megengedtetik a' mesterség üzés, akár minő legyen is az., és csak arra köteles, hogy írást szerezzen arra, és a' mesterség külömbféléségéhez képpst a' 200 Tallértól kezdve 1-ig le szálló, meghatározott adót fizesse le esztendőnként mesterségétől. — A' 19. Nov. 1808. rendelés szerint a' városi Tanácsok 's Deputatusok, magok a' polgárok által választatnak, 's munkásságok köre az egész városra kiterjed; a' Deputatusok vagy kiválasztott polgárok kötelessége nevezetesen a' város közönséges Szükségeire szükséges pénzt, 's a' köz terheket a' polgárság közt felosztani, és azoknak a' polgárookra való tételéről tanácskozni, a' mire az ő meg egyezések elmulhatatlanul szükséges. A' polgárrá lételtől senki sints ki zárva, akármelly születésű, és vallású legyen is, kivéven a' gonosz tévőket és a' 'Sidókat, melly utólsók csak bizonyos feltételek alatt lehetnek polgárokká; nevezetesen állandó familiai nevet kötelesek felvenni; kereskedésbeli könyveikben, 's egyezéseikben Német vagy más élő nyelvel kell élniük, és neveket Német vagy deák betűkkel köteleztetnek alá írni a' 11. Mart. 1812. törvény szerint.

3. A' Parasztok, kik közbevetetlenül a' szántással vetéssel 's a' mezei gazdálkodás üzésével foglalatoskodnak, még többnyire igen nyomattatnak a' Provinciákban, mivel a' Státus adóján kívül a' földes Urnak 's a' közönség pénztárába is adóznak. Egyébaránt 1807. a' földhez ragadt jobbágyság eltöröltetvén, Sz. Márton napjától fogva 1811. mind a' Korona Jóságaiiban, mind a' földes Urak Uradalmaikban lévő parasztok szabadok, földjeiket a' rajtok fekvő terhektől megválthatják és azokat szabadon bírhatják, melly bñlts rendelés szerént ezután a' Státusnak az eddig tsak egynéhány ezer nemesi föld birtokosok helyett, több száz ezer fekvő jószág tulajdonossai lesznek, a' kiknek egyenlő hasznok 's tehetõsek lévén, a' föld népessége és termékenysége felette sokat nyér, a' belsõ kereskedés 's a' nép pallérozódása mindég messzebb messzebb terjed.

5. §. Manufakturái és Fábrikái: A' millyen nagy mértékben mulják felyül a' keleti tartományok Pomerániával együtt, a' nyugotiakat a' föld mívelésre 's a' Barom tartásra nézve, éppen olly kevésbé foglalatoskodnak a' készíttetlen természet mivek megnemesítéssével, mellyre nézve a' nyugoti Provinciák a' mesterségeket legszorgalmatosabban üzõ Europai Státusok közzé számláltathatnak, és nem tsak a' hazai terméseket dolgozzák fel, hanem sok külföldieket is visznek bé, a' mit nevezetesen Szilézia, Brandenburg, Saxonia, Vesztfália, Cleve-Berg, Alsó Rhénus, Neufchatel tesznek: a' középsõ Provinciákban Pomeránián kívül a' nemzeti gazdálkodásnak mind a' két ágai alkalmasint egyforma 's jó lábon állanak. — A' Fábrikákra való felvigyázás az 1816 felállított Fõ Fábrikai és kereskedésbeli Biztosságra (Commissariatus)

van bízva. A' mivészi Szorgalom felbuzdítássára a' 14. Oct. 1815. Hirdetés szerint Patensek osztogattnak ki, mellyeknél fogva valamelly újonnan feltalált, nevezetesen megjobbított vagy a' külföldről béhozott és használhatóvá tettett találmánynak avagy dolognak másokat kirekesztő haszon vételére, a' mivésznek 6. hónaptól 15. esztendeig (a' találmány fontosságához képpst) való idő engedtetik; az ilyen, 1815. ólta, 1821. 31. Decemberéig kiosztogatott Patensek száma 61. A' mivészi szorgalom előmozdító eszközei még a' hazai Fábrikai mivek minden ötödik esztendőben való közönséges kitétetéssek Berlinben; 1822. midőn ez először történt az első Klasszisbeli mivekért 21. arany, 43. ezüst és 24. értz jutalom emlék pénzek osztattak ki a' magokat megkülömböztető mivészek közt; továbbá a' mesterség előmozdítására egyesült Berlini Társaság. Altaljában véve legnevezetesebbek Prussziában a' Vászón, gyapjú és vas Fábrikák.

a) A' vászón Manufakturák fő helye Szilézia, a' hol egy közönséges Fonó napjában 80—90 tsomó (1 tsomó 20 szálból áll, 1 szál pedig 4 Sziléziai réfnyi hosszú) tzérnát készít; 1805. 34,910 szövő székei vóltak, 's a' készítmény be-tse 10,676,000 Tallért tett, mellyből 6,091,562 Tallér árrú vitetett ki; legfinomabb gyólts készűl Greifenberg, batiszt Hirschberg, közép szerű vászón Lauban körül, tsipke Landshutban, Breslauban és Briegben. A' többi Státusok között Brandenburgban, melly nevezetesen szép Vászónat, Vászón Damaszt, asztali készűletet ád, — Saxoniában, a' hol híres az Erfurti pántlika Manufaktura, — Vesztfáliában, mellyben egy Rittbergi Fonó egy font lenből, mellynek az árra 4 Garas, 1 Tallér és 8 Garas árrút ké-

szít, — az Alsó-Rhénusi Prov. és Neuenburgban is szépen virágzik a' Vászori 's Vászoni nemű készítés. Átaljában véve a' Vászoni Manufaktúrák Prussziában az újabb időkben fellette nagy változást szenvedtek, a' minek okai a' vastag Vászoni napnyugoti India felé való keletének, a' Frantzia zendülést követő tengeri háborúk miatt történt megtsökkenése és az Írlandiai Vászoni Manufaktúráknak virágzásba jövések, a' házi Vászoni készítésének az északi és keleti Europai Státusokban tökéletesebbé 's közönségesebbé létele, melly által a' Prussziái Vászoni kelete igen alá ment, végre a' vékony Vászonnak, gyóltsnak és Batisztnak vagy Pátyolatnak, a' Pamut szövés igen nagy tökéletességre menetele által való kiküszöböltetése, mivel a' makhinak által font pamut tzerénából készült fejer portékák minden finomságok mellett is oltsóbban adattathatnak el, mint a' Vászoni neműek, minthogy sokkal kevesebb költségbe kerülnek. Mind ezen környülállások mellett is 1820. végén 163,574 szövő széket számlált Prusszia, mellyek közzül 35,000 valóságos és állandó, 149,000 pedig tsak mellékes kereset mód volt, mellyet t. i. a' föld mivelő tsak bizonyos időben a' környülállásokhoz képeest, mint mellékes munkát, 's tsak mintegy fél esztendeig üzött, leginkább házi vászoni készítés végett. Mind a' két félét együtt véve a' Königsbergi és Gumbinneri kerületben 50,000. Pomerániában 24,000 en felyül, a' Frankfurti ker. 17,000. Potsdamban, Magdeburgban, Merseburgban, és Erfurtban 16,000-en felyül volt a' szövő székek száma.

b) A' gyapjú mivek készítésével 1816. 300,000 Orsók foglalatostkodtak, mellyek a' makhinakon gyapjú fonalat készítettek és

18,000-nél több szövő székek a' gyapjú neműek szövésével Sziléziában, — nevezetesen Breslauban, Goldbergben, Grünbergben, Laubában, Görlitzben és Swiebusban, — Brandenburgban — Berlinben, Treuenbriezenben, Wriezenben, Bernauban, Luckenwaldeban, Cöthbusban, Züllichauban, Brandenburgban, Potsdamban, — Posenben Rawitsban, Bojanowoban, Zdunyban, Lissaban, Meseritzben, — Saxoniában Halleben, Zeizben, Burgban, Halberstadtban, Ascherslebenben, Dübenben, Bitterfeldben, Wittenbergben, Calbeben, — Prussziában, Pomerániában, Cleve - Bergben — Lennepben, Hückeswagenben, Burgban, Wendenben, Wipperfurthban, Duisburgban, — Alsó-Rhénusban Aachenben, Eupenben, Montjoieben, Stolbergben, Malmedyben, Burscheidban.

c) Pamut miveket 1816. 12,690 szövő székek készítettek, melyeknek számok 1819—1822 5148-al, 's tsak Berlinben és Potsdamban 2293-mal szaporodott; leginkább foglalatoskodik pedig azokkal Brandenburgban Berlin, Potsdam, Sziléziában Brieg, Hirschberg, Gnadenfrei, Breslau, — továbbá Neufchatel, — Cleve - Bergben Elberfeld és Barmen, — Alsó-Rhénus, — Vesztfália.

d) A' Bőr fábrikálás legjobban virágzik Brandenburgban, a' hol Berlin mindenféle bőr miveket készít, Sziléziában, a' hol 1805. 1081. mesteremberek 1,150,000 Tallér árút készítettek, Prussziában, mellyben Juft bőrok is készülnek, Pomerániában, Saxoniában, nevezetesen Mühlhausenben, Magdeburgban, Halleben, Vesztfáliában, Cleve - Bergben, Alsó-Rhénusban Malmedyben, a' hol 49 tserző vargák 60,000 nyers bőrnél több és Cölnben, a'

hol 48 Timárok 50,000 bőröket készítenek ki. 1803 a' bőr fábrikálás $3\frac{1}{2}$ Mil. Tallerra ment.

e) A' Selyem Manufakturák. 1816 a' Prussziai Státusokban 6876 szövő székek, mellyek közzül Brandenburgban Berlinben 798 a' Düsseldorf Kormány kerületben 4960. Cleveben 549, 's Arensbergben 230-an találtattak, mellyek selyem matériákat készítették, és 13,240 pántlika fonal malmok voltak.

f) Papiros malmok 1816. 301-en találtattak; p. o. Szil'ziában, a' hol 1803. 48 malmok 5898 Bált adtak, (Reinerz maga 4400 kötést) *), Prussziában, mellynek 18 malmai 1802. 45,893 Tallér árút készítettek, Pomerániában, Brandenburgban, a' hol Spechtshausen 12,000 bál **) író és tábla papirost ad, Vesztfáliában, Saxoniában Krollwitzben, Neuenburgban, Alsó-Rhénusban Dürenben 's Aachenben, Clevebergben Gladbachban, Ratingenben, Werdenben, de a' mellyek mind öszve se készítnék elég papirost a' Státus szükségére. Papiros pixiseket fábrikálnak Berlinben, Düsseldorfban, Ensheimban, Escheringenben.

g) Halapokat tsinálnak nevezetesen Brandenburgban Berlin és Potsdam, de nem eleget;

h) Prém portékákat Brandenburgban Berlin és Potsdam 1800. 70,000 Tallér árút; i) papiros boritékokat (Tapete) és festett, sima, Török 's márványos papirost Berlin, Potsdam, Neuwied, Cöln, Aachen, Düsseldorf; k) viaszos vászon boritékokat, 's teve szőr miveket Berlin.

l) A' vas fábrikák hazája Szilézia, a' hol a' többek közt gőz makhinak, nagy vízi kerekek, Halapátsok, konyhabeli, házi, kerti és mezei esz-

*) 1. Kötésben husz Kontz, 1. Kontzban 24. ív van.

**) 1. Bálbán Németországban 5000. nállunk 4800 ív van.

közök, ágyú golyóbisok, Gránátok, Ágyúk, kementzék, fontok vagy mérő eszközök, vas hidak, Kapuk, fegyverek 's a' t. készítettnek. Hanem Szilézián kívül vannak még vas fábrikák Brandenburgban, nevezetesen Berlinben, Gleiwitzben, Malapaneben, Peizben vas öntések; fegyver fábr. Spandauban, Potsdamban, Malapaneben, Neiszeben, Suhlban, Kloster Saarban Werdenhez közel, Essenben, Burghban; továbbá vas fábr. Pomerániában, a' többek közt 1 vasmatska műhely Stettinben; Vesztfáliában; Saxóniában, a' hol híres a' Suhli kardvas és fegyver fábr. Alsó Rhénusban; Cleve-Bergben is, a' hol készül a' világ szerte esmeretes Solingeni kardvas.

m) Veres réz miveket Brandenburg, Pruszsia, Saxonia, Pomeránia, Vesztfália; sárga réz miveket Stolberg Aachennél, Hegermühle Neustadt-Eberswaldenél, Jacobswalde és Iserlon készítenek. A' harang öntések közt legnevezetesebb a' Breslaui.

n) Az arany 's ezüst mivek fő helyeik Berlin, Breslau, Königsberg, Danzig, Cöln: az Óráké Berlin 's a' Neufchateli Hertzegség, Kempen, Crefeld.

o) Indigó fábr. van Erfurtban, Sziléziában, Posenben.

p) Puska por fábr. Berlinben, Danzigban és Olivában, Sziléziában, Cleve-Bergben, Vesztfáliában 's itt nevezetesen Rönsahlban, Breckerfeldeben, Meinerzhagenben, Hellernben, — Saxoniában Schleusingennél, Mühelnél.

q) Az üveg fábrikálást 1816. 78 Huták üzték, u. m. Brandenburgban a' Zechlini, — Pomerániában 4, 46 munkásokkal, és ezeken kívül 33 üveg köszörülőkkel és üveg metzőkkel, főképpen a' Harzenburgi, — Sziléziában a' Warm-

brunni, Schreibershau, Fridrichsgrundi, Marienfeldi, — Prussziában az Allensteini, Lipuschi, Schwetzi, Fridrichsbruchi, — Saxoniában, — Alsó Rhénusban a' Stolbergi, — Vesztfáliában a' Steelei, de a' mellyek a' hazai szükségre elég üveget nem készítenek. — Tükröt készítenek Neustadt a' Dossenél, a' hol 10—120 ujjnyi magas és 8—60 ujjnyi széles tükrök is tsináltatnak, és Fridrichsthal.

r) Portzellánt adnak Berlin, melly esztendőnként 360,000 külömbféle nagyságú és formájú edényeket készít és 1816. 484 munkásokat foglalatoskodtatott, 's Trier: fél Portzellánt Königsberg, Neustadt-Eberwalde, Breslau, Stolzenberg, Cöln, Poppelsdorf, Rheinsberg, Berlin, Proskau, Magdeburg.

s) Tserép edényeket Bunzlau, Vallendar és Mayen Coblenznél, 's a' t. Pipákat Zborowsky Sziléziában, Berlin, Stettin, Vallendar, Boppart, Rostin.

t) Gálitzot leginkább Szilézia, nevezetesen Schreibershau, Rohnau, Hammig és Lilienthal; 's Saxonia: hamu'sírt Prusszia, Szilézia, Posen, Vesztfália, 's Saxonia főz, de nem eleget.

u) Híg mesterség műveket készítenek, u. m. Sert kiváltképpen Berlin, Potsdam, Gardelegen, Schweidnitz, Halberstadt, Merseburg; 1816. 295,442 Berl. Scheffel Buza és 3,013,426 Scheffel árpa fordítottatott a' Ser főzésre: a' pálinka főzésnek, Liqueur és Rosolis fábrikálásnak legfőbb hazájai Nordhausen (1816. 57,000 Tonnával készített; 1 Tonnában 100 Berlini Quart van), Quedlinburg, Berlin (1816. 50,000 Ton.) Danzig, és Breslau (egész Sziléziában 1816. 126,000 Ton.) Etzet főzők elegenden nintsenek, legtöbbben vannak Berlinben, Sziléziában, Cleve-Bergben; Méh sert főz Prusszia; az Olaj

fábrikálást pedig Brandenburg, Lithvánia, Saxonia, itt főképpen Halberstadt és Nordhausen, Alsó Rhénus, és Vesztfália üzik.

x) A' Fadgyúval és Szappannal leginkább foglalatoskodnak: Prussziában Königsberg, nyugoti Prussziában Elbing, Stolzenberg, Brandenburgban Berlin, Pomerániában Stralsund, Stettin és Stargard, Cleve-Berg, Vesztfália, Saxoniában, Duisburg, Magdeburg, Minden.

y) Katáng (cichorium) Kávét ad Magdeburg, Berlin, Potsdam, Höxter, Cöln, Bromberg: Haj port 's keményítőt Sziléziában Breslau; Brandenburgban Berlin, Frankfurt; Lithvánia; Saxoniában Naumburg, Langensalze, Zeitz, Halle (1802. 197,205 Tal. árrút); Pomerániában Stralsund; Cleve-Berg. Viasz fejezítő helyek vannak Brandenburgban Berlinben, Frankfurtban, Potsdamban, Schöneicheben; Sziléziában; Prussziában; Saxoniában Stendalban; Vesztfáliában. Darát és laskát Lithvánia készít.

z) Dohányt fábrikálnak Brandenburg (Berlin, Potsdam, Schwedt), Prusszia (Königsberg), Pomeránia (Stettin), Szilézia, Cleve-Berg, Magdeburg, Hittorf, Breslau. 1803. az egész fábrikálás pénzbeli betse 2 Mil. Tallérra betsültetett, melly Summát a' mostani Dohány fábr, mivel több ezzel foglalatoskodó tartományokat kapott a' Monarchia, nevezetesen Cölnt, a' hol 25 fábrikák vannak, jóval felyül mul.

j) Tzukrot főznek Berlin, a' hol 6 tzukor főzés van, Breslau, Hirschberg, Königsberg, Elbing, Danzig, Posen, Stettin, Minden, Magdeburg; veres répából Krayn Strehlennél, Cunern Steinaunál, Rudolfsbach Liegniznél, Schwelwitz, Magdeburg és Althaldensleben (eszt. 500 mázsát).

v) Fa miveket, u. m. Hajókat készítenek Pomeránia, keleti és nyugoti Prusszia, a' Havelnél és Spreenél Berlin, Potsdam, Brandenburg; az Oderánál Breslau és Frankfurt; az Albisnál Magdeburg és Tangermünde; a' Saalenél Rothenburg; a' Ruhrnál Mühlheim; a' Rhénusnál Ruhort; a' Moselnél Trier: szép asztalos munkákat Berlin, Breslau, Neuwied, Elberfeld, Düsseldorf, Görlitz: fa Órákat főképpen Graudenz: musikai eszközöket Berlin, Breslau, Schreibershau, a' hol 20 hegedű tsinálók vannak.

w) A' szép mesterségek legnevezetesebb hazái Halle és Berlin, melly utólsóban 1816. 25 kép faragó, 32 forma metztő, 83 musikai, és 37 mathematikai eszköz tsinálók, 10 gyöngy árosok, 45 rézmetztők, 16 réznyomtatók, 211 festők, 234 musikusok, 5 kőmetztők és 99 órássok voltak.

A' fábrikai mivek betse öszveséggel 75—80 Mil. Tall. tétetik.

6. §. Kereskedésse. Prussziára nézve a' tengeri külső kereskedés hasznosabb, mint a' szárazon lévő. Az első legelenebbhen üzi Dániával, Norvégiával, Svécziával és Angliával, kevésbé Belgiummal, Spanyol Országgal és Portugalliával; a' szárazon lévő külső kereskedést pedig Austriával, az Orosz Birodalommal 's Belgiummal kárával, Lengyel Országgal, a' Szász Királysággal és Frantzia Országgal ellenben haszonnal folytatja; a' többi Német Státusokkal pedig a' kereskedés mérő Serpenyője igen egy forma. Átaljában véve a' hazai természet és mesterség mivekkel való kereskedés fontosabb, mint a' küldő (Spedition-), keresztül vitelbeli (Transito-) és biztosságbeli (Commissionshandel) kereskedés, melly főképpen Cölnben, Magdeburgban, Stettinben, Mindenben, Danzigban,

Königsbergben, Cottbusban, és Breslauban vágzik, de a' vámok, 's az elfogyásra vetett adók miatt még eddig felette nagy akadályokra talált.

A' Bévitel a' fábrikai matériálákra nézve
1822. 34,107,388 Tallért

és a' fábrikai mű-
vekre nézve — 45,150,870 —

mind öszve 79,248,267 Tallért

A' Kivitel a' fábrikai portékákra nézve
1822. 58,614,486 Tallért

's a' fábrikai maté-
riálákra nézve — 22,515,520 —

öszveséggel 81,130,006 Tallért

A' Bévitel a' fábrikai matériálákra nézve
1823. 36,927,349 Tallért

és a' fábrikai mű-
vekre nézve — 41,549,519 —

mind öszve 78,476,868 Tallért.

A' Kivitel a' fábrikai portékákra nézve
1823. 65,289,241 Tallért.

's a' fábrikai maté-
riálákra nézve — 25,896,437 —

öszveséggel 91,185,678 Tallért tett.

A' kivitetni szokott legnevezetesebb portékák: Gabona, Vászón és fonál, gyapjú és pamut nemük, ásványok és vas művek, kőszén, épületre - asztalos munkákra való és tüzi fa, gyümölcs, alma bor, Portzellán, gyapjú, Ló, füstölt hus, Sódor, spékelt Lúd, füstölt Angolna, disznó serte, viasz, dohány, toll és dunyha, Len mag, Len, Kender (1819—20. esztendőnként 70,000 mázsa, főképpen Angliába), Szurok, dohot, festő fű vagy izats, hamu

'sír, finom mesterség művek, Liqueur, agát kő és agát kő művek, Berlini kék festék, keserű só, pompára való portékák, timár kéreg, üveg, bétsi korom, kő szén korom, Bőr, veres festő fű, vas — atzél — és sárga réz művek, malom kő, haj por, répa olaj, szalamia, Só, pala kő, keményítő, tobákos pixis, fazekas munka, tófa, pipának való agyag, Malom kő, eger kő, Halamin értz, puskába való ón golyóbis, ón máz, köszörű — építésre — 's uttzák kirakására való kő, fedélnek való pala kő, varró és gombos tő, gyűszű, portzelán, kő edények, Bor, 's tzukor: Bévitetnek ellenben: készíttetlen tzukor (1819—1820. 292,000 mázsa, mellyből 192,000 M. othon fogyott el, 100,000 a' külföldre vitetett ki), Kávé (1819—20. 26,276,870 font, mellyből othon 14,553,496 font, vagy az árrát legfellyebb 12 garasra tévén $7\frac{1}{2}$ mil. Tallér árrú fogyott el), Bor, Pamut, selyem, Salétrom, dohány levelek (1819—20. esztendőnként 137,000 Mázsa, mellyből othon 94,000 M. fogyott el, és a' külföldnek 43,000 M. adódott el, mellyben 9000 M. vólt elkészítve, a' többi készíttetlen vitetett ki), Komló, fű szerszám, Riskása, Thea, Teveszőr, Hering, tengeri halak, malom kövek, kényeső, puska kő, arany és ezüst rudak, festő matériák, pálinka, bor-etzet, nyers bőrök, finom gyapjú, Kakao, déli gyümöltsők, dugó kéreg, Török fonal, gubats, Gummi, Kásztor szőr, tzin, prém portékák, Rigai Len mag (1823. Stettinbe 77,680 véka 300,000 Tallérért), dunna lud pejh, hamu'sír, Ló, Marha, Rispálinka (Arak), Rumpálinka, Angliai Ser, fadgyú, hal'sír, dohot, tobák, Angliai köszén, kréta, veres réz, kősó, srófos harapó fogó, reszelő, fúró, pamut és selyem művek, pléh, ón, fél portzelán, kender, méz,

sajt, mandola, módi és fényre való portékák, olaj, papiros, szurok, harisnya és tsipke.

7. §. A' kereskedést előmozdítják: 1) Prusziának a' nyugoti, fábrikákkal foglalatoskodó Státusok és a' természet mívellel gazdag észak közt 's a' keleti tenger mellett való kedvező fekvése, a' sok hajókázható vizek, mellyek többnyire mind ben a' Monarchia Kebelében szakadnak a' tengerbe, és tsatornák által öszve vannak köttetve; 2) a' mintegy 30. esatendők óta mindég jobb jobb állapotba helyheztetett Ország utak; a' Státusnak két egymástól külön szakasztott testekre való eldaraboltatása mindazáltal a' természet ezen kedvezéseit tökéletes használását megakadályoztatja. Az egész Monarchiát keresztül hasító Ország ut Düsseldorf-tól, Hagenen, Paderbornon, Casselen, Heiligenstadton, Nordhausenen, Hallen, Wittenbergen, Berlinen, Frankfurton, innen a' Szi-léziai út Crossenen, Grünebergen, Breslaun, Oppelen, Toston, Gleiwitzen, Sabrzamon keresztül Austriába, egy mellék ága Tostol Tarnowitzon, Misłowitzon által Krakaubá; továbbá a' Prussziai ut Frankfurt előtt Küstrinen keresztül Königsbergbe megyen. Igen jóltévéő következeket fog 3) a' kereskedésre nézve szólni a' külföldi portékákra vetendő harmintzadokról, vámokról és azoknak elfogyasztására teendő adókról, 's a' Státus külömbféle tartományainak egymás közt való kereskedésséről szólló, 26. Maj. 1818. költ 's 1819. 1. Januariussa óta kötelező erejű törvény, melly szerént mindenféle külföldi természet és mesterség mível az egész Státusba bévitethek, elfogyaszthatnak és által vitethek 's minden hazai mível kivitethek. Csak a' sóval és kártyával való kereskede van ezen törvény alól kivéve, 's különös

rendelések alá vetve. Hasonlóképpen szabad a' belső kereskedés is, a' honnan minden eddig szokásban volt adózások tökéletesen megszűnnek. A' Rhénusi kereskedő társaság által fizettetni szokott vámbeli jövedelem, valamint az Albis és Weser harmintzadjai is mindazáltal megmaradtak, mellyek a' hajókázás, csatornák, zsilipek, hidak, utak, kikötő helyek, világító tornyok, szekerek, le rakodó helyek, 's más intézetek fen tartására fordíttatnak. — Segítik 4) a' kereskedést a' más Hatalmasságokkal kötött kereskedésbeli Egyezések, u. m. az Angliával 2. April 1824. 10. esztendőre kötött egyezés, melly szerént egyik Státus a' másikkal a' kereskedést szabadon üzheti, 's nagyobb Vámot egymás portékáira nem vetnek, mint a' hazai kereskedő hajókra 's portékákra: az 1822 ki Egyesség, mellynél fogva a' Hanoverai és Prussziai hajók a' hajó 's kikötő hely pénzre vagy vámra nézve egyenlőkké tétettek: a' Lengyel Országgal való Egyezés 1819, melly szerént az elébbeni Bé- és Kivitelbeli vámok megmaradnak 's a' Dohány Bé- és Kivitele megszoríttatik, a' Prussziai vászon, gyapjú és Bőr mivek bévitele ellenben megengedtetik: az Auszriával 22. Mart. 1817 köttetett Egyesség, mellynél fogva Austria a' maga Galitziai hajókázható vizein, név szerént a' Dunajecen, Sanon és Visztulán, valamint Prusszia is az ő Lengyel Országi vizein a' Visztulán és Warten egymás Lengyel jobbágyaitól semmi hajókázási vámot nem vesznek; a' tsatorna pénzre nézve minde-nik Státus alattvalói egyenlőkké tétetnek; Austria Danzigban és Thornban, Prusszia pedig Brodyban és Lembergben Konzult tarthat: az 1818. a' Török Udvarral tett Kötés, melly szerént az Algiri Deynek a' Török Császár a' Prusz-

sziai hajókon, mint az Austriaiakon 's az Orosz Birodalombélieken való erőszakoskodást megtiltotta, és a' kár megtérítést magára vállalta: 5) a' kereskedő és Admiralitási Kollégium Königsbergben és Danzigban: 6) a' kereskedés felett tanátskozó Kollégium Breslauban: 7) a' hajókázási Biztosság Swinemündében: 8) az 1765. felállított Királyi Bankó Berlinben, melly alatt vannak a' Bresloui, Königsbergi, Stettini, Magdeburgi, Münsteri, Danzigi, Cölni, Elbingi, 's Oderai Frankfurti provincialis Bankók: amaz 3 részekre osztatik el, u. m. a) a' fő Sáfárságra, melly a' pénznek való arany és ezüst beszerzésével, 's a' váltó levelek bévevéssével, és eladásával, a' Királyi jövedelmek szállításával, a' pénzek mind ben az Ország keletében, mind a' külföldi kereskedő helyeken való kimutatásával (exassignatio) foglalatoskodik; b) a' le tételre ügyelő Sáfárságra (Depositen-Comtoir), melly a' nálla le tett arany és ezüst pénzre vigyáz, 's azt interesre adja ki; és c) a' hitelező Sáf. melly 4 — 5 század részért (procent) bizonyos kötelező levelekre, gyöngyökre, arany 's ezüst portékákra 's a' t. pénzt költsönöz: 9) a' Királyi tengeri kereskedő társaság Berlinben 3000 Aktziákkal, mindenik 500 Tallérjával, melly tengeri sóval (másokat ki rekesztőleg) és egyéb portékákkal kereskedik, a' kór katonák Hasszájába 25,000 's elfogyasztás és vám fejébe 20,000 Tallért fizet esztendőnként; egyébaránt az Aktziásoknak a' társaság igazgatásába semmi befolyássok sints: 10) az 1820. alkotott Elberfeldi Rhénusi-Nyugoti Indiai társaság: 11) a' Berlini bátorságosító vagy Kármentő Társ. 12) a' 75. külföldi kikötőkben és kereskedő helyeken lévő Prussziai Konzulok és Agensek; a' Lipsiai Vásárokon lévő rendkívül való Konzulok

és az idegen tartományokban lévő kereskedő házak: 13) a' Berlinben, Magdeburgban, és Duisburgban lévő kereskedő oskolák.

8. §. A' tengeri kereskedő városok közt nevezetesebbek Danzig, melly az egész Monárchiának első tengeri kereskedő várossa, Stettin, Königsberg, Elbing, Memel, Colberg, Stralsund és Pillau. Az egész Státusnak 1816. 8830 tengeri hajói voltak, 90,292. terhel: Danzig maga 82 tulajdon hajóival, mellyek 21,001 terhet vittek, üzte a' kereskedést; ennek a' Városnak két igen népes vásárjai vannak esztendőnként: Stettinnek 1794. 121. — Colbergnek 20. — Stralsundnak 40. — egész Pomerániának (1810) 311. — Königsbergnek 40. — Pillaunak 13. — Elbingnek 42. — Memelnek 25. tengeri hajói voltak. Kissebb kikötők: a' Swinemündi, Wolgasti, Rügenwaldei, Stolpei és Barthi.

9. §. A' belső és résszerént vizi, résszerént szárazon lévő kereskedésre nézve legfontosabb kereskedő város Berlin, mint a' Státus közép pontja és a' fábrikák fő hazája, a' hol a' kereskedésre, a' 2. Mart. 1820. költ Királyi parantsolat szerént, a' helybeli kereskedőség 21 idősebb tagjai ügyelnek, kiknek esztendőnként $\frac{1}{3}$ ujjak által szokott felváltatni, de a' kik más alkalmatossággal ismét választathatnak tagokká. Berlin után nevezetesebbek: Cöln, melly már tekvéssére nézve a' hajókázásra és kereskedésre legfontosabb hely a' Rhénus mellyékén és mind ekkoráig a' Rhénusi kereskedés közép pontja volt, mivel minden portékák, mellyek a' Rhénusnál fogva déli és nyugoti Német Országba, Frantzia Orzágnak 's Helvétziának egy részébe szállítottak Belgiumból, 's ezen Ország által Angliából, Spanyol, — Nyugoti Frantzia Országokból. 's Europa Északi részéből, rajta men-

tek keresztül, valamint azok is, melyek azokból ezekbe küldettek: továbbá Breslau 24 Mil. esztendei pénz forgással; Magdeburg; Minden; Hirschberg; Oderai Frankfurt 3 vásárjaival; Bielefeld; Posen; Fraustadt, Thorn, Lissa, Erfurt, Nordhausen, Mühlhausen; Neuwied; Rawitsch; Münster; Naumburg; Aachen; Elberfeld; Emmerich; Görlitz; Iserlon; Coblenz; Crefeld; Landshut; Lauban; Schmiedeberg; Schweidnitz; Stolberg; Waldenburg; Warendorf; Wesel; Wolgast; Barth; Anclam, Stolpe. Az Oderán Szilézia 400-nál több, Brandenburg 600. Pomeránia 186 nagy terh hordó's 270 kisebb nemű hajókat tart. Az Albison Torgautól Hamburgig 400, a' Visztulán 800-nál több, a' Rhénuson 300, 's a' Weseren 16. Prussziai hajók eveznek. 1816. végével az egész Státusnak öszveséggel 5422. folyó vizi hajói voltak a' kereskedésre.

10. §. A' forgásban lévő pénz mennyisége: az 1764. bévitt uj pénz systema szerint minden régibb pénz nemek újra verettek, u. m.

	<i>aranyban.</i>	<i>ezüstben.</i>
1.) 1764-től 1786-ig II. Fridrik alatt	29½ Mil. Tal.	15,875,000 Tal.
2.) 1786-tól 1796-ig II. Fridrik Wilhelm alatt -	12½ — —	14,875,000 —
3.) 1796-tól 1806-ig III Fridrik Wilhelm alatt -	13¼ — —	9,643,000 —
4.) 1807-től a' Franzia Felsőség alatt	¾ — —	1,568,000 —
5.) 1809-től 1817. végéig - -	6¼ — —	27,396,000 —
Öszveséggel -	62¼ Mil. Tal.	69,357,000 Tal.

	ezüstben.
6.) 8 garasos pénz darabokban 1764-től 1811-ig - - - - -	17,000,000 Tal.
(Ez a' pénz Nem 1811. óta többé nem fog verettetni.)	
7.) 4 garasos pénz darabokban -	30,000,000 —
8.) 2 garasosokban - - -	17,000,000 —
9.) 1 garasosokban; ilyenek 1764-től 1808-ig átaltában véve 42 Mil. Tallért érők verettek, hanem a' 13. Dec. 1811. költ Kir. parantsolat szerint név szerint való betseknek $\frac{4}{7}$ részére szállítottak le. - - - - -	21,000,000 —
10.) $\frac{1}{5}$ és $\frac{1}{15}$ részes darabokban a' Prussziai Provincia számára -	1,000,000 —
és így ezüstben összeséggel -	158,357,000 Tal.
vagy az arany 's ezüst pénz együtt véve - - - - -	222,607,000 Tal.

11. §. A' pénz 's mértékek nemei a' Prussziai Státusok külömbféléségéhez képpest igen külömbözők: u. m.

a) Königsberg keleti Prussziának fő várossa, valamint Memel Prussziai Lithvániában, Elbing nyugoti Prussziában 's átaltában az egész ó keleti Prusszia Forint szerint számlál, 1 Forintot 30 garassával, 's 1 garast 18 Pfennigjével véve. *Pengő pénzben.*

1 kel. Prussziai Tallér, mellyben	
3 Prussziai Forint van -	1 for. 25 kr. 2 Pfen.
1 Forint - - - - -	— 28 — 2 —
1 Garas, mellyben 3 Pr. Silling van - - - - -	— — — 3 $\frac{4}{5}$ —
1 Silling 6 Pfennigjével - - -	— — — 1 $\frac{4}{15}$ —

A' Mértékek és fontok hasonlók a' Berliniekhez.

b) Danzig Nyugoti Prussziai kereskedő város hasonlóképpen Forint szerint számlál, melly 30 garast, 's 1 gar. 18 Pfenniget foglal magába.

1 3 forintos Tallér pengő pénzben -	1 fl. 4 $\frac{2}{3}$ kr.
1 forint - - - - -	— 21 $\frac{2}{3}$ —

1 garas $\frac{5}{2}$ kr.

vagy 7 Danzigi garas 5 kr. pengő pénzben.

1 Réf áll 2 lábból, 4 Quarthból, 24 ujjból és 100 Danzigi réf = $73\frac{2}{5}$ Bétsi réffel, — 's e' szerint 11 Dan. láb = 10 Bétsi lábbal: 1 Prussziai mértföld = 408 $\frac{1}{2}$ Bétsi öllel és így 82 öllel hosszabb 1 Austria mföldnél: 1 Hóld föld 1544 $\square$ Bétsi öl, 's 56 $\square$ Bétsi öllel kisebb egy Magyar Országai Urbáriális Hóldnál: 1 öl fa 36 Prussz. vagy $29\frac{7}{12}$ $\square$ Bétsi láb, és így = $\frac{13}{16}$ Austr. $\square$ öllel: Gabona mérték a' Véka (Scheffel), 100 Danzigi Véka = 79 Pos. mérővel: Bor mérték az Ahm, mellyben 110 Stof van és = $2\frac{2}{3}$ Posonyi akóval; az Oxt-hoft, mellyben $1\frac{1}{2}$ Ahm van és = 4 Pos. akóval; 1 Stof = mintegy $1\frac{1}{2}$ ittzével: 100 Danz. font = $77\frac{3}{4}$ és így a' 120 fontból álló Danz. Mázsa = $93\frac{1}{4}$ Bétsi fontal: az aranyra 's ezüstre nézve 1 Márkban 8 Untzia, 16 Lat, 24 Karat, 64 nehezék és 288 Grán van.

c) Berlin Brandenburgnak fő várossa Tallér szerint számlál; 1 Tallérban 24 Garas, 's 1 Garashan 12 Pfennig van. 1 Tallér a' mi pénzünk szerint = 1 for. $52\frac{1}{2}$ kr. 1. 8 garasos = $28\frac{1}{2}$ kr. — 1. 4 garasos = $14\frac{1}{4}$ kr. — 1. 2 garasos = $7\frac{1}{8}$ kr. — A' Berlini mértékek és fontok, mellyek egy 16. Maj. 1816 költ Kir. parantsolat szerint minden Prussziai Státusokra nézve egyenlők, e' következők:

Hosszúság mértékek: 1) a' Rhénusi láb, és az öl, melly mint föld mérő eszköz 10 's mint mív mértéke 12 lábból áll, a' honnan 5 föld mérő öl = 6 mív öllel. A' mív mérő láb, vagy a' közönséges Rhénusi láb tehát, mellyben $139\frac{13}{100}$ Frantzia linea van, mint egy 1 Frantzia lineával kisebb a' Bétsi lábnál, melly $140\frac{1}{2}$ Frantzia lineát foglal magába. 141 Rhew. Láb = 140 Bétsi Lábbal. 2) a' Réf, mellyből 100 = $85\frac{3}{4}$ vagy 7 = 6 Bétsi réffel. 3) az öl (Ruthe), melly 12 Lábból áll. 4) a' 2000 ölnyi

hosszú mértföld, mely 3970 Bétsi ölet teszen, és így 30 öllel kevesebb az Austriai posta mföldnél.

Térség mérték a' Rhénusi $\square$ öl, mely 12 lábujával véve, 4 Bétsi $\square$ ölet teszen $2\frac{1}{2}$ $\square$ láb hijján, vagy 3 $\square$ ölet 33 $\square$ lábot és 120 $\square$ ujjat. Közönségesen bévett föld és lap mérték a' Magdeburgi, mely szerint a' Hufe 30 hóldat teszen, 1 hóldat 180 Rhénusi $\square$ öltre, 's egy ölet 100 $\square$ lábra tévén. Ez a' hóld $709\frac{1}{2}$ Bétsi $\square$ ölnyi, vagy $890\frac{1}{2}$ $\square$ öllel kevesebb egy Magyar Országí Urbárialis hóld földnél.

Gabona mérték a' Véka (Scheffel), melyből 100 = $88\frac{3}{8}$ Posonyi mérővel, vagy 113 Berl. Scheffel 100. Pos. mérőt teszen. Bor mérték a' Fuder, Oxthoft, Ohm, Akó, Veder (Anker), Quart. 1 Fuderben 4 Oxthoft, 6 Ohm, 12 Akó, 24 Veder, 768 Quart van. 6 Quart = $4\frac{36}{72}$ Posonyi Pintel. 1 Berl. Akóban 64 Quart, vagy 48 Pos. Pint, vagy 96 Ittze van.

Nehézség mérték a' Mázsa 110 fontjával. 100 Berl. font = $83\frac{1}{3}$, és egy 110 fontból álló Mázsa = $91\frac{2}{3}$ Bétsi fontal.

Az arany és ezüst mérték a' Cölni Márk 8 Untziájával, 16 Latjával, 64 Nehezékjével; 6 Cölni Márk = 5 Bétsi Márkal. Patikai mérték a' font 12 Untziájával, 96 Drachmájával, 288 Scrupulussával (1 Scrupulus 20 árpa szemnyi nehézség), 5760 gránjával: 1 Untzia 480 gránjával = $408\frac{3}{4}$ Betsi Patikai gránnal. —

d) Stralsund, Pomeránia fő várossa Tallér szerint számlál, melyben 48 Silling, 's 1 Sillingben 12 Pfennig van. 1 Tallér a' mi pénzünk szerint = 1 for. 36 kr. $1\frac{1}{2}$ pf. — 1 Pomerániai forint 24 Sillingjével, 48 kr. $\frac{1}{2}$ pf. — 1 Sundi Márk 8 Sillingjével, 16 kr. $\frac{1}{2}$ pf. — 1 jó garas, a' millyen egy Tallérban 14 's 1 forintban 12 van, 4 kr. $\frac{1}{14}$ pf. — 's 1 Silling 2 kr. $\frac{1}{28}$ pf. teszen.

e) Breslau, Prussziai Szilézia fő várossa, valamint az egész tartomány 's a' Glatzi Grófság is, Tallér szerint számlál, melyben 30 ezüst garas, 's 1 garasban 12 Dénár

van; a' Kir. Kasszáknál hasonlóképpen Tallérok szerint megyen a' számlálás, de a' mellyek között egyben 24 ezüst garas, 's 1 garasban 12 ezüst pfennig van.

Hosszúság mértékek Prussziai Sziléziában a' Réf, mellyben 2 mív láb, vagy 24 ujj van; 100 Bres. Réf = $73\frac{7}{8}$ legfellyebb 74 Bétsi réffel: a' Mértföld, 3406 Bétsi ölet és így mintegy $\frac{6}{7}$ Austriai posta mföldet, vagy 7 Szil. mf. 6 Austriait teszen. — Föld mérték a' Sziléziai Hóld, melly = 1553 — 1554 Bétsi □ öllel. — Gabona mérték a' Véka (Scheffel), mellyből 5 = 6 Posonyi mérővel. — Bor mérték az akó, 80 Quartjával; 1 Szil. akó = $34\frac{2}{3}$ Posonyi pintel, vagy igen kevés hijján 3 pintel nagyobb a' Posonyi 64 itzényi akónál. — Nehézség mérték a' Mázsa, mellyben 132 font van és $95\frac{1}{2}$ Bétsi fontot teszen.

f) Erfurt Thuringiában Tallér szerint számlál 24 garassával, 's a' garast 12 pfennigjével, mint Berlin. — 100 Erf. Réf = $72\frac{3}{16}$ Bétsivel. — 10 Bétsi láb = $11\frac{1}{8}$ Erfurtival, 's egy Erf. ölre 14 megyen. — $124\frac{1}{4}$ Erf. □ láb = 100 Bétsi □ lábbal. — Az Erf. hóld $728\frac{1}{2}$ Bétsi □ ölet, és így felét se teszi a' hazánkbeli urbarialis hóldnak, melly 1600 □ öl. — 1 Erf. Mázzában 110 font van, melly = $91\frac{2}{3}$ Bétsi fontal. — A' többi Szász városok úgy számlálnak, mint Berlin.

g) Münster egy Vesztfáliai város Tallér szerint számlál, mellyben $1\frac{1}{2}$ forint, Blamüser 8: — Silling 28. — Mária garas 36. — Pfennig 336 van.

1 Imperialis Tallér betse ezüst

pénzben - - -	1 fl. 30 kr. — pf.
1 — — Forint - - -	1 — — — —
1 Blamüser - - -	— 11 — 1 —
1 Silling - - -	— 3 — 6 —
1 Mária garas - - -	— 2 — 2 —
1 Pfennig - - -	— — — $1\frac{1}{4}$ —

100 Müns. Réf = $103\frac{3}{4}$ Bétsivel. — 100 Mün. font
= 85 Bétsivel.

h) Minden, hasonlóképpen Vesztfáliai város, Imp. Tallér szerint számlál 36 Mária garassával, melyben 8 pfennig van. — 1 Tallér ezüst pénzben 1 for. 25 kr. 2 pf. — 1 Már. garas 2 kr. $1\frac{1}{2}$ pf. — 1 pfennig $1\frac{3}{16}$ pfennig. — 4 Mindeni Réf = 3 Bétsivel.

i) Cleve, a' Clevei Hertzegség fő várossa Vesztfáliában, Imp. Tallér szerint számlál, 60 Stüverjével, mely utolsó 4 Ortra, vagy 8 Deutra, vagy 12 pfennigre osztatik. — 1 Imp. Tallér $1\frac{1}{2}$ Imp. forintot, 2 Clevei Tallért, 3 Clevei forintot, 8 Sillinget, 24 jó garast, 60 Stüvert, 90 Krajtzárt, 120 Fettmännchent, 240 Ortot, 480 Deutot, 720 Pfenniget, 960 fillért foglal magába.

Pengő pénzben.

1 Imper. Tallér 60 Stüver	1 fl. 25 kr. $2\frac{3}{4}$ pf.
1 Forint 40 Stüverjével	— 57 — $\frac{1}{2}$ —
1 Clevei Tallér 30 Stüv.	— 42 — $3\frac{3}{8}$ —
1 Clevei Forint 20 —	— 28 — $2\frac{1}{4}$ —
1 Silling $7\frac{1}{2}$ Stüv.	— 10 — $2\frac{7}{8}$ —
1 Jó Garas $2\frac{1}{2}$ —	— 3 — $2\frac{1}{4}$ —
1 Stüver —	— 1 — $1\frac{5}{8}$ —
1 Fettmännchen —	— — 27 —
1 Ort —	— — $1\frac{7}{16}$ — teszen.

k) Cöln, egy város az Alsó - Rhénusi Nagy Hertzegségben Species Tallérok szerint számlál. 1 Sp. Tallérban 80 Albus 's 1 Albusban 12 fillér (Heller) van. Cölnben 3 féle értékű Tallérok és forintok vannak, u. m. a) a' 24 for. b) a' 25 forintos pénz, mérték szerint vertek, és c) a' váltó értékűek, melyeknek a' 20 for. pénz mértékű pengő pénzhez képeest következő betsek van:

1 Species Tallérnak 80 Albussával a' 24 for.

pénz mérték szerint — — — 1 fl. 15 kr.

1 Species Tallérnak 80 Albussá-

val a' 25 for. — — — 1 — 12 —

1 Váltó Tallérnak 78 Albusával -	1 fl. 16 kr.
1 Species Forintnak $53\frac{1}{3}$ a' 24 for. pénz mérték szerént - - - -	50 -
1 Species Forintnak $53\frac{1}{3}$ Albus- ával a' 25 for. - - - -	48 -
1 Váltó Forintnak 52 Alb. - - - -	$50\frac{2}{3}$ -

A' Cölni Réfből 100 = 74 Bétsivel. — 65 Cölni Láb = $56\frac{1}{2}$ Bétsivel. 1 Malter (Gabona mérték) = $2\frac{3}{8}$ Pos. mérővel. 1 Ohm (Bor mérték), mellyben 104 Cölni pint van, = $97\frac{2}{3}$ Pos. pintel. 1 Cölni Mázsában 108 font van, és 100 Cölni font = $83\frac{1}{3}$ Bétsi fontal, vagy 6 font = 5 Bétsivel. Az arany és ezüst nehézség mértéke a' Márk 8 Untziájával, 16 Latjával, 64 Nehezékjével, melly Németországban a' pénz verésben közönségesen bévétetett: 6 Cölni Márk = 5 Bétsivel.

1) Neufchatel Livre szerént számlál, mellyben 20 Sols, 's 1 Solsban 12 Deniers tournois de Neufchatel van. 1 Livre tournois 33 kr. 3 pf. 1 Livre foibles (kevesebb betsű Livre) 13 kr. 2 pf. 1 Sols tour. 1 kr. $2\frac{3}{4}$ pf. 1 Sols foib. $2\frac{7}{10}$ pf. ér pengő pénzben. — 16 Réf (Aune) = 23 Bétsivel. Gabona mértéke a' Mütt, melly 12 Mäztet, 48 Immit, 96 Achterlit vagy $\frac{1}{8}$ részt, és 192. $\frac{1}{16}$ részt foglal magába; 10 Mütt = $25\frac{3}{4}$ Pos. mérővel. Bor mérték a' Mind, mellyben 5 Gerle, 12 Setiers, 192 Pots van, 16 Pot vagy 1 Setier = $15\frac{4}{36}$ Pos. pintel. Nehézség mérték a' durva portékákra nézve a' Poids de fer, mellyből 100 = $92\frac{7}{8}$ és a' finomakra nézve a' Poids de Marc, mellyből 100 = $87\frac{3}{8}$ Bétsi fontal.

A' 30. Sept. 1821. költ pénz alkotmányról szolló törvény szerént a' Prussziai Státusokban, Neufchatelt kivéven, a' Fridrichsd'or (Fridrik arannya) állapítottatott meg állandó és közönséges arany pénznek, mellyből 35 darab nyom 1 Márkot, 's 1 Márkban 260 Grán finom arany van. A' számlálásban a' Fridrichsd'or 5 Imp. Tallért teszen.

1 Friedrichsd'ornak a' nehézsége 1 arany és 54 $\frac{7}{8}$ Grán, belső betse 21 Karat 9 Grán, beváltó betse Cs. Kir. aranyokban 7 fl. 45 kr. — Tulajdonképpen való ezüst pénzei pedig a' Státusnak

1. Betsi Márkra jö	Tiszta belső be- tse		Betse 1 darab- nak pen- gő pénz- ben			
	Darab.	Lat.	Grán	fl.	kr.	pf.
1.) a' Tallér 24 garassá- val, melyből -	12 $\frac{2}{5}$ —	12	—	1	25	2
2.) a' $\frac{2}{3}$ Tallér 16 gar. 1792 ólta - -	18 $\frac{9}{10}$ —	12	—	—	57	—
3.) a' $\frac{1}{2}$ Tallér 12 gar.	25 $\frac{1}{5}$ —	12	—	—	42	3
4.) az $\frac{1}{4}$ Tallér 6 gar.	50 $\frac{2}{5}$ —	12	—	—	21	1
5.) az $\frac{1}{3}$ Tallér 8 gar.	33 $\frac{3}{5}$ —	10	12	—	28	2
6.) az $\frac{1}{6}$ Tallér 4 gar.	52 $\frac{1}{2}$ —	8	6	—	14	1
7.) az $\frac{1}{12}$ Tallér 2 gar.	75 $\frac{3}{5}$ —	6	—	—	7	—
8.) a' Tympfe, melyből 5 teszen 1 Imp Tal- lért - - -	47 $\frac{1}{4}$ —	9	—	—	17	—

A' Prussziai pénz mérték szerint 1 Cölni Márk finom ezüsből 14 Tallér verettetik. Réz pénze: az 1, 2, 3, 4 Pfenniges pénz darabok.

12. §. A' Vallások a' közönséges türedelemnél fogva felette különbözők, melyek közt egyik sem uralkodó vallás, és jöllehet a' Királyi Ház a' nép nagyobb részével a' protestans valláson van is, a' Katholikusok mindazáltal hasonló jussokkal birnak. Mind a' két Anyaszentegyházra az Ekklesiái dolgokra ügyelő Ministérium vigyáz, a' Provinciákban pedig az ennek Kormányja alatt lévő Consistoriumok.

A. A' Protestans Anyaszentegyház, melyet az October ólta 1817. egyesült 7,122,800 Reformá-

tusok és Lutheránusok tesznek, papi méltóságai és hivatalai a' Berlini és Königsbergi Püspökségek, a' Generalis Superintendenségek, Prépostságok, Superintendenségek, Fő papságok, Decanusságok 's közönséges Papságok. Az 1817. ki Királyi parantsolat szerint mindenik Superintendensi kerület papjai, a' Superintendens Elöl-ülése alatt egy kerületi Gyűlést (Synodus) formálnak, mellynek rendeltetése a' papság művelődésének előmozdítása, ennek illendő maga viseletére való vigyázás, a' papi fenytéknek fen tartása, az Anyaszentegyház belső dolgai felett való tanácskozás, a' Hit tudomány 's az Isteni tisztelet Egyformaságának fen tartása, a' papságra menendők formálására 's a' nép iskoláira való fel vigyázás, kiváltképpen pedig a' vallás tanítása. A' Provinciák minden Superintendenseik esztendőnként egyszer vagy kétszer öszve gyűlnek a' Generalis Superintendens Elöl-ülése alatt, melly Provincialis Synodus az egész Provincia Ekklesiái dolgai felett tanácskozik, mellynek végzéseit a' Provincia Consistoriuma, a' maga azokra tett észre vételeivel együtt az Anyaszentegyházra ügyelő Ministeriumhoz küldvén, a' minden 5 esztendőben egyszer Berlinbe öszve hívattatni szokott Generalis vagy Fő Synodus azokat által nézi, el dönti 's ítélet mondásait és határozásait a' Király eleibe terjeszti.

B) A' Katholika Anyaszentegyháznak, melly 4,100,000 tagokból áll, a' Pápával 1821. kötött Egyezés (Concordatum) szerint 2 Érsekjei vannak, kik közül egyik a' keleti, másik a' nyugoti Provinciákra ügyel, mellyekben 9 Püspökségek és 3200 Ekklesiák számláltatnak. A' nyugoti Prussziai Érsekség helye Cöln, mellynek Megyéje a' Cölni, Aacheni és Düsseldorf-i Kormány kerületekre terjed ki; ez alatt vannak

a) a' Münsteri Püspökség, melly a' Münsteri és Clevei, b) a' Trieri Püsp. melly a' Trieri és Koblenzi, c) a' Paderborni Püsp. melly a' Minden és Arensbergi, Erfurti, Eichsfeldi Kormány kerületeket s a' Saxoniában lévő Katholikusokat foglalja magába. A' keleti Prussziai Érsekség a' Gneseni és Poseni, mellynek megyéjét a' Poseni és Brombergi Kormány kerületek, a' Culmi Püspökséggel, mellynek helyévé a' Pelplini Apáturság tétetett, s a' Danzigi és Marienwerderi Kormány kerületek teszik. A' Bresloui Püspökség alatt, melly, valamint az Ermelandi is (keleti Prussziában), az Érseki fő fel vigyázás alól ki van véve, vannak az eddig való és Szilézia nagyobb részét magába foglaló Megyéjén kívül, a' Berlini, Potsdami, Stettini, Oderai Frankfurti, Stralsundi, Spandau, Brandenburgi Katholika közönségek, úgy mindazáltal, hogy a' fel vigyázás jussa mindég a' Berlini Prépost kezében van; továbbá a' Beutheni és Plessi kerületek Felső Sziléziában és Luzátzia.

Mindenik Érseki és Püspöki helyen van egy Káptalan, melly egy Prépostból és Decanusból, s 8—10 valóságos és 4—6 tiszteletbeli tagokból áll. Ennek a' Káptalannak ugyan van az Anyaszentegyház uj fejének választására jussa, mindazáltal azon a' Pápától magától tett megszorítással, hogy a' Választás véghez meletele előtt bizonyosságot szerezzen a' felől, hogy a' választandó férjfiú a' Király előtt kedves és annak az ujj hivatalban való megerősítettségét a' Királytól reménylheti. A' megürült káptalanbeli Prépostságokat s jövedelmes fő papi hivatalokat ugyan azon hónapokban, melyekben a' Pápa gyakorolhatja ezen just, p. o. Januariusban, Martiusban, Májusban, Julius-

ban, Septemberben és Novemberben, a' Pápa tölti bé, hanem csak olyan férjfiakkal, a' kiknek azokra való emeltetéssekben a' Király meg egyezik: a' Decanusságok 's a' többi hónapokban megüresedett jövedelmes papi hivatalok ellenben a' Püspököktől függenek, mindazáltal a' Királyi helyben hagyás alatt. A' papi jövedelmekre nézve ez előtt szokásban vólt, másokat kirekesztő nemesi születés ezen túl semmi tekintetbe se vétetik, 's az azokra való juthatásra a' felsőbb felszenteltetésen kívül csak a' Theológiában vagy a' Jus canonicumban való Doctor-ság kívántatik meg. Az Érsekek és a' Breslaui Püspök jövedelme 12.000 a' Püspököké 8000 Tallérre 's szabad lakásra, a' Praelatusoké, u. m. a' Préposté, 's Decanusé 2000 — 1800, a' két idősebb Kánonokoké 1200 — 1100 a' többieké 1000 — 800, a' betsületbeli Kánonokoké 100 's a' Vicáriusoké 200 Tallérre van határozva. Ezen jövedelmek fizetására fekvő Jóságok interessei vannak rendelve, mellyek a' Státus Uradalmainak erdeiben fundáltatnak, és 1833-ig mindenik Hormány széki kerület Kasszáiból fizettetnek, mivel azok az Erdők addig a' Státus hitelezőinél lesznek zálogban; ha pedig a' költsönözés 1833-ig le nem fizettethetnék, akkor a' Státus annyi fekvő jószágot fog a' Praelatusok számára venni, mellyből a' fellyebb említett jövedelmek bé fognak jöni, a' mire 5 Mil. Tallérnél több fundus kívántatik.

A' Katholikusoknak meg van engedve, hogy a' vallásbeli és lelki esméretre tartozó dolgokban a' Római Székhez folyamadjanak; de ezen a' Pápához intézett kérelmeiket a' Püspököknek vagy ennek Generalis Vicariussának kell elébb által nézés végett benyújtaniok, a' ki osztán azt a' Rómába küldés végett a' Vallásra

ügyelő Miniszteriumnak által küldi. Ki vannak mindazáltal ezen törvény alól a' Római La Poenitenziaria ítélő szék (poenitentiaria Romana), melly a' különös lelki esméretbeli dolgokra nézve szabadítja fel az esedezőt, eleibe tartozó tárgyak véve. A' Poseni Kormány kerületben 1820. 27 Szerzetes és 7 Apátza Klastromok voltak 298 Tagokkal. Átaljában véve az országló szék mind azon rendeknek, mellyek az ifjúság nevelésével és a' betegekre való gondviseléssel foglalkozkodnak, megengedte, hogy uj tagokat vegyenek fel.

C) Mennoniták az egész Státusban 15,333-an vannak, nevezetesen Nyugoti Prussziában magában 12,649-en, (11,468-an falukban 's 1811-en a' Városokban): keleti Prussziában 864-en, Crefeldben 691-en, Neuwied körül 206-an, kik még most is állhatatosan ragaszkodnak azon állításokhoz, hogy a' keresztény embernek éppen nem szabad fegyvert viselni, melly köteleztetés alól egy 5. Juniusi 1815. parantsolatja által a' Kabinétnek fel is vannak szabadítva bizonyos pénz fizetés mellett, valamint a' 13. Apr. és 25. Aug. 1813. költ Kabinét parantsolatja szerint a' polgári katonáskodásban való rész vétel alól is, mellyért 60,000 Tallért fizetnek.

D) A' 130,000-en lévő 's oltalom levelek mellett a' Státusban lakó 'Sidók is, kik a' 11. Mart. 1812. költ parantsolat szerint Prussziai Státus polgárokká tétettek, 's e' szerint a' keresztényekkel hasonló polgári jussokkal és Szabadságokkal élnek (ki vévén a' Poseni Nagy Hertzségben lévőket, kik az 1815. ki parantsolat szerint azoktól megfosztattak), vallásokat szabadon gyakorolhatják, és több városokban vannak Zsinagógáik 's papjaik, kik a' Berlini Fő paptól függenek. A' Keresztényeknek a' 'Sidó

vallásra állani, a' 17. Nov. 1814. költ Kabinét-beli parantsolat szerint többé nem szabad.

13. §. A' Tudományok és szép mesterségek állapota. A' Prussziai Monárchia Lakossai tudományos művelődésekre és a' szép mesterségekben való jártasságokra nézve a' Német nemzethez 's az Europai legműveltebb nemzetek közé tartoznak, a' honnan (a' tudományokban és szép mesterségekben tett lépéseiket 's érdemeiket a' Német szövetség leírására halasztván,) lássuk a'

Tudományokat és szép mesterségeket előmozdító Intézeteket: A) a' legfelsőbb tanító intézeteket: ilyenek 1) az Universitások, u. m. a) a' Berlini 1810-től; b) a' Bonni 1818-tól; c) a' Brésлаui 1702-től; d) a' Greifswaldei 1456-tól; e) a' Hallei 1694-től; és f) a' Königsbergi (Regiomontum) 1544-től fogva, melyekben, ide számlálván a' Münsteri Katholikus Theologusok tanító intézetét is, 1823. 4323-an, 's ezek közt 846-an idegen tanuló ifjak voltak, nevezetesen Theologusok 767-en, Törvény tanulók 1216-an, Orvosok 680-an, 's Filosofusok 660-an. — 2) a' Tudósokat formáló iskolák, u. m. a' számos és jó alkotású Gymnasiumok, a' millyenek keleti Prussziában 14 Nyug. Prussziában 10, Posenben 5, Pomerániában 9, Brandenburgban 25, Sziléziában 20, Saxoniában 31, Vesztfáliában 16, Cleve-Bergben 11, Alsó-Rhénusban 4 vannak, melyeknek virágzására sokat tesznek a' Márienwerderi, Königsbergi, Brombergi, Potsdami egyesületek, melyeknek fő tzeljok a' szükségét látó Gymnásiumok gyámoltatása.

B) A' Tudósok intézeteit: ilyenek 1) a' Tudományok Akadémiája Berlinben, 4 Klassziksokra osztva, u. m. a' physicaira, mathemati-

caira, filozofiaira és a' históriai - philologiaira; 2) a' szép mesterségek Akad. ugyan ott; 3) a' Mechanikai vagy Makhinai tudományok Akad. ugyan ott, melytől függenek a' Hallei, Magdeburgi, Düsseldorf, Erfurti, Königsbergi s Breslaui mesterség és építés oskolák; 4) a' hasznos tudományok Kir. Akad. Erfurtban; 5) a' természet vizsgálás Barátjainak társasága Berlinben; 6) a' tudományok és mesterségek Kir. Társasága Breslauban; 7) a' hazai gazdaságbeli társ. ugyan ott; 8) a' Német nyelv művelésére egyesült Kir. Társ. Berlinben; 9) a' kel. Prussziai physikai - gazdaságbeli társ. Königsbergben; 10) a' Tudományok Felső Luzátziai Társ. Görlitzben; 11) a' Természet vizsgálók Társ. és a' Hegy tudománybeli intézet Halleben; 12) a' Pomerániai gazdaságbeli Társ. Cöslinben; 13) a' Potsdami gazdaságbeli Társ. 14) a' gazdaság előmozdítására egyesült Társ. Hammban; 15) a' Luzátziai méhészt Társ.

C) A' nép bizonyos Klasszissainak nevelő intézeteit, a' millyenek: 1) a' Siket - némák intézete Berlinben; 1819. az egész Státusban 2600 Siket - némák találtattak, kik között Sziléziában 1214. a' Königsbergi kerületben 230 a' Gumbinnenben 399 a' Danzigben 92 a' Marienwerderiben 82 vóltak; 2) a' Vakoké ugyan ott; 3) a' Herrnhuterek Kollégyioma Nieskyben; 4) a' Königsbergi, Merseburgi és Glauchai Árvák házaik.

D) A' Tudományok 's mesterségek ágaira való Intézeteket: illyenek 1) az Orvosi Tudományra nézve a) az Orvosi — seb orvosi katonai Akadémia Berlinben; b) a' Barom orvoslás oskolája ugyan ott; c) a' Königsbergi, d) Lübeni, e) Breslaui Bába oskolák; f) a' Berlini, Hallei, Königsbergi és Breslaui fűvész kertek.

2) A' Csillag vizsgálás tudományára nézve a' Berliini, Breslaui, és Königsbergi tsillag vizsgáló tornyok. 3) A' Chémiára nézve a' Berliini, Hallei és Erfurti chémiái műhelyek. 4) A' mezei gazdálkodásra, 's kert művelésre nézve a' Möge-lini föld művelő oskola, mellynek alkotója a' mezei gazdálkodás közönséges tiszteletben lévő újra teremtetője, Thaer Albert, és a' Schönebergi (Berlinnél) 's Potsdami kertésztséget tanító intézetek. 5) Az erdő művelésre nézve a' Berliini Erdő oskola. 6) A' Bányászságra nézve több oskolák. 7) A' kereskedésre nézve a' Crefeldi, Elberfeldi, Düsseldorf, és Erfurti oskolák. 8) A' falusi oskolák 's a' polgárok oskoláik számára szükséges Tanítók formálássára alkotott számos oskolák, valamint az Universitások mellett lévő, 's a' Gymnasiumok és deák oskolák tanítóit formáló oskolák is, a' millyenek nevezetesen a' Hallei, Berliini, 's Breslaui. 9) A' Prédikátorokat formáló intézet Wittenbergben.

E) A' kezdő oskolák, vagy a' nép oskolái számát bizonyosontudni nem lehet, annyi bizonyos, hogy nem fordít egy egy Státus annyi figyelem-tességet a' nép művelődésére, mint Prusszia.

F) A' Katonai oskolákat: illyenek a) A' Berliini (két osztályokban, mellyek közzül első a' Berliini 208. második a' Potsdái 48 Királyi nevéndékekkel) és a' Culmi Kadét oskola 80 Kir. nevéndékekkel; a' Potsdái és a' Culmi az ifjakat a' Berliini oskolába való bévételre készítik. A' bévételre csak a' tisztek fiai, a' kiknek attyaik az ütközetben el estek, vagy a' kiket a' Király ezen kegyelemre méltóztat, tart-hatnak számot: b) A' közönséges hadi oskola Berlinben a' tisztek formálássára: c) Az egye-sült pattantyús és hadi földmérők oskolája Ber-linben: d) A' Regimentek oskoláik: e) Az 1811

felállított Királyi Orvosi-Seb orvosi katonai Akadémia Berlinben a' tábori orvosok számára:

f) Az 1795. alkotott Kir. Orvosi-Seb orvosi tanuló intézet. Berlinben, mely most a' Fridrik Wilhelm Orvosi-Seb orvosi intézetének nevezetik. — Katonai próba intézetek: a) a' fő Katona tiszteket meg vizsgáló Biztosság Berlinben; b) a' pattantyusokat meg próbáló Biztosság a' pattantyús fő Hadnagyokra nézve; c) az első Klasszisbeli hadi földmérő Kapitányokat meg próbáló Bizt. d) a' zászló tartókat megvizsgáló Biztosság.

A' Tanító intézetek Kormányza az Anyaszentegyházat, Tanítást és Orvosi Kart illető tárgyakra ügyelő Minisztériumra van bízva.

14. §. Könyv tárai:

		<i>Kötetekkel.</i>
1.) Berlinben	{a) a' Királyi könyvtár - 160,000. b) az Universitászé - 75,000. c) az Akadémiázé - 50,000.	
2.) Breslauban	{a) az Universitászé - 100,000. b) más közönséges könyvtárak.	
3.) Neisseben	- - - - -	10,000.
4.) Messersdorfban	- - - - -	9000.
5.) Königsbergben az Universitászé	- - - - -	30,000.
6.) Danzigban a' Gymnasiumé	- - - - -	27,000.
7.) Magdeburgban a' Háptalané	- - - - -	18,000.
8.) Halleben	{a) az Universitászé - 48,000. b) az Arvák házáé - 20,000.	
9.) Halberstadtban a' Káptalané	- - - - -	9000.
10.) Wernigerodeben a' Grófi Könyvtár	- - - - -	30,000.
11.) Greifswaldben az Universitászé	- - - - -	12,000.
12.) Görlitzben	- - - - -	20,000.
13.) Schulpfortában	- - - - -	5000.
14.) Zeitzben	- - - - -	12,000.
15.) Erfurtban	- - - - -	27,000.
16.) Bonnban az Univ.	- - - - -	44,000.
17.) Cölnben a' Gymnas.	- - - - -	60,000.
18.) Düsseldorfban	- - - - -	30,000.
19.) Münsterben	- - - - -	21,000.

						<i>Kötetekkel,</i>
20.)	Coblenzben	-	-	-	-	9000.
21.)	Trierben	-	-	-	-	70,000.
Összeséggel						896,000.

Ezekén kívül vannak még számos, résszerént közönséges, résszerént magános Személyek Könyvtárai, melyek közt nevezetes a' Braunfelsi 11,000 Kötetekkel.

15. §. A' Tudósok 's Írók munkáit közönségesekké tévő intézetek: a) könyv kereskedése Prussziának 1818. 173 's magában Berlinben 38 1824. pedig 52 vólt; b) Könyvnyomtató műhelye 181, 500 Sajtóval; c) az ujságok és folyó Írások, a' millyenek 1822. a' hivatalos tudósításokon kívül 194 adattak ki, melyek közzé tartozik Német Országnak első tudományos ujsága Halleben.

III. Polgári Alkotmánya 's az Igazgatás.

1. §. Az Uralkodás formája. Prusszia határtalan vagy semmi törvények által határok közzé nem szorított Monarchia, ámbár 22. Maj. 1815. és 5. Jun. 1623. Edictum szerint a' nép képviselésének alkotása megígértetett; de minthogy annak munkássága köre csak a' vélekedésbeli tanácskozásban fog állani, tehát Prussziát a' határtalan Monarchiák közzé kell számlálni, melly a' férjfiui lineán örökös, hanem a' leány ágra is szállható.

2. §. Sarkalatos törvényeknek nézettethetnek: a) a' 16. Dec. 1700, költ 's a' Királyi méltóság felvevességéről szóló Manifestum.

b) Az I. Fridrik 1710. ki rendelkezését megerősítő 13. Aug. 1713. költ Edictuma I. Wilhelm Fridriknek, melly a' Prussziai Monar-

chiát formáló tartományoknak, jószágoknak és jövedelmeknek el nem idegeníttethetésekről szól.

c) A' 17. Decemberi 1808. Edictum és familiái törvény a' Királyi Uradalmak eladhatásáról, mely 1809. 6. Nov. hirdettetett ki, mely által egyszer'smind az Uralkodói jussok (Regalia) megoszthatatlansága és el nem idegeníttethesse avagy adhatása is megállapított.

d) A' III. Wilhelm 22. Májusi 1815. rende-
lése a' nép képviselésének alkotásáról, és en-
nek munkásságáról.

e) A' 21. Juniusi 1815. Rendelés a' fő rangú Urak, kik hajdan Német Birodalombeli fejedelmek voltak, 's ekkor Prussziai felsőség alá es-
tek, jussaikról.

f) Az 5. Jun. 1823. költ Edictum, az Ország minden Provinciáiban felállítandó rendek Alkotmányáról.

3. §. A' Király a' Királyi székre első szülött-
ségi jussa szerint lép fel, és atya halála után az első szempillantásban gyakorolja hatalmát, a' honnan a' Koronázás nem szükséges, és szokásban sins. Meg ért idejű a' Korona örökös 18. esztendőskorában, addig pedig született Tutora a' legközelebbi és legidősebb Királyi Hertzeg. A' Király ugyan a' Protestans, nevezetesen a' Reformata valláson van, mindazáltal más Vallásra való állhatása semmi törvény által nem tilalmaztatik, valamint a' Királyné se köteles férje vallásáért a' magáét elhagyni. A' Királyné Királyi Felséggel bir és Királyi tiszteletben tartatik, 's ha özvegyiségre jut szép özvegyi fizetést és tulajdon lak helyet kap. A' Hertzegek mind született Brandenburgi Márkgróf és Prussziai Hertzeg titulust viselnek, ezen hozzá adással „Ó Királyi Hertzegsége” kiknek tartássok-

ra a' szükséges költséget az Uralkodó szabja ki tetszése szerint. A' Hertzegnék férjhez menetelekkor a' hajdani szokás szerint 100,000 Tallért kapnak menyasszonyi ajándékban. A' Korona örökös vagy első szülött Hertzeg Prusszia Hertzegeinek, közönségesen pedig Korona örökösnek, 's egyszer'smind Pomerániai Helytartónak neveztetik.

4. §. A' Királyi Ház és Udvar költségeire a' fekvő Jóságoknak egy része ($2\frac{1}{2}$ Mil. Tall.) van kiszabva. A' Királyné tő pénze, 's özvegyi fizetése, a' Királyi Hertzegek és Hertzegnék költségei, a' Király szabad tetszésétől függenek. — Királyi lakó 's mulató helyek: Berlin, Königsberg, és Breslau; ezeken kívül Charlottenburg, Potsdam és a' Parezi mulató Kastély.

5. §. Titulussa a' Királynak: Isten Kegyelmeiből Prussziának Királlya, Brandenburgnak Márkgrófja, Sziléziának uralkodó és legfőbb Hertzege, Glátzi Gróf, Alsó-Rhénusnak és Posennek Nagy Hertzege, Saxoniai, Engerni, Vesztfáliei, Gelderni, Magdeburgi, Clevei, Jülich-i, Bergi, Stettini, Pomerániai Hertzeg, a' Cassubok (Pomerániai, tulajdon Dialectussán beszélő nép) és Vendusok Hertzege, Mecklenburgi és Crosseni Hertzeg, Nürnbergi (Norimberga) Burggróf, Thuringiai Landgróf, Felső és Alsó Luzátziai Márkgróf, Orániai, Neufchâteli, és Valengini Hertzeg, Rügeni, Paderborni, Halberstadti, Münsteri, Minden-i, Camini, Wendeni, Schwerini, Ratzeburgi, Mörsi, Eichsfeldi és Erfurti Fejedelem, Hohenzollerni Gróf, Hennebergi, Ruppini, Marki, Ravensbergi, Hohensteini, Tecklenburgi, Schwerini és Lingeni Gróf, Rostocknak, Stargardnak, Lauenburgnak és Bütownak Ura. Kissebb Titulussa: Isten Kegyelmeiből Prussziának Királlya.

6. §. Czimere az Országnak egy nagy paizs, mellyen egy nyitva lévő aranyos, a' Prussziai aranyos Sassal felékesített, és egy Királyi Koronával befedett Sisak, ezen pedig a' kék és aranyos Ország almája áll. A' Paizs körül legközelebb a' veres, ettől egy kevés távolságra a' fekete Sas rend függ. A' paizst két tölgyfa levelekkel megkoszorúzott és artzal szembe fordúlt vad emberek tartják, kik egyik Karjokkal a' paizsra támaszkodnak, a' másikkal pedig egy aranyos szélű ezüstös zászlót tartanak, melly zászlók között a' jobb felől lévő a' Prussziai fekete, a' bal a' Brandenburgi veres Sas mutatja. Az egész egy Czimer Sátorban áll, mellynek teteje egy Királyi koronával ékeskedik, 's megöle az ezüstös Ország Zászlója nyulik fel egy fekete Sassal. A' Czimer alja aranyos és kék, ezen választott mondással „Isten velünk.“ Maga a' Czimer 4 közép paizsokból és a' fő paizs 48 mezeiből áll. Az első 's legfelsőbb közép paizs felyül a' Királyi Koronával van felékesítve, és benne ezüst mezőben a' Prussziai Kir. fekete Sas lehet látni, mellynek a' fején Kir. Korona, a' szárnyain ló here száraz, 's a' mejjén ezen aranyos betűk vannak F. R. az orra 's körmei aranyosok, a' nyelve veres, jobb körmei közt az aranyos Királyi páltzát, mellynek felső végén egy fekete Sas láttzik, a' bal lábával pedig a' kék és aranyos Ország almáját tartja, a' Prussziai Királyságra nézve. A' második közép paizs ezüst mezejében egy veres Sas van, mellynek szárnyait aranyos ló here száraz ékesítik, az orra 's a' körmei aranyosok, a' Brandenburgi Márkgrófságra nézve, mellynek ez a' tzimere. A' harmadik közép paizs aranyos mezejében, mellynek szélét veres és ezüstös négy szegletek veszik

körül egymást felváltva, egy fekete, veres koronás Oroszlány látható, a' Nürnbergi Burggrófságra nézve. A' negyedik közép paizs ezüstből van és tsapinós négy szegletű, Hohenzollernre nézve. A' Paizs 48 mezői Sziléziát, az Alsó Rhénusi, Poseni Nagy Hertzegségeket, a' Szász Hertzegséget, az Engerni Hertz. a' Vesztfáliai Hertz. Geldernt, Magdeburgot, Clevet, Jülichet, Berget, Stettint, Pomeranát, Cassubent, a' Wendeni Hertz. Mecklenburgot, Crossent, Thuringiát, Felső 's Alsó Luzátziát, Oranient és Neufchatelt, Rügent, Paderbornót, Halberstadtot, Münstert, Mindent, Camint, a' Wendeni Fejedelemséget, a' Schwerini Fejed. Ratzeburgot, Mörst, Eichsfeldet, Erfurtot, a' Nasszaui tartományt, Henneberget, Ruppint, a' Mark Grófs. Ravensberget, Hohensteint, Tecklenburgot, a' Schwerini Grófs. Lingent, Saynt, Rostockot, Stargardot, Aremberget, Barbyt példázzák.

7. §. Vitézi rendjei: ezek a' 18. Jun. 1810. költ parantsolat szerint 2 fő osztályokra oszlanak. Az elsőben lévők a' Státusra nézve tett érdemeket jutalmaztatják meg, ide tartoznak a) a' fekete Sas rend, fundáltatott 18. Jan. 1701. I. Fridrik Király által, ezen választott mondással „Suum cuique.“ b) a' veres Sas rend, alkotta Fridrik Károly Baireuthi Márkgróf, megújította 's megváltoztatta Fridrik Károly Sándor Anspachi és Baireuthi Márkgróf, és 12. Jun. 1792. ezen Márkgrófságok a' választó Fejedelmi házra vissza szállván, II. Fridrik Wilhelm Királytól a' tzimerek némelly megváltoztatásával familiája második vitézi rendjévé tétetett, úgy pedig, hogy a' fekete Sas rend vitézei egyszer'smind a' veres Sas vitézi rend tagjai is: 1810 óta három Klasszissai vannak, ezen körül frás-

sal: „Sincere et constanter.“ c) az arany és ezüst érdem emlék pénz, a' veres Sas rend pántlikáján, felállítatott 1806. 30. Sept. ezen felyülírással: „Verdienst um den Staat,“ 's ezen betűkkel: „F. W. R. III.“ — 2 osztálybéliek! a' katonai érdem megjutalmaztatására szolgáló vitézi rendek: u. m. a) az Erdem (pour le merite) rend, alkotta II. Fridrik 1740. ezen választott mondással: „pour le merite.“ b) az arany és ezüst emlék pénzek, melyek 1793. verettek; hanem az arany emlék pénz ezüst kereszte változtatott, ezen felyül írással: „Verdienst um den Staat.“ Ezekhez a' vitézi rendekhez jött c) az 1811. elosztott Sz. János vitézeinek emlékezetekre 23. Maj. 1812. felállítatott Prussziai Királyi Sz. János vitézi rendje, mellynek védője maga a' Király, 's nagy Mesterét is a' Király nevezi ki. A' vitézek száma a' Királytól függ, 's a' rend tagjai tsak olyan Személyek lehetnek, a' kik a' Királyra, a' Kir. házra és a' Monarchiára nézve magoknak érdemeket szereztek. d) a' vas kereszt 1813. 10. Martiussa oltá, mellynek alkotására a' Frantzia Ország ellen való háború adott alkalmatosságot, 's ennek végével kiosztogatattassa meg is szűnt: áll ez 2 Klassziksokból és egy nagy keresztből, melly utolsó tsak valamelly vég választó ütközetért, melly után az ellenség a' maga állás pontját kéntelenített elhagyni, vagy valamelly nevezetes Vár elfoglalásáért, vagy valamelly Vár vitézi oltalmazásáért ajándékozott a' Fő vezérnek. e) a' Luiza rendje, mellyet a' Király 3. Aug. 1814. az olyan asszonyok számára állított fel, a' kik a' háborús időkben a' Hazát segítették; a' rend Czimere egy kitsiny fekete színmázos (emallirt) arany kereszt, mellynek közepén egy mind a' két felől ég színre festett kerek paizs,

's ebben egy L. betű, e' körül pedig egy tsil-lag koszorú, és a' hátulján ezen esztendő szá-mok, 1813—15. vannak. Számok a' tulajdono-soknak 100. — f) Minden haza őltalmazók szá-mára készítettett a' Király 24. Dec. 1813. egy Betsület emlék pénzt, melynek Elején ez a' felyül írás van: „Fridrik Wilhelm az ő vitéz bajnokjainak,“ 's az oldalán: „Isten volt ve-lünk, ővé légyen a' Ditsőség:“ a' hátulján egy borostyán és tölgy levelekből font koszorút le-het ezen esztendő számokkal 1813—1815. és ezen a' szélin lévő körül írással: „Az elfoglalt ágyúkból“ látni. g) A' polgári tiszteteknek, kik hivataloknál fogva 1813. 's 1815. a' tábort kö-vették, számokra is tsináltatott a' Király 1816. egy hadi emlék pénzt öntött vasból.

8. §. A' Státus alkotmányja. Feje a' Stá-tusnak 's az Országlásnak a' Király, a' kinek kezében van a' törvény hozó és végre hajtó hata-lom 's a' ki mind a' kettővel, valamint átaljá-ban véve minden Felségi és Uralkodói jussok-kal eddig minden a' Rendek által való megszo-rittatas nélkül maga élt, 's él még most is. A' 22. Maj. 1815. költ Edictum szerint mindazáltal a' nép kép viselése, vagy kép viselői által az Ország dolgaiba való befolyása következendő módon határozott meg:

a) hogy a' tartományok (Provinciák) rend-jei, a' hol azok több vagy kevesebb munkássá-gal még meg vagynak, abban megerősítesse-nek, a' hol pedig éppen nintsenek, állíttassa-nak fel;

b) hogy a' nép kép viselőinek Kamarája azok közül választassék, és ez a' Kamara ülé-seit Berlinben tartsa. Munkássága Hörét a' mi illeti úgy van megállapítva, hogy az minden, a' törvény hozást illető tárgyakra, melyek a'

Státus polgárainak személyes és tulajdonosi jussait 's az adózást érdeklik, kiterjedjen.

Az 5. Juniusi 1823. Edictumban azon eseteknek, melyekben az Ország rendjeinek közönséges öszve hívattatása szükséges fog lenni, és hogy miképpen alkottassék az a' tartománybeli rendekből? további meghatározását a' Király magának tartotta fen; addig pedig míg ez megtörténne, a' tartománybeli rendeknek, azon törvény plánumokon vagy elő rajzokon kívül, melyek magát a' Tartományt illetik, az olyan közönséges törvények plánumai is, melyeknek tárgyak a' személyes vagy dologhoz való jussok megváltoztatása, a' mennyiben azok a' Tartományt érdeklik, tanátskozás végett eleibe terjesztetnek. Ezen tanátskozáson kívül az olyan kérelmek és Sérelmek bévetele is, melyek az egész Tartomány különös javára és hasznára tzeleznek, vagy annak valamelly részét illetik, megengedettett a' rendeknek és a' Tartomány közönséges dolgainak elintézésse is Királyi jóvá hagyás mellett, az ő felvigyázásokra van bízva.

Közönséges feltételei az akármelly karbeli rend követjévé való választathatásnak ezek: 10 esztendei szakadatlan fekvő jószág bírás, a' keresztény valláson létel, 30 esztendő s Kor és jó hír név. A' választóknak 24 esztendő sőknek és bizonyos Birtokjoknak kell lenni. A' követek 6 esztendőre választatnak, úgy, hogy minden 3 esztendőben a' követek fele kiválasztatik, 's követi hivatalát elveszti, és így minden 3 esztendőben uj választás történik. A' gyűlés Elölülőjét és ennek kép viselőjét maga a' Király nevezi ki az első rend tagjaiból azon időre, míg a' gyűlés tart, melynek meghatározása a' Királytól függ. A' meghívást egy Commissarius teszi, a' ki a' gyűlést elkezdi, a' rendekkel a' Király

feltételeit közli, 's azoktól vélekedéseiket, kérelmeiket és Sérélmeiket béveszi; a' tanátskozá-
sokban mindazáltal személyesen nints jelen,
hanem valamelly tárggyról szóval való előterjesztést 's Deputátziót kívánhat magához, valamint
a' rendek is küldhetnek hozzá Deputátziókat. Ez
rekeszti bé a' gyűlést, 's hirdeti ki a' rendek közt
a' gyűlésen fen forgó tárgyakra kiadatoott Vá-
laszt. A' Király feltételeinek eldöntésére a' Sza-
vaknak $\frac{2}{3}$ kívántatik meg. A' gyűlés végzésesei
kinyomtattnak 's közönségesekké tétetnek. A'
követek úti költséget és élelem pénzt kapnak.

A' Tartományok rendjeinek ezen közönsé-
ges alkotásbeli pontjaitól mindazáltal azok,
egyenként véve, némű neműképpen különböz-
nek egymástól; legnevezetesebb pedig a' köztök
lévő külömbség a' rendek Klasszissaira nézve,
u. m. 1) Brandenburgban 's az Alsó Luzátziai
Márkgrófságban az első rendet a' Brandenburgi
Ráptalan, a' Solms-Baruthi Gróf, az Alsó Lu-
zátziai Úri rend 's a' Nemesség; a' másodikat a'
Városok 's a' harmadikat a' többi jószág birto-
kosok, Arendások és parasztok teszik; a' Gyű-
lés helye Berlin: 2) a' Prussziai Királyságban,
mellyhez Keleti 's Nyugoti Prusszia és Lithvánia
tartoznak, a' Rendekeket a' Nemesség, a' Városok
és a' fekvő jószágokat bíró parasztok formálják;
Gyűlések helye egyszer Königsberg, másszor
Danzig: 3) a' Pomerániai Hertzegségben és a'
Rügeni Fejedelemségben az a) rendet a' Nemes-
ség, a' b) a' városok, 's a' c) a' többi föld birtoko-
sok, árendások és parasztok teszik; öszve gyűlnek
Stettinben: 4) a' Sziléziai Hertz, a' Glatzi Grófs.
és a' Prussziához tartozó Felső Luzátziai Márk-
grófságban az a) rend a' Hertzégekből és fő
rangú Urakból, a' b) a' Nemesekből, a' c) a'
Városokból, a' d) a' többi fekvő jószágosok-

ból, árendásokból 's parasztokból áll; gyűlésse helye Breslau: 5) Saxoniában az a) rendben 6 Tagok vannak, kik között a' Merseburgi és Naumburgi Háptalanoknak, a' 3 Stolbergi Lineából való Grófoknak, 's az Anhalt-Dessaui Walternienburg nevű Uradalom birtokosságának egy egy Szavok van; a' többi 3 rendeket hasonló tagok teszik a' Sziléziaiakhoz; gyűlések helye Merseburg: 6) a' Rhénusi Provinciákban, melyek alatt az Alsó Rhénusi Nagy Hertz. Cleve, Jülich, Berg értetnek, mint Sziléziában, 4 rendek vannak, melyek hasonló tagokból állanak a' Sziléziaiakhoz; a' Gyűlés helye Düsseldorf: 7) a' Vesztfáliai rendek alkotmánya is hasonló a' Sziléziaihoz, kik Münsterben gyűlnek össze: 8) a' Poseni Nagy Hertzegebben az a) rendet a' fő rangú Urak, nevezetesen Thurn és Taxis 's Sultowski Hertzegek, a' b) a' városok, és a' c) a' több jószág birtokosok 's fekvő jószágos parasztok teszik; a' gyűlés helye Posen várossa.

9. §. A' Státus Igazgattatása. Erre ügyelnek a' Király alatt, a' ki kormányoz minden Státus foglalatosságokat, és a' kinek nevében mennek ki minden parantsolatok a' Státus fő igazgató Székeihez:

1.) A' Kabinét, melyben az Udvari és polgári dolgok Referense egy titkos Kabinéti Tanácsos, a' katonai tárgyaké pedig egy a' Királytól arra kineveztetett katonai Személy.

2.) A' 30. Mart. 1817. felnyitott Státus Tanács a' Király, vagy a' Státus Kantzellárja Elölülése alatt, mely üléseit a' Berliini Kastélyban tartja. Ez a' legfőbb tanácskozó Szék, de az igazgatásban semmi befolyása és rész vétele sints; munkássága körének legnevezetesebb ága az igazgatást illető tárgyak felett való ta-

nátskozás, a' fen álló törvények megváltoztatása vagy újjak hozása eránt adandó vélekedés, mellyek megerősítés végett általa terjesztetnek a' Király eleibe; továbbá valamelly Státus tisztjének a' hivatalából való letétetése, egy szóval mind azon tárgyakról tejendő vélekedés, mellyeket a' Király egyes esetekbe hozzá utal, kiváltképpen a' Miniszteriumok ítélet mondásai miatt tett panaszokra nézve. Áll a' Királyi Hertzegekből, ha 18. esztendősek, a' Státus Miniszterekből, 1 Minister-Státus Titoknokból, a' ki a' Státus Tanács Jegyzője, a' fő Posta mesterből, a' titkos fő törvény szék fejből, a' fő szám vevő Kamara Elöl-ülőjéből, a' Királyi titkos Kabinét Tanácsossából, a' Kabinétben a' katonai tárgyakat előterjesztő katona tiszthől, a' Státus adósságaira ügyelő fő Kormány Elöl-ülőjéből, a' kommandírozó vezérekből, a' Provinciák fő Elöl-ülőikből ha az üléskor Berlinben vannak és azon Státus Szolgáiból, a' kiket a' Király meg hív: 1824. 36 tagjai voltak. Ülést nem tarthat, ha csak a' Királyi Hertzegeken kívül 15 tagok nintsenek jelen. Elosztatik 7 osztályokra: u. m. a) a' külső, b) a' katonai dolgokéra, c) az igasság kiszolgáltatásáéra, d) a' köz jövedelemére, e) a' kereskedésére 's a' mesterségekére, f) a' belső dolgokra ügyelő Miniszteriumhoz tartozó tárgyakéra és a' Rendekére, g) a' művelődésére és a' közönséges nevelésére. Mindenik osztály 5 tagokból áll, kiknek némelly részének nem kell szükségesképpen az igazgatás azon ágában hivatalt viselnie, mellynek tárgyaira van az osztály határozva, 's e' szerint az Elöl-ülő rendelésére a' Státus tanátshoz nem tartozó Személyek is, u. m. Státus tisztok, tudósok, kereskedők, földes Urak is bévétethetnek, de a' kiknek szavok nints, hanem csak

egyes tárgyak felől kérdeztetnek meg. A' Státus Miniszterek azon osztályokban, melyekben az ő kormányok alá tartozó dolgok jönnek elő, jelen lehetnek ugyan, sőt kötelesek tulajdon Departamentumokból minden esetre egy tanácsost küldeni oda, a' ki mindenről felvilágosítást adjon, de sem ennek, sem a' Miniszternek nints Szava. A' dolgot a' Szavak többsége dönti el. A' Királyi Hertzegek egy osztályhoz se tartoznak, hanem csak az egész Tanács gyűlésben jelennek meg. A' mely tárgyban az osztályok gyűlése meg nem egyezhetik, az a' közönséges Státus Tanács eleibe terjesztetik, a' hol azt a' Szavak többsége dönti el, és azután a' végzés a' Királyhoz (ha jelen nints személyesen) küldetik, a' ki azt vagy megerősíti, vagy további megfontolás végett a' Tanácsnak vissza küldi, mellynek semmi végzése se kötelező erejű Királyi helyben hagyás nélkül. Junius, Julius és Augustus Hónapokban soha nints ülése az egész Státus Tanácsnak, ha csak valamely sürgetős körülállás nem adja magát elő; az osztályokban való munkálódás mindazáltal megszűnés nélkül foly. —

3.) A' Státus Minisztérium, melly a' Korona örökösön kívül 9 Státus Miniszterekből és 6 Referens Tanácsosokból áll. A' Miniszterek között ugyan egyenként véve mindenik tulajdon feje a' maga Osztályának (Departamentum), mindazáltal a' Státus Minisztériumban az ő Kormányok külömbféle ágai mintegy közép pontban egyesülnek, a' mennyiben a' Státus Kantzellár Elölülése alatt gyűléseket szoktak tartani. Ezen Státus Minisztérium, 's tulajdonképpen a' Státus Kantzellárja alatt vannak közbe vetetlenül a) a' Statistikai Bureau, melly a' nemzeti boldogság előmozdításáról és akadályairól való

tudósításokat gyűjti és hasonlítja össze; b) a' titkos Státus és Kabinét levél tárja, mellyben tartatnak a' Királyi familiát érdeklő tárgyakról szőlő Documentumok, a' más hatalmasságokkal kötött Egyességek, és a' Státus Tanács 's a' Kabinét végzésesei és jegyző könyvei; c) a' Kormány székek hivatalos foglalatosságainak Fő vizsgáló Biztossága. — Egyenként véve a' Minisztériumok ezek: 1) a' Királyi Házat és familiát, az Udvar, 's a' fővebb Udvari hivatalokat illető dolgok Minisztériuma; ez kormányozza a' Korona hitre bizott fundussait (fidei commissum) is, mellyek alatt a' Királyi fekvő jószágok, Kastélyok, jövedelmek, Uradalmok, Vadászatok, Halászatok, fa vágások, 's a' t. értetnek, 2) a' külső dolgok Miniszt. melly a' külső hatalmasságokkal való össze köttetést tárgyzó dolgokra ügyel és 1815. óta 3 Szakaszokra oszlik. Az a) a' tulajdonképpen vett politicai tárgyakkal, a' könyv vizsgálattal, a' Német Szövetséget illető, 's a' Római papi dolgokkal foglalatoskodik: a' b) és c) egyesítettven a' követei magáros dolgaikra, a' kiköltözésre 's örökség kivívására, a' gonosz tévők kiadására, a' Státus határaitra, a' határ széleken lévő tisztulás intézeteire, a' Státusnak a' külföldön lévő pénzbeli praetensioira, a' Katonaság keresztül utazására 's a' hadi foglyokra, az uti levelekre, Konzulságokra 's a' t. ügyel. Ezen Minisztérium alatt van közbevetetlenül a' Neufchateli Osztály és a' Státus ujság intézete is. 3) az Igasság Miniszt. melly az egész Monarchiában lévő alsó és felső Igasság kiszolgáltató Székekre ügyel, mind a' polgári ügyekre, mind a' főben járó vétkekre nézve. Közbevetetlenül az Igasság Minisztere alatt vannak: a) a' Titkos fő törvényszék, melly a' Keleti és Nyugoti Prussziában, Bran-

denburgban, Sziléziában, Pomerániában, Magdeburgban, Halberstadtban, Naumburgban, Hammban, Paderbornban és Münsterben lévő kerületek törvény székeiknek (Landesgericht, Judicium provinciale), a' földes Urak és jobbágyok költsönös össze köttetéseket tárgyzó Ügyeknek az egész Országban legfővebb törvény széke, 's melly, mint harmadik vagy per vizsgáló Forum ítélet mondása ellen semmi ügy orvosló mód (remedium juridicum) niuts. Elölülője Ministeri rangal hír; tagjai száma 1824-ben 20 vólt. b) A' Kamarai törvény széke, melly a' Berlini és Potsdami Kormány kerületek igasság ki-szolgáltató Collegiuma; áll ez α) a' fő fellyebb vitel Tanáttsából (Senatus), melly a' Stettinben lévő Pomerániai fő Prov. törvény széke előtt fen forgott ügyeknek, mellyeknek tárgya 2 — 500 Tallért teszen, és a' Brandenburgi alsóbb itélő székeknek a' házasságbeli 's paráznaságot és megszeplősítetést illető dolgokra nézve revisorium Forum; továbbá a' Kamarai törvény széke Osz-tállának (Departamentum) minden civilis 's 50 Talléron felyül lévő pereiben (kivéven a' házasságbeli 's paráznaságbeli pereket) és főben járó ügyeiben, fellyebb vitel törvény széke; β) az utba igazító Tanáttsból, mellynek munkássága köre a' Kir. ház tagjai pereinek megvizsgálása és eligazítása, továbbá ehez vitetnek fellyebb a' Brandenburgi házasság 's megszeplősítésbeli perek. Ezen utolsónak részei a' Senatus criminalis a' főben járó dolgokra, 's a' Deputatio civilis a' meg sértésekre és a' 10-től 50 Tallérig fel menő ügyekre nézve. — A' Kamarai törvény székekkel össze köttetésben vannak még αα) a' titkos Igasság Tanáttsa, melly alá tartoznak a' Kir. Hertzegek, a' Királyi követek mellett lévő Személyek, az Igasság Elölülői, és valóságos

Tanátsosok pereik; $\beta\beta$) az Udvari törvény szék, mellynek munkássága köre a' Kir. palotára és minden ehez tartozó házakra, a' Városban lévő Királyi fundusokon épített házakra és a' Királyi ház alsóbb udvari inassaira terjed ki; $\gamma\gamma$) a' 'Sidó Biztosság a' Berlinben lakó 'Sidókra nézve; $\delta\delta$) azon Deputatiója a' Kamarai törvény székek, melly az 50 Tallérig való aprólékos ügyeiket 's más nem igen fontos megsértődéseiket igazítja el a' Kamarai törvény szék alatt lévő Személyeknek, 's egyszer'smind a' Kamarai Törvényszéktől reá bizott vizsgálódásokat is viszi; $\epsilon\epsilon$) a' Brandenburgi árvák Collégiuma, mellynél a' Kamarai törvényszék alatt lévő éretlen idejűekre, eszelősökre és vesztegetőkre való fő felvigyázás van, c) a' fő tartományi ítélő székek. d) minden más törvényszékek kivétel nélkül. e) az Igasság vizsgáló Biztosság, melly az Igasság kiszolgáltató ítélő székeknél hivatalra menendő tagok alkalmas voltokat vizsgálja meg. f) a' Kir. Ügyészhi hivatal, melly a' Király méltóságára 's jussaira, és a' hazai törvényekre vigyáz. A' Fő Ügyész (Fiscalis) alatt vannak minden a' Provinciákban lévő Ügyészek, Szilézián kívül. A' vizsgáló és ítélet mondást semmivé tévő Udvar a' Rhénusi Provinciák legfőbb ítélő székek, melly a' törvényes dolgokban a' Coblenzi Hormány kerületnek a' Rhénus jobb partján fekvő részére nézve harmadik és utolsó Fórum 's per vizsgáló ítélő szék; a' többi Rhénus mellyéki tartományokra nézve pedig ítélet mondást semmivé tévő Udvar (Cassationshof), és az olyan ítélet mondásokat bírálja meg, mellyek nem a' törvények rendszabása szerint hozattak, 's azokat meg is semmisíti; üléssei ezen utólsónak nyilvánosok.

4.) A' köz jövedelem Minisztériuma, melly a' Státus gazdálkodását, nevezetesen a' Kir. Ura-

dalmak igazgattatását 's eladását, a' Kir. Erdőket 's vadászatok, az adókat, a' Fő Státus Kassáját, az Országló székek 's az ezzel öszve kötötésben lévő alsóbb Kassákat kormányozza. Ennek 3 fő Kormányai vannak: u. m. a) a' Kir. Uradalmakra és Erdőkre b) az adókra, és c) a' pénz táraakra nézve; mellyhez tartoznak a' penziók is. Ezen Minisztérium alatt vannak a) a' Fő Só Kormány (Directio), a' Só hajózás igazgatásával, melly a' Sónak a' Provinciákba hajón való elszállítására ügyel; b) a' Fő Lotteria Kormány.

5. A' Mesterség, kereskedés és Építés Miniszt. Ez gondoskodik mind azon intézetekről, mellyek a' mesterségeket, kereskedést és Építést előmozdítják, ettől jönnek ki a' mértékekre nézve a' rendelések, ez ügyel a' kikötőkre, a' folyó vizek hajókázhatókká tevésére, a' Csatornák 's ország utak építésére, az Építésre, Építés Akadémiájára 's Oskoláira. Alatta vannak a) a' mesterségek Deputatiója, mellynek tzielja a' Fábrikák tökéletesítése, 's a' mesterségek virágzására új és még eddig ismeretlen eszközök ki-gondolása 's előterjesztése; b) a' Kalendáriom Deput. c) a' Fő építés Deput. melly a' közönséges építéseket bírálja meg, 's nézi által, és egyszer'smind meg próbálja az építés tisztjeit 's a' földmérőket; d) a' Berlini portzellán Fábrika; e) a' szép mesterségek Akadémiájától 1824. óta külön választott Berlini Építés Akadémiája, mellynek tzielja a' jó földmérők és Provincialis Építő mesterek formálása; f) az Építés oskolái, az építéshez tartozó kéz művesek számokra alkotott téli tanító Intézetek; g) a' Berlini mesterségek Intézete, mellyben a' Mathematikai tudományok, a' Makhinák tudománya, Physica,

Chymia, rajzolás, 's agyagban való külömbféle formák készítése taníttatnak.

6. A' hadi Minisztérium 5 Departamentumokra 's a' Hórkatonák (Invalidi) Departamentumára osztva, mellyeknek fejek a' hadi Miniszter, a' ki alatt viszi mindenik Depart. Directora a' maga kötelességeit. Az 1.) Depart. 3 osztályai vannak, u. m. a) a' Tábori Osztály, melly az állandó Katonaság hadakozás és békesség idején való élelmére, a' katonák ide vagy amoda való utazására, megszállítására, költöztetésére, ruházatjára, fegyvereire, nevelésére, 's orvoslására ügyel; b) a' Pattantyús Osztály, melly a' hadi népnek az ütközetre 's a' Váraknak az oltalmazásra szükséges eszközökkel való felkészítésére vigyáz, a' honnan a' fegyver 's más tábori eszközök Fábrikái alatta vannak; c) a' hadi földmérők osztálya, melly a' tábori épületek, Várak 's hadi fogházak építésével foglalatoskodik. A' 2.) Depart. alatt vannak a' tábori plánumok Kamarája, a' könyvnyomtató intézet, a' fő tiszti Kar 's ennek Segédjei foglalatosságainak kormányozása és elintézése. A' 3.) Depart. Directorának kötelessége minden a' Királyhoz intézett katonai tárgyakat ennek eleibe terjeszteni, az azokra kiadott parantsolatokat rendeltetések helyére ki küldeni abban az esetben, ha a' hadi Miniszter az előterjesztést maga által nem veheti; továbbá a' tábori fenytékre, jó rendre és Igasság kiszolgáltatásra való ügyelés. Ezen Depart. alatt van a' titkos hadi Kantzellária, mellyben a' katonák szabaduló leveleik, a' Kvártély lajstromok 's a' t. készíttetnek. A' 4.) Depart. 3 Osztályai vannak, mellyek közzül az a) a' tábori gazdálkodásra (Oeconomia), a' b) a' katonaság kenyerére, 's a' lovak szénájára és abrakjára, 's a' c) a' hadi nép ruházatjára

ügyel. Az 5.) Depart. a' hadi pénztárákat 's számadásokat kormányozza. Ezen külömbféle Departamentumoknak vannak még meghatalmazott Biztossai is mindenik Fő hadi Kormányosánál (General - Commando) Intendantur (Felvigyázóság) név alatt, melly 1 Felvigyázóból, 3 Tanácsosokból 's 5 Kiküldőkből (Expeditor) áll, kik a' hadi Tanács kerületjében a' katonai gazdaságra, élelőtárházakra, ruha Kamarákra, kórházakra, 's számadásokra ügyelnek. 6.) Depart. a' Kórkatonáké, melly egyenesen a' hadi Miniszter alatt van és a' Kórkatonák dolgaira ügyel. A' hadi Minisztérium alatt van még a' Fő katonai Biróság (Auditoriatum), melly a' katonák fő törvény széke a' főben járó 's megsértésből származó ügyekre nézve; a' Potsdami katonák árvái házának Directoriuma, vagy Kormányja; a' katonai iskolák, 's a' pattantyúsokat, zászló tartókat, és katona tiszteket megvizsgáló 's próba alá vető és a' katonai orvosi intézetek, végre a' tisztek özvegyeinek Kasszájak.

7. A' belső dolgokra 's jó rendre ügyelő Minisztérium, melly 4 osztályokra osztatik, u. m. a) a' katonai belső dolgok, külömbféle intézetek, a' rendek alkotása, a' Szegények, 'Sidók 's a' t. b) a' mezei gazdálkodás 's a' parasztok környüállásai, c) a' Fő bányász Kapitányság, vagy a' bányász, Huták és Só aknák Departamentumaira, d) a' köz bátorság osztályára. Ezen Minisztérium alatt vannak a' Provinciális tűz kár mentő Társaságok Marienwerderben, Berlinben, Oderai Fränkfurtban, Stettinben, Breslauban, Magdeburgban; az özvegyekről való gondoskodás intézete Berlinben; a' földes Urak és a' parasztok öszve köttetését reguláló fő Biztosságok Berlinben, Soldinban, Königsbergben, Stargardban, Marienwerderben, Grosz-

strehlenben; a' földes Urak és parasztok össze köttetéseket rendben tartó Visgáló Kollégiumok Berlinben, Stettinben, Königsbergben, Marienwerderben, Breslauban; a' Királyi juhászságok Frankenfelden, Pantenben, és Petersbergen. A' Fő bányász Kapitányságtól függenek a' Berlini, Breslaui, Hallei, Dortmundi, 's Bonni fő bányász tisztségek.

8. Az Anyaszentegyházat, a' Tanítást és Orvosi Kart illető dolgok Minisztériuma, melly mind arra ügyel, a' mi a' Vallásra, a' közönséges Tanításra, tanító intézetekre, nevelésre, a' tudományok 's mesterségek tökéletesítésére tartozik; ettől függenek továbbá az Akadémiák, Universitások, az Orvosi intézetek, Kórházak, az egészséget tárgyazó dolgok, a' Királyi könyvtár, tsillag visgáló torony, a' Chymiai műhely, a' bontzó Museum, a' bontzó Theatrum, az ásványok gyűjteménnye, a' fűvész kert, a' Kir. pénz, mesterség művek és régiségek gyűjteménnye 's a' t. Berlinben. — Ezeken kívül magoktól fen álló hivatalok még

α) a' Fő számadás bírálás a' Státus pénz tárai mellett lévő tisztek számadásaiknak megrostálássára; ez alatt vannak a' Fő számvevő Kamara Potsdamban és a' fő pénz Kormány: β) a' Fő posta hivatal, mellynek feje a' fő Postamesster, a' ki a' Királyhoz és a' Státus Tanátshoz, mellynek ő tagja, éppen abban az erányban áll, mint a' belső dolgok 's a' köz jövedelem Miniszterei. A' fő Posta hivatal alatt vannak, a' Berlini Udvari Posta tisztség 's a' 258 helyeken lévő Posta hivatalok: γ) a' Státus adósságainak fő kormányja: δ) a' tengeri kereskedés fő kormányja, melly a' többek közt az Angliából, Frantzia Országból 's Portugalliából való Sószállításra, 's annak a' tenger mellyékén lévő Ma-

gazinumokba való bérakássára, és a' Státus számára külföldön fizetendő pénzbeli Summákra ügyel. Hogy az ezen intézetre való felvigyázásban a' Státus is részt vehessen, egy 3 Státus tisztekből álló Curatoriumot rendelt, mellynek egy állandó tagja a' Státus Tanács Elölülője. e) a' Berlini fő Bankó, egy Elölülő 's egy Directorium felvigyázása alatt.

A' Provinciák Igazgattatása, egyenként véve. Ezt katonai, 's Igasság kiszolgáltató hivatalok és Kormány székek vizsik. A) Katonai tekintetben a' Státus 7 Osztályokból áll, mellyek ezek: Prussia, Brandenburg és Pomeránia, Szilézia, Posen, Saxonia, Alsó Rhénus, Vesztfália, mellyek közzül mindenik egy fő hadi Tanács, ez pedig egy Tábor vezérő Generalis alatt van: B) polgári kormányoztatására nézve Prussia ezen Provinciákra, u. m. keleti Prussziára, nyugoti Prussziára, Brandenburgra, Pomerániára, Sziléziára, Posenre, Saxoniára, Vesztfáliára, Cleve-Bergre, 's Alsó-Rhénusra; mindenik Provincia pedig 2 legfellyebb 4 Kormány kerületekre osztatik. Mindenik Provinciában az Ország közönséges dolgainak kormányja egy Fő Elölülő kezében van, a' ki a' munkássága körében lévő foglalatosságokat, u. m. a' Státus dolgait, a' mennyiben azokba a' Státusnak a' polgári alkotmánynál fogva befolyása van, a' közönséges intézetekre való felvigyázást, a' közönséges bátorság fen tartását, a' katonai dolgokat, a' mennyibe a' törvények megengedik, a' vallás, orvosi kar, 's a' tanítás kormányozását, nem úgy mint a' Minisztériumok és kormány székek közt lévő közép Forum, hanem mint a' Minisztérium állandó Biztossa, tulajdon felélete terhe alatt viszi. A' kormány székek foglalatosságait 2 osztályokban vizsik, mellyek 1 Elöl-

ülő alatt egyesülnek, 's csak közös tanátskozást kívánó tárgyakban formálnak egy testet. Az 1.) fő osztály az Ország rendjeit, alkotmányát, a' határokat illető dolgokat, a' könyv vizsgálatát kormányozza, a' törvényeket a' hivatalos ujság által közönségessé teszi, vigyáz a' köz bátorságra, az élelemre tartozó dolgokra, a' Szegényekre, a' fenyítő házakra, a' jóltévő 's más Intézetekre, az ujj katonák kiállítására, élelmére, utazására, vár építésre, a' Státust illető ujságok össze szedéssére, az építésekre 's a' t. Az Anyaszentegyházra és Oskolákra nézve minden Provincia fő Várossában van egy Consistorium, mellynek Elölülője a' Fő Elölülő, 's melly a' papi gyűlésekre (Synodus) vigyáz fel, és ezeknek végzéseiket vizsgálja meg, mellyeket vagy megerősít, vagy vissza vét, vagy pedig eldöntés végett fellyebb küld; ez ügyel a' papságra menendők megpróbáltatására, a' papok magok viseletekre, a' Superintendensek 's más fővebb protestans papok kinevezéssére, a' Monárchától függő oskolai Stipendiumok kiosztogatására 's a' t. A' Katholikusokra nézve ez a' Consistorium az uralkodói jussokat circa sacra gyakorolja, 's a' többi vallásbeli felekezetekre nézve is él a' fő felvigyázás jussával. Minden kormány kerületben van egy Anyaszentegyházbeli és Oskolai Biztosság, melly a' Consistoriumok helyein ezeknek tagjaiból, a' kormány székek más fő várossaiban pedig a' papokból 's oskolai tanítókból áll és a' Consistorium kormányozása 's ut mutatása szerint viszi foglalatosságait. Igazgatója ezen Biztosságnak a' kormányszéknek azon tagja, melly a' kormányszék gyűléssében a' Consistorialis tárgyak Előadója (Referens), a' kinek esztendőnként legalább egyszer meg kell a' Consistoriumban, a' hol neki helye 's

Szava van, jelennie. — Az orvosi jó rendre vigyáz a' mindenik Provincia fő várossában lévő Orvosi Kollégium a' Fő Elölülő Kormányozása alatt. — A' 2.) fő osztály a' köz jóvedelem Miniszteriuma fő igazgatására bizott foglalatosságokat viszi, u. m. a' kerületből bėjővő Státus jóvedelmeire, a' kereskedésre, mesterségekre, Fábrikákra, 's építésekre ügyel. A' megürült hivatalbeli helyeket a' köz jóvedelem Miniszteriuma tölti bé. Minden Provincia fő várossában a' kormányshék Elölülője a' Fő Elölülő. A' Fő Elölülők munkásságának eszközei a' kormányshékek, Consistoriumok és Orvosi Kollégiumok: a' Consistoriumokéi a' kormány kerület Oskolai Tanáttsa, a' papok és Oskolák felvigyázói: és az Orvosi Kollégiuméi a' kor. kerület Orvosi Tanáttsa, mellynek organumai viszont a' tartománybeli Tanáttsosok, a' kik hajtják végre egyszer'smind a' politicai Igazgatás első Osztályának rendelkezéseit is, és minden kerületben egy, 's e' szerént özveséggel 338 vannak.

A' Törvény kiszolgáltatásra nézve mindenik kormány kerületben kellene egy Fő tartománybeli Törvényshéknek lenni, mindazáltal némelly kormányshékek között kettőnek van egy ilyen törvényshéke, mellynek munkássága körébe tartoznak minden törvényes tárgyak, tutorságok, költsönözések, zálogok, a' törvények kihirdetése, 's a' t. A' törvényes alkotmány a' Prussziai Monarchiában különbféle:

A) a' Német tartományokban a' Rhénus és Weser, Albis és Odera közt, ide számlálván keleti Prussziát is az első Forumú alsó törvényshékek felette különböző formájúak 's alkotásúak, kiváltképpen pedig Sziléziában és Vesztfáliában a' nagy fő rangú Urak Uradalmi miatt,

a' mennyiben némelyeknek azok között második Forumú törvényszékek is van. Ide számlálathatnak a' katholikus tartományokban az Érsekek és Püspökök papi törvényszékeik. Egyéb-aránt második Forumok rendszerént a' Fő tartománybeli törvényszékek, melyeknek helyeik Königsberg, Insterburg, Marienwerder, Breslau, Liegniz, Ratibor, Berlin, a' hol az a' törvényszék Kamarai törvényszék nevet visel, Oderai Frankfurt, Stettin, Cöslin, Glogau, Magdeburg, Halberstadt, Naumburg, Münster, Hamm. Mind ezen Fő tartománybeli törvényszékek a' polgári (civilis) ügyekre nézve két Tanácsokra (Senatus) oszlanak, melyek között a' második többnyire fellyebb vitél Forumá's egyszerű'smind a' Tutorságot illető dolgokra ügyel, mint árvák Kollégioma. A' főben járó dolgokra nézve is hasonlóképpen osztatnak el a' fellyebb említett törvényszékek, tsak hogy némely helyeken különös criminalis Tanácsosok hívódnak meg az ítélet mondásra. Ezen Fő tartománybeli törvényszékeknél mind öszve 330 Elölülők, Tanácsosok és Assessorok vannak; felettek áll, hanem tsak a' fontosabb dolgokban, a' titkos Fő törvényszék, mint ügy vizsgáló Forum. A' civilis ügyekre nézve ugyan is 3 a' főben járókra nézve pedig tsak 2 Forumok vannak, de ezen utólsók a' fontosabb ügyekben hozott ítélet mondásaikat az Igasság Miniszterének kötelesek megerősítés végett béküldeni, a' ki azt vélekedés adás végett rendszerént a' Kamarai törvényszék eleibe szokta terjeszteni, és így a' criminalis dolgok Forumai számát is háromra lehet tenni. Az Igasság kiszolgáltatásának ezen alkotása keleti és nyugoti Prussziában, Brandenburgban, Pomerániában, Szilé-

ziában, Saxoniában, Vesztfáliában és Jülich-Cleve-Bergben találhatók.

B) A' Poseni Nagy Hertzegségben a' hajdani Frantzia alkotmány a' 9. Febr. 1817. Kir. parantsolat szerént némelly változtatásokkal megtartatott. Ebben a' Provinciában 31 Béke-Bíróságok vannak, mellyek a' Frantzia Országaihoz tsak nem tökéletesen hasonló, 's a' többek közt 200 Tallérig ítélni, a' tutorságokra, örökösödésekre ügyelnek, a' tartományi ítélő székek parantsolatjairól gondoskodnak, és a' tsekélyebb adósságokat, birtok felett támadt pereket, árenda 's bérelés miatt való ügyeket és sértéseket igazítják el. Tulajdonképpen való első, a' Béke-Bíróságok által megítéltetett tárgyakra nézve pedig második Forumok a' 7 tartományi törvényszékek, u. m. a' Brombergi, Fraustadti, Gneseni, Krotoszyni, Meseritzi, Poseni és Schneidemühli. A' perek szóval való folytatása is megtartatott, melly alkalmatossággal akáarki jelen lehet, mint Halgató; az olyan ügyekben mindazáltal, mellyeknek foglalatok nyilvánosságos és közönséges botránkozást okozhatna, szabad az ajtókat bezárni. A' criminalis tárgyakra nézve 4 nyomozódások (Inquisitoriatu) vannak, mellyek vizsgálódó 's az ítélet mondásokat végre hajtó tisztségek. Legfelsőbb Forum a' Posenben lévő, 2 Elölülők-ből és 8 Tanácsosokból álló Fő helyebb vitel törvényszéke, melly két osztályokat formál, mellyek között az első a' civilis perekre nézve harmadik, 's a' 10 esztendei rabságon felyül ítéltetett criminalis ügyekben második Forum; a' második osztály pedig az Igasság kiszolgáltatását kormányozza. A' második Forumokat a' tartományi törvényszékek formálják, a' pereknek egyiktől a' másikhoz való költsönös által vitele

által. A' Béke-Bíróságokat 1 Bíró és 1 Assessor, a' tartományi törvényszékeket pedig öszveséggel 62 Elölülők, Directorok, Tanácsosok és Assessorok formálják.

C) Az Alsó-Rhénusi Provinciában a' Frantzia alkotmány még tökéletesen megtartatik, mind a' törvényszékek alkotására, mind a' törvénykezés módjára nézve, kivéven Coblenznek keleti Rhénusi részét, melly Prussziai módra van alkotva. Ebben a' Provinciában 123 Béke - Bíróságok vannak, mellyeken felyül 6 tartományi törvényszékek állanak, u. m. az Aacheni, Clevei, Coblenzi, Cölni, Düsseldorf és Trieri, 91 Elölülőkkel, Tanácsosokkal és Assessorokkal. A' második 's a' Béke-Bíróságokra nézve a' harmadik Forumot teszi a' Rhénusi fellyebb vitel törvényszéke, melly 2 Elölülőből, 26 Tanácsosokból és 2 Assessorokból áll. A' Státus ügyészi hivatala ezen törvényszékeknél 33 Személyekből áll. Az ítélet mondás megsemmisítése végett tett esedezések a' Berlinben lévő Ítélet mondást semmivé tévő Udvarhoz küldetnek.

D) Neufchatelnek tulajdon, az az a' hajdani alkotmánya van. Az alsó Forumokat a' helybeli Bíróságok, a' felsőbbeket két fővebb törvényszékek formálják a' Hormányozó Elölülése alatt, mellyekbe mindenik polgári Klasszis négy négy tagokat választ.

10. §. Törvény könyv gyanánt szolgál a' Svarcz, Baumgarten, Grollmann, Kircheisen, Goszler és Klein által kidolgoztatott 's 1794. közönségesen bévétetett törvénykönyv, melly sok tekintetben tzélerányos munka a' Carmer Nagy Kantzellár és Igasság Minisztere, egy éles belátású 's helyes ítélő tehetségű férjfiú felvigyázása alatt készülvén el, ennek a' nagy ember-

nek nevét halhatatlanná tette. Áll ez 2 részekből, 's az első 23, és a' második 19 Titulusokból; ezen utolsónak 20 Titulussa a' polgári vétekekről 's büntetésekről szólnán, criminalis törvény könyvnek tartathatik. Egyébaránt az olyan esetekben, ha valamelly tárgyról a' közönséges törvény könyvben nints törvény, a' Provincia- lis törvényeknek és Szokásoknak is van kötelező erejek. Ide számláltathatnak az 1783-ki, le rakott jószágokról, az ugyan ezen esztendei, zálogokról szóló rendelések, 's az 1810-ki bélyegezés törvénnyé és az 1805-ki főben járó rendelés. 1822. az alsó törvényszékeknél voltak a' többek közt mult esztendei polgári (civilis) perek 85,748. — 1822-iek 280,453, öszveséggel 366,201, ezekből eldöntetett ítélet hozás által 134,131, egyezés által 97,242 le mondás által 43,693, és így mind öszve 275,066; eligazítatlan maradt 91,135.

11. §. A' Státus Jövedelmei, Költségei 's Adósságai:

A. Jövedelmei.

Kútfejei ezeknek 1.) az Uradalmak, mellyekhez tartoznak az eltörölt Sz. János vitézei Rendjének. a' Klastromoknak és a' Fundátzióknak jószágai is; betsek 92 a' belőlők bájövő jövedelem pedig 6 mil. Tallérta tétetik; 2.) a' Regálék és Státus Monopoliumai, u. m. a' bánya, Erdő, Vadászat, 's vízi (a' millyen a' többek közt a' Malom építés jussa), postapénz, ső Regálék, büntetések- től, hirdetésektől, Bankótól, Lotteriáktól 's a' t. való jövedelmek; 3.) az Adók, mellyek közt rendesek a' Con- tributio, fekvő józágtól, a' nép bizonyos Klasszissaihan való lételettől, mesterségtől fizettetni szokott adók; 's nem rendesek a' vámokból *) elemésztésből, bélyegezésből, hus vágásból 's a' t. bájövők. — 1821. bájött

*) A' köz jövedelem Miniszteriuma 19. Dec. 1818. költ hirdetésse szerént keleti 's nyugoti Prussziában,

a) az Uradalmakból 's Erdőkből	-	5,604,650	Tallér.
b) a' Korona hitre bízott jószágaihoz tartozó Uradalmakból	-	2,500,000	—
c) a' Státus adóságai lefizetésére eladott Uradalmakból	-	1,000,000	—
d) a' bányákból, Hutákból és Só aknákból	- - - -	572,000	—
e) a' Postából	- - - -	800,000	—
f) a' Lotteriából	- - - -	507,800	—
g) a' Só Monopoliumból	- - - -	3,800,000	—
h) az Adóból, nevezetesen			
1) a' fekvő jószágtól	- - - -	9,326,000	—
2) a' nép osztályaitól	- - - -	6,321,850	—
3) a' mestersegtől	- - - -	1,600,000	—
4) az eleméztéstől, vá- moktól, hajókázás- tól 's a' t.	fizetelni szokott Adókból	15,280,000	—
5) az Utaktól	- - - -	420,000	—
6) a' bélyegezéstől	- - - -	2,910,000	—
i) más különös 's rendkívül való be- vételekből	- - - -	1,057,000	—

Összeséggel - 52,500,000 Tallér.

vagy a' mi pénzünk szerint, 74,812,500 forint pengő pénzben, melly Summában a' 3 — 4 Mil. Tallérra menő tör-

Brandenburgban, Pomerániában, Sziléziában, a' Lengyel tartományokban, és Saxoniában 43 fő Harmintzadok és 19. első rendű vámoló helyek állíttat-
tak fel. A' fő Harmintzadok ezek: Memel, Heide-
krug, Schmaleninken, Stalupönen, Johannsburg,
Soldau, Thorn, Inowrazlaw, Strzalkowo, Pogorze-
lice, Droszew, Podczamse, Landsberg az Oppoliai
Kormány kerületben, Berun-Zabrczek, Neustadt,
Mittelwalde, Liebau, Reichenbach, Hoyerswerda,
Elsterwerda, Mühlberg, Eilenburg, Schladitz,
Schkenditz, Lützen, Zeiz, Eckartsberge, Langen-
salze, Heiligenstadt, Königsvoor Wippranal, Qued-
linburg, Halberstadt, Morsleben, Jubar, Salzwe-
del, Wittenberge, Lenzen, Wittstock, Gransee,
Strasburg, Demmin, Anclam, Wolgast. A' vám
tisztsegek pedig: a' Königsbergi, Tilsiti, Brombergi,
Poseni, Breslaui, Frankfurti, Landsbergi, Cottbusi,
Naumburgi, Hallei, Mühlhauseni, Magdeburgi,
Potsdami, Brandenburgi, Schwedti, Berlini, Stet-
tini, Danzigi, Elbingi.

vényszéki Sportulák 's más, az alatt valóktól bizonyos tzelokra adattatni szokott adók, valamint a' jövedelmek bészédessére fordított 's 4-5 Mil. Tallér közt lévő Költségek sintsenek befoglalva, mellyek az Adó felvetéskor az Adó egészéhez szoktak ragasztatni, melly e' szerint Öszveséggel 40,357,850 a' Jövedelem Egésze pedig 57 Mil. Tallérra megyen. Az 1817. Prussziában lévő 10,536,571 Lakosok közzül fejenként egyre 3 Tallér, 12 Garas, 5 Pfennig esett — az Adó Egészéből.

B. Költségei.

1) a' Státus Kantzelláriájára 's a' többi centralis fő igazgató székekre	- - - -	300,550 Tallér.
2) a' külső dolgok Minisztériumára 's Követségekre	- - - -	600,000 —
3) az Anyaszentegyház, Oskolák 's Orvoslás	- - - -	2,000,000 —
4) az Igasság	- - - -	1,720,000 —
5) a' belső dolgok	- - - -	2,300,000 —
6) a' Mesterségek és Kereskedés	- - - -	1,154,000 —
7) a' hadi dolgok	- - - -	22,804,300 —
8) a' köz jövedelem (Finanz)	- - - -	272,100 —
9) a' Provinciák adósságaik interesseinek fizetésére, 's az adósságok lassanként való semmistetésére	- - - -	1,159,730 —
10) a' Státus adósságainak igazgatására, Interesseire és lefizetésére	- - - -	10,143,020 —
11) a' pensiókra	- - - -	2,700,000 —
12) a' Fő Elölülőkre, Kormányzések, Consistoriumokra 's Orvosi Kollégiomokra	- - - -	2,500,000 —
13) az Ország Ménesseire	- - - -	160,000 —
16) a' bévételben magát előadható hijánosság fedezésére	- - - -	1,766,000 —

Öszveséggel - 49,979,600 Tallér.

a' 2½ Mil. Tallérnyi Királyi Udvari Költségeken (Civiliste) kívül, mellyeket a' Monárcha az ő tulajdon 's nem a' Státus Uradalmaiból (Dominium) veszen bé.

C. Adóssága.

A' 17. Jan. 1820. költ Edictum szerint : a) a' közönséges Státus Adósság 180,091,720 Tal. 19 Gar. 1 Pfen. b) a' Provinciák Adósságaik 25,911,649 Tal. 7 Gar. c) a' kamatatlan (a' melytől interest nem kell fizetni) 11,242,347 Tal. és így az egész adósság 217,245,716 Tallért tett. Az adósság semmisítő fundus $2\frac{1}{2}$ Mil. Tallér (és így $\frac{1}{72}$ része az adósságnak), mely a' lefizetett külföldi és a' hajdani Brandenburgi Márkgrófság tőke pénzei interestével neveltetik.

12. §. Hadi ereje békesség idején 165,000 háborúkor pedig az Ország oltalmazó polgári katonasággal *) együtt 524,248 Emberből áll. A' 165,000-ból álló állandó hadi népet teszik 1) a' Királyi test őrző Sereg, melyet 17,908 Ember formál, 2 gyalog, 2 Gránátos Regimentben, 1 Gárda-Vadász és 1 puskás Bat. melyekhez még 4 test őrző 's 4 Gránátos polgári katona Bataillonok járúlnak; továbbá a' test őrző Lo-

*) Az Ország oltalmazó polgári katonaság két részekre oszlik: u. m. 1) az első felkelésre, mely háború idején az állandó Katonaság segítésére van rendelve, és mind a' Haza kebelében, mind az Országon kívül köteles szolgálni, Békesség alatt pedig, kivéven a' fegyver gyakorlás idejét, haza bocsáttatik: választatik a' 20—25 esztendő ifjából és 179,624 Emberből áll 51 Reg. és 102 Bataillonokban; 2) a' második felkelésre, mely tulajdonképpen őrsereget formál, 's a' Provincia oltalmazására szolgál, és csak szükség idején fordíttatik az állandó Katonaság erősítésére, és az állandó hadi Seregből 's az első felkelésből már kilépett és 39 esztendőt meg nem haladó polgárokból választatik: ez is ugyan annyi Emberből, Regimentekből 's Bataillonokból áll, mint az első felkelés. Végezetre, ha valamely ellenség az Országba bé üt, köteles a' Király parantsolatjára az egész nép felkelni, mely nép felkeléséhez tartoznak a) minden férjfiak 50 esztendő korokig; b) minden, a' polgári Katonaságból kilépett férjfiak; és c) minden 17—20 esztendő fegyverre alkalmas ifjak.

vasságot 1 Reg. test őrző, 1 Dragonos, 1 Huszár, 1 Uhlánus Reg. 1. 16 Kompániából álló pattantyús Brigada, 1 Sántázásó Osztály, 2 Őr (Garnison) Bat. 's 2 Kompánia Kór katonaság formálja: 2) a' 104,712 Emberből álló gyalogság 36 Regementekben, 2 Vadász, 2 Puskás és 16 Őr Bat. 3) a' 19,132 Embert tévő Lovasság 8 vasas, 4 Dragonos, 12 Huszár és 8 Uhlánus Reg. 4) a' pattantyusság és hadi földmérők; ezek 15,718 Embert tesznek, 18 pattantyús Brigadában, 3 hadi földmérő Brig. és 8 Sántázásó Osztályban; 5) a' különös tsapatok, u. m. a' lovas tábori Vadászok, a' rend őrző katonaság (Gensd'armerie), a' Kórkatonák 's a' t. öszveséggel 7530 Emb. A' Katona szolgálatajának ideje 5 esztendő; büntetesse, a' páltza és vesszőzés eltöröltetvén, a' létz fogház, az az a' bünös ingre gatyára levetkeztetvén, bizonyos időre egy Kamarába vitetik, mellyben a' padimentom 's falak helyett 3 szegletes létzek vannak, mellyeknek élek akár ül, akár áll, mindeképpen 's mindenfelől egyaránt vagdalja a' bézárt katonát. 'Sóldja (Ribbentropp's Státus Tanátsos szerént) egy gyalogság vagy Lovasság vezérének esztendőre 6000 egy Vezér Hadnagy-nak 4000 egy Vezér Majornak 3000 egy gyalog tiszti karbeli Tisztnek 1800 's a' Lovasnak 1900 Tallér. A' katonai Érdemek megjutalmaztatására szolgál a' fellyebb előadott vitézi rendeken 's emlék pénzeken kívül azon 1809-ki rendelés, melly szerént azoknak, a' kik a' háborúban magokat vitézségek által megkülömböztették, vagy a' hazáért meghóltak, a' neveik a' tábori Templomokban örök emlékezetül felirattatnak. Az elnyomorodott katonákról több Kórkatonai házak, mellyekben azoknak lakás, ruházat, 's élelem adatik, gondoskodnak. 1817. ezekben a'

Kórkatonai házakban 156 Tisztek és 5689 közlegények voltak, kiknek tartássok 256,350 Tallérba került. Ezeken kívül, minthogy az 1813-ki táborozásokban közel 3000 katonák kaptak Szemgyűlést, 's 500-nál többen vakultak meg, a' hazafiak adakozásából, melly 20,000 Tallérra ment, 4 vakok intézete állíttatott fel, u. m. Berlinben, Breslauban, Marienwerderben, és Königsbergben. A' Katonákról gondoskodó Intézetek közzé számláltathatnak végre a' Potsdami árvák háza, mellyben a' katonák 6 esztendőskoroktól fogva neveltetnek 's taníttatnak és a' Stralsundban, 's Annaburgban lévő, katonagyermek nevelő intézetjeik.

Katonai iskoláit lásd az iskolák közt.

Erősségei: Prussziában Danzig Weichselmündevel, Graudenz, Pillau, Thorn; Pomerániában Colberg, Stettin; Brandenburgban Cüstrin, Spandau; Sziléziában Glatz, Glogau, Kosel, Neisze, Schweidnitz, Silberberg; Saxoniában Magdeburg, Wittenberg, Torgau, Erfurt; Vesztfáliában Minden; Cleve-Bergben Wesel és Cöln; Alsó-Rhénusban Jülich, Saarlouis, és Ehrenbreitstein Coblenzel. Ezeken kívül közös jussá van Prussziának Austriával a' Mainzi, és a' Belgiumi Királlyal a' Luxemburgi várakban őrsereget tartani.

Tengeri erőt Prusszia nem tart.

13. §. Az Erköltsiség állapota. A' Státi-kai Bureau feljegyzése szerint 1817. a' Prussziai Monarchiában 9646 polgári vétkek követtettek el, mellyek közt, mint mindenütt, legközségesebb a' Lopás volt. A' lakosok számához képpest legtöbb gonoszság a' fő városban Berlinben vitetett véghez, a' hol a' 297-ik, a' Rhénusi Provinciákban pedig a' 400-ik Ember gonosztévő; legkevesebb ezeknek a' számok Szilé-

ziában és Prussziában, a' hol csak a' 2000-ik követ el valamely fővebb polgári vétet. Legtöbb lopás Berlinben 's a' Rhénusnál történik, legkevesebb ellenben Sziléziában, Pomerániában 's Prussziában. Itt a' 6000-ik ember tolvaj, az elsőbbekben pedig minden 300-ik az.

14. §. A' Prussziai Királynak az alatta lévő Német tartományokra, u. m. Brandenburgra, Pomerániára, Sziléziára, Saxoniára, Vesztfáliára, Cleve-Bergre, Alsó-Rhénusra nézve, melyek $5307\frac{1}{3}$ □ mföldeket, 's 8,640,100 lakosokat foglalnak magokba, a' Német Szövetség szorosabb Gyűléssében a' 2-dik helye 's az egészben 4 Szava van. A' Szövetség hadi Seregébe 79,239 katonákat állít ki, a' kik a' Szövetség fegyveres népének 4. 5. és 6-dik osztályát teszik; ezek között 58,357 gyalog; 3071 Vadász, 11,319 Lovas, 5705 Pattantyús, 792 Sántzásó és hajós katonák vannak, 160 darab ágyúkkal.

H i s t ó r i á j a.

A' mostani hatalmas Prussziai Monárchia Böltsői Brandenburg és Prusszia lévén, lássuk

a) A' Brandenburgi Márkgrófságot. *)

A' mai Brandenburgot hajdan a' Svévusok vagy Svábok, egy legnagyobb és leghadakozóbb nép azok között, melyeket Julius Caesar Német Országban esmert, birták, kik az Albis, Saale és Visztula közt, sőt egy ideig a' Rhénus-

*) Márkgrófnak neveztek a' határ szélén fekvő Feudumokat bíró Grófok. Neveket ezen Német szóktól „Mark, határ szél“ Graf, Gróf, vették.

tól és a' Dunától a' Keleti Tengerig laktak, közöttök, nevezetesen a' mai közép Márkságban *) a' Semnonoknak és az Ó Márkságban a' Longobardusoknak volt lakó helyeik. K. Sz. után 5. esztendőkkel a' Longobardusok kényszerítettén, az Albison által akartak költözni, de Marbodtól, a' Marcomannusok Királyától, a' ki akkor Csehországban uralkodott, vissza nyomattak. Állandó lakossai Brandenburgnak sem ők, sem a' Semnonok nem lettek, mivel az V. Században történt Nemzetek vándorlássakor a' Cheruscusokkal, a' kiknek vezérjek Herrmann aláadták volt a' Marhodtól való féltekben még K. Sz. után a' 19. eszt. magokat 's azolta a' Cheruscusokkal egy társaságban éltek, a' többi északi Német népek példáját követvén, elhagyták azt, 's elébb a' Weser és Rhénus mellyéke, később pedig Pannonia felé huzódtak, mellyet 489 el is foglaltak.

Az e' szerint elhagyatott tartományokba a' Wendusok, bizonyos Slavus nemzetek, kik közt legnevezetesebbek a' Wilzek voltak, telepedtek meg, és több városokat építettek azokban, a' többek közt Brannibort, más neven Brennabort az az Brandenburgot. Ezek északi Szomszédjaikkal, a' mai Ó Márkságban (Altmark), melly keleti Saxoniához tartozott, lakó Szászokkal szüntelen hadakoztak, míg nem ellenségeikkel együtt ők

*) Brandenburg Választó Fejedelmi és Uj Márkságra osztatik: az elsőbb magába foglalja 1) az Ó Márkságot, mellynek Stendal, 2) Priegnitzet, mellynek Perleberg; 3) a' közép Márkságot, mellynek Berlin, 4) az Uckeri Márkságot, mellynek Prenzlau a' fő várossa. Az Uj Márkságnak, melly nevét onnan vette, mivel II. Fridrik Választó Fejedelem a' Német vitézi Rendtől, mellynél zálogban volt, 1455. váltotta vissza, fő várossa Cüstrin.

is 789 Nagy Károlytól meg nem hódítottak 's Frankus felsőséget nem kénytelenítették esmerni. A' Károly gyámoltalan örökössei alatt mindazáltal ismét szabadságba helyhez tették magokat és 902. táján gyakori béütésseik által sokat alkalmatlankodtak Saxonianak és Thuringiának, mellyek által önnön veszedelmeket siettettek, mivel a' vitéz I. Henrik Német Király 930. őket a' Havelnél lakó Hevellerekkel, 's az Uckeri Márkságban lévő Rethariusokkal együtt hatalma alá vetette, és Brannibort elfoglalta.

I. Henrik a' Saxoniai határszélek védelmezésére 931. egy Grófot tett Brandenburgba, a' ki Északi Saxoniai Márkgrófnak, vagy a' Wendiai Márkság az az határszél Grófjának nevezetett, és lakóhelye Salzwedel (Soltwedel) volt; a' fia pedig I. Otto Császár 946—949. a' Keresztény vallás terjesztésére Püspökségeket is fundált abban, u. m. a' Brandenburgit és Havelbergit az Anyaszentegyház dolgainak kormányozására. Nem tettvéen a' Német Felsőség a' Wendusoknak, gyakran feltámadtak a' Márkgrófok, nevezetesen Gero és Dietrich ellen, kik tsak nem szakadatlanul háborúskodtak velek, mivel a' változó szerentsével folyt hadakozás minden lépten megújult köztök. A' Wendusok és az Albis mellyékén lévő Német tartományok között való háborúskodások tovább tartottak 300 esztendőknél, és tsak 1135. lett végek, midőn Lotharius Császár Medve Albert Ascaniai Grófot tette Északi Saxoniai Márkgróffá, a' ki a' Wendusok Uraságát ezen a' tájékon semmivé tette 's magát legelőször nevezte Brandenburgi Márkgrófnak, minekutánna a' közép Márkságot, Priegnitzet és az Uckeri Márkságot hatalma alá hajtotta volna. Ez vetette meg Berlinnek is a' fundamentomát, valamint Stendal és más vá-

rosok is a' többek közt Cöln a' Spreenél, Oderai Frankfurt, Neustadt-Elberswalde neki köszönhetik lételeket, melyekbe Német uj lakosokat telepített meg. Két fia közzül az idősebb I. Otto követte Medve Albertet a' Brandenburgi Márkgrófi méltóságban, a' ki első (a' mennyiben tudva van) Fő Kamarássa volt a' Római Szent Birodalomnak. Az I. Ottot felváltó Márkgrófok közt jelesebbek voltak az unokái I. János. és III. Otto, a' kik az Attyok alatt elfoglalt Uckeri Márkságot vissza vették, az Uj Márkságnak egy részét, Lebust és Sternberg tartományát hatalmuk alá vetették 's igen ditséretesen uralkodtak; továbbá ezeknek fiaik Hosszú vagy másként Gazdag Herrmann és Diezmann, a' kik két Lineát formáltak (amaz ettől a' ki Misniát (Meiszen) bírta, megvette Alsó Luzátiát 1300.) valamint az Anhalti házból való Waldemar is 1308. a' ki minden hajdani Brandenburgi Márkgrófok közt leghatalmasabb volt; végre ennek örököse Henrik, a' kibe az Ascaniai vagy Anhalti familia ki holt 1320. mely a' Római Szent Birodalombeli Fő Kamarásságon kívül, a' Választó Fejedelmi méltóságot is bírta.

A' Medve Albert familiájának elenyészése után a' Baváriai házból való IV. Lajos Császár Brandenburgot, melyet mint örökös nélkül maradt tartományt, reá vissza szállott Birodalom Feudumának nézett, az idősebb fiának Lajosnak ajándékozta 1322. Brandenburg ezen uj Birtokosságának ugyan igen sok munkába került az uj tartomány bírására való jutás, ellenségeinek állhatatoson ellent állván, még is megerősítette magát abban, és hogy azoknak inkább megfelelhessen, 1340. az öttét Római Lajost maga mellé vette köz uralkodónak, később pedig meg unván a' nyughatatlanságokat egé-

szen is által engedte azt ennek. Ez ismét az öttstét Ottót tette köz uralkodóvá, a' ki a' Lajos halála után maga lett Választó Fejedelemmé, és IV. Károly Császárral 's a' Lützelburgi vagy Luxemburgi házzal, melyből való vólt Károly, olyan örökségbeli egyezésre lépett, melly szerint a' Választó Fejedelmi Márkságban ezen utolsó örökösödjön, sőt minthogy Otto tunya és vesztegető Ember vólt, már életében is részt vett Károly az Uralkodásban. Így adta el Otto a' Császárnak Alsó Luzátziát is, mellyet amaz Cseh Országhoz kaptsolt és végre Ottot a' Brandenburgrol való tökéletes lemondásra kényszerítette.

IV. Károly Német Császár e' szerint birására jutván Brandenburgnak, a' fiának Ventzelnek adta azt 1373. a' ki Cseh Ország Királya, és első vólt a' Luxemburgi familiából lévő Brandenburgi Választó Fejedelmek között. Ventzel Római Királya, vagy a' Római-Német Császári Korona örökössévé neveztetvén ki, IV. Károly Brandenburgal az ifjabb fiát 'Sigmondot, a' ki utóbb Magyar Ország Királya is lett, ajándékozta meg. Ezen 11 esztendő Fejedelem alatt a' Márkság felette nagy zürzavarba jött; a' nemesség, melly a' gyermek Uralkodót fel sem vette, egymás ellen támadt, a' mit látván a' szomszéd Fejedelmek bé béütöttek Brandenburgba, 's azt szabadon prédálták, egy szóval a' közönséges Bátorság elenyészett 's a' jó rend tökéletesen felforgattatott. 'Sigmond azonközben nem hogy a' tsendesség 's a' jó rend helyre állíttásával foglalatoskodott vólna, hanem a' helyett vesztegetésnek adta 's annyi adósságba verte magát, hogy 1388. kéntelenítettett Brandenburgot egy atyafiának Jodocus Morvai Márkgrófnak, a' kitől költsönözte a' pénzt, zálogba

adni; de a' rendetlenség már ekkor annyira elhatalmazott ebben a' tartományban, hogy azt sem maga Jodocus, sem a' helytartói meg nem akadályoztathatták. A' Jodocus halála után 1411. Brandenburg ismét a' 'Sigmond kezére került, a' ki éppen akkor választatván Császárrá, 's ennél fogva maga személyesen azt nem kormányozhatván, a' Hohenzollerni házból született VI. Fridrik Norimbergai (Nürnberg) Burggróft *) tette abban Helytartóvá, a' kitől veszi származását a' mostani Prussziai Királyi familia. Ez a' Fridrik 'Sigmond Császárnak lassan lassan közel 400,000 forintokat költsönözött aranyban, 's ezen kívül más fontos Szolgálatokat is tett neki, mellyekért a' Császártól a' Brandenburgi Márkgrófsággal, a' Vlasztó Fejedelmi méltósággal 's a' Birodalom Fő Kamarási Hivatalával ajándékoztattott meg 1415.

Fridrik, a' ki mint Brandenburgi Márkgróf I. Fridriknek neveztetik, az elvadult Márkgrófságot, mellynek fő várossává 's a' maga lakóhelyévé Berlint tette, egészen ujra teremtette, és az ő Uralkodásra lépésével kezdett a' tsendesebb 's bődögabb idők hajnala az elpusztult tartományra nézve felderülni. A' fia vasfogú vagy II. Fridrik 1440. a' Franconiában (Franken) lévő családi birtokait Anspachot és Bayreuthot a' két testvéreinek arany tsináló János Márkgrófnak és Albertnek, az Ó Márkságot és Priegnitzet pedig a' harmadiknak vastag Fridriknek

*) Burggrófnak (ezen Német Szóktól „Burg, Vár“ és „Graf, Gróf“) neveztetett valamely fő kormányzó jussal bíró várnak Kapitánya, a' ki annak Birtokossától ezen hivatalra emeltetvén, a' várbeli őrizetre felvigyázott, törvényt szolgáltatott 's a' jövedelemre ügyelt.

engedte, hanem ezen utolsók a' Fridrik halála után, valamint idővel az elsőbbség is, ismét a' Választó Fejedelmi lineára szállottak. Ezen által engedett tartományok helyett másokkal nevelte II. Fridrik Birtokait, nevezetesen az Uj Márkságot, melyet még 'Sigmond zálogosított el a' Német Rend Nagy Mesterének, 100,000 forintokért vissza váltotta, Alsó-Luzátiából, mely ugyan magát neki önként adta által, de a' Cseh Király ellen azt meg nem tarthatta, Egyesség által magáévá tette 1443 Cottbust, Peitzot, Sommerfeldet, Bobetsberget, Storkowot, és Beskowot. Minekutánna sem a' Cseh, sem a' Lengyel Koronát, melyekkel meg kínálta, el nem fogadta, 's egyetlen egy fiát a' halál által elvesztette volna, az ötszének Albertnek, a' ki vitézségeért Német Achillesnek nevezetett, adta által az Uralkodást. Ez még életében oda engedte az első fiának Jánosnak, a' Választó fejedelmi méltóságot, a' másodiknak Anspachot 's a' harmadiknak Bayreuthot, mely utolsók ketten alkották a' Brandenburgi Márkgrófok idősebb familiáját Franconiában. Az 1486. megholt János követője Cicero János, egy békesség szerető 's jó szívű Fejedelem alatt, a' ki Frankfurtban Universitást akart felállítani, de nemeszéljában 1499. történt halála által megakadályoztatódott, kezdett Brandenburg pallérozottabb és finomabb erköltsű lenni, a' mire sokat tett a' fia 's Örökösse I. Joachim is, egy a' maga idejében igen tanult ember, 's a' Reformátusok nagy ellensége, kiknek üldözésétől csak idősebb korában szünt meg. A' milyen nagy ellensége volt a' Reformátciónak ez a' Fejedelem, éppen olly buzgón szerette 's mozdította azt elő a' fia II. Joachim, a' ki vitte bélelegelőször a' Lutherana vallást Brandenburgba, és tette

azt ebben uralkodó vallássá. Albert Prussziai Hertzeg 1568. meghalván, 's ennek fia a' buta fejű Albert Fridrik kapván azt meg Lengyel Országtól Feudumúl, II. Joachim ki tsinálta magára 's a' maradékaira nézve ennek a' Feudumnak közös vóltát. II. Joachim, 's a' testvére 1371. történt halálok után János György, 's ez 1598. meghalván, János Fridrik Választó Fejedelem vette által az uralkodást, a' ki az előtt több esztendőig Püspök vólt Magdeburgban; ő alatta szállottak vissza a' Brandenburgi ház választó fejedelmi ágára a' Franconiai tartományok a' György Fridrik Márkgróf halála után, valamint a' Jägerndorfi Hertzegség is. De ezen tartományokat János Fridrik ismét elosztotta a' maga familiája közt, egyik ötsének Krisztiánnak, t. i. Bayreuthot, a' másíknak Joachim Ernstnek Anspachot (kik formálták a' Brandenburgi Márkgrófok iffjabb familiáját Franconiában), a' Jägerndorfi Hertzegséget végre a' második fiának János Györgynek adta. Ő alkotta a' Joachimsthalí Gymnasiumot is, melly utóbb Berlinbe tétetett által, 's most is ott van. Meghólt 1608. A' fia János 'Sigmond, mint az atya, eleinte tsak Segédje vólt az eszelős Albert Fridriknek Prussia Igazgatássában, de ennek halála után 1618. valóságos birtokossa lett ennek a' Hertzegségnek, minthogy azt Lengyel Ország Feudumúl neki ajándékozta, a' mi hatalmának és tekintetének öregbitésére igen sokat tett, mellyet 9 esztendőkkel az előtt, az az 1609. a' Clevei Hertzegséggel 's a' Marki és Ravensbergi Grófságokkal nevelt meg, mellyeket a' felesége jussán, a' ki az utolsó Jülich-Cleve-Bergi Hertzeg legidősebb testvér nénjének Leánya vólt, foglalt el. Ugyan ezen idő tájban hagyta el a' Lutherana és vette bé a' Re-

formata vallást. Meghólt 1619. György Wilhelm a' fia, a' Német Országban dühösködő 30 esztendő háborúban nem akart részt venni, tartománnyai mindazáltal elpusztítottak, mivel azoknak oltalmazására elég hadi népe nem volt, melly miatt végre a' fegyveres rész nem vételt fen nem tarthatván, majd a' Svécziái Királlyal, Gustáv Adolfal, egyesítette magát, majd, ennek halála után, a' Szász Választó Fejedelelem 's a' Német Császár II. Ferdinánd közt, a' Protestánsok elnyomására 1635. kötött Prágai Békességet fogadta el, a' nélkül mindazáltal, hogy Brandenburgnak legkisebb könnyebbséget szerzett volna ide amoda kapkodássa által; egy szóval minden feltételeiben szerentsétlen volt, Vesztfáliai tartománnyain a' Hollandiaiak 's Spanyolok köztódttak, Prusszia pedig a' Svéczia és Lengyel Ország közt folyt háború alkalmatosságával elpusztított; Pomerániát se foglalhatta el, mellynek még a' II. Fridrik 's a' Pomerániai Hertzegek közt kötött örökösödési Egyesség szerint Prussziáénak kellett volna lenni, de midőn az utolsó Pomerániai Hertzeg 1637. a' 30 esztendő háború folytatja idejében meghólt volna, Pomeránia éppen a' Svékusók kezében volt, a' kiket György Wilhelm onnan ki nem verhetett. A' háború végét el nem érhetette és Birtokait a' legnagyobb zürzavarba hagyta el 1640. Követte a' fia

Fridrik Wilhelm, a' Brandenburgi Nagy Választó Fejedeleme, a' ki a' felette alá ment és rossz lábon álló Brandenburgot olly virágzó állapotba helyeztette 's a' hatalomnak olly magas póltzára emelte, hogy az Europai Státusok dólgaiba csak nem Királysági befolyással volt. Két hatalmas Ellenségtől, u. m. Austriától és Svétziától, mellyek közzül mindeniktől egyfor-

mán-félhetett, körül vétetve, tartománnyainak egy része ellenséges Seregekkel megrakatra, vette ez a' derék Fejedelem 20 esztendő's korában a' megrongált Brandenburg kormánytát kezébe. Hogy tehát mind a' két fél ellen magát hátorságban helyheztethesse egy olly zürzavaros időszakaszban, midőn a' 30 esztendő's háború még mindég dühösködött, először is 1641. Austria ellenzése mellett is Svécziával kötött fegyveres rész nem vételbeli Egyességet, azután hogy Austriát megengésztelhesse, Lovasságát a' Császárnak engedte által, a' kinek hűségére az megesküdt. A' Hessen - Cassellel 1644. kötött fegyver nyugvás által vissza kapta a' Hassziaiak által elfoglalt helyeket Cleveben és a' Márkgrófságban. 1647. házasságra lépett Louise Henriettével egy Orániai Hertzeg Kis Asszonnyal. A' Vesztfáliai Békességben 1648. Pomerániából, mellynek reá kellett volna szállania, külső Pomerániát, Rügen Szigetét és Belső Pomeránia egy részét kényszerítetett Svécziának engedni, 's ezek helyett a' Pomeránia többi részével, a' Hohensteini Grófsággal, a' Halberstadti, Minden és Camini világi Hertzsegekké tétetett Püspökségekkel 's Magdeburgal megelégedni. Elvonúlván a' háború fellege feje felül, Fridrik Wilhelm fő gondját jövedelmei szaporítására 's a' hadi erő jobb lábra állítására fordította, melly utolsót kevés idő alatt olly jó karba helyeztetett, hogy midőn a' Svéczia és Lengyel Ország közt magát kiütő háborúba 1655. a' Prussziai Hertzség miatt ő is belé keveredett volna, a' Svécziai Király Gusztáv Károly, a' kinek a' részére állott, neki köszönhetette leginkább a' Warsaunál 18. 19. 20. Jul. 1656. történt véres ütközet megnyerését; hanem midőn Orosz Ország és Austria Lengyel Ország mellé állot-

tak, megváltoztatta Svécziával való Szövetségét, 's 19. Sept. 1657. Austria maga közben vetéssére Welauban Lengyel Országgal lépett Egyességre, melly őtet a' birtokában lévő Pruszsia fő urának lenni megesmerte 's minden addig való feudalis köteleztetések alól feloldozta, továbbá által engedte neki a' Pomerániai Hercegek halála után elfoglalt Lauenburgi és Bütowi Uradalmakat, mindazáltal mint Lengyel Országi Feudumokat, mellyekért ő viszont a' Svékusoktól neki engedtetett Ermelandról mondott le, melly Egyesség, Lengyel Ország 's Fridrik Wilhelm a' Gusztav Károly hirtelen történt halála által egy hatalmas ellenségektől, a' ki azt hosszúlatlan bizonyoson nem hagyta volna, megszabadulván, az Olivai Békességben is megállapítottatott 1660. Ezen háború tüze is elaluván a' Választó Fejedelem tartományjaiban a' belső bóldogságra, 's a' kereskedés virágzására fordította figyelmetességét, azomban a' többi Státusok dolgaiban is részt vett, nevezetesen I. Leopold Császárnak 2000 katonát küldött segítségül a' Törökök ellen; 1672. a' Belgiumi köz társasággal Szövetséget kötött, midőn az XIV. Lajostól haddal fenyegettetett; végre arra is sokat tett, hogy Braunschweigban a' Császár, Dánia, Hessen - Cassel, 's több más Német Fejedelmek egyesültek vele Belgiumnak a' Frantziák ellen való óltalmazására, melly alkalmatossággal ámbár a' Frantziák a' Választó Fejedelem Vesztfáliába való előre nyomulása után a' köz társaságot nagy részént oda hagyták is, a' Németek táborozása mindazáltal semmi nevezetes következtetést nem szült és a' Frantzia vezért Turennet semmi módon se lehetett ütköztetve venni. Egy felől ezek, más felől pedig az élelembeli Szükség miatt tehát kénytelenítettett Fridrik

Wilhelm magát vissza huzni 's Vesztfáliai tartományait az ellenségtől felprédáltatni engedni, midőn pedig az Austriaiak is elszakadtak tőlle 's a' Hollandiai segítség pénzek elmaradtak, a' Vossemi Egyezést 6. Jun. 1673. elfogadni, melly szerént a' Frantziák Vesztfáliából ki takarodtak 's a' Választó Fejedelemnek 800,000 Livret fizettek, ő pedig a' Hollandiával való Szövetségről mondott le, 's megígérte, hogy a' Frantzia Ország ellenségeinek sem közbe vetőleg, sem közbe vetetlenül Segítséget nem ad, kivévén a' Német Birodalmat a' megtámadtatás esetében. Ez az eset már 1674. megtörtént, midőn a' Birodalomnak a' Frantziákkal való háborúja elvégeztetett, mellyben Fridrik Wilhelmnek is részt kellett vennie, a' honnan magát Austriával, Hollandiával és Spanyol Országgal egyesítette, melly két utólsók neki egy 16,000 Emberből álló Seregre segítség pénzt ígértek. Ezen hadi néppel Augustusban 1674. megindulván, Elaszba ment, a' hol a' Birodalom Táborával egyesült. A' Császári Vezér Bournonville kerülte az ütközetet, jöllehet a' Választó Fejedelem kívánta és tanátsolta is azt, mellynek a' lett a' következése, hogy Turenne a' Segítő Seregekkel magát megerősíteni időt nyervén, a' Német Tábort Mühlhausennél meggyőzte, 's Elasz elhagyására kényszerítette, Míg azomban a' Választó Fejedelem Franconiában téli szálláson vólt, véletlenül azt a' kedvetlen ujságot kapja, hogy egy 16,000 Emberből álló Svécziái Sereg pusztítja a' Wrangel vezérlesse alatt, a' Frantziák ingerléssére Pomerániát 's Brandenburgot: Segítséget kért annakokáért Austriától, Hollandiától, Hannoverától 's a' többi Német Fejedelmektől, u. m. a' kik miatt keveredett belé ebbe a' háborúba, és lettek tartományai a' Svékusok prédálássainak tár-

gyaivá, de minthogy Turenne a' Németeket új ütközetrel fenyegette, lehetetlen volt az egysült erőt, melly a' vitéz Turenne előtt úgy is tsekély volt, megoszlatni. Felkerekedvén tehát 5600. ad magával Juniusban, olly tsendességgel, 's olly gyorsasággal folytatta útját, hogy már 15. Jun. Magdeburg alatt termett, a' nélkül, hogy a' Svékusok álmodtak volna is ott létről. Magdeburgot megvévén 's mindent, a' mi Svécziái volt, lenyakazván, 18. Jun. 1675. Fehrbellinnél, Brandenburgnek egy városotskájánál ütközetre jött a' két Sereg közt a' dolog, mellyet ámbár neki tsak 5600 a' Svékusoknak pedig 11,000 katonai voltak, megnyervén, Tartományai kebeléből az ellenséget tökéletesen kiküszöbölte. A' Frantzia Kabinét ezen győzelem mellett is elérte tzélját, mivel annak egyéb ki nézése a' Svékusok fellázasztásában nem volt, mint az, hogy Fridrik Wilhelmet, mint a' kinek vezéri tulajdonságaitól leginkább félt, a' Szövetségtől elszakassza, a' mi meg is történt, mivel a' Választó Fejedelem a' XIV. Lajossal folytatott háborúban a' Pomeránia meghódításával foglalatoskodván, többé részt nem vett. Svécziának ugyan a' Császár ezen béütésért az egész Birodalom részéről hadat izent, de a' Fridrik Wilhelm Pomerániában tett foglalásait irigy szemekkel nézvén, a' hosszú állásból semmi se lett. Jól látta ezt az éles béléltetésű Választó Fejedelem, 's éppen ezen okból hajlandó lett, valamint Spanyol Ország és Hollandia is Nímwegenben Frantzia Országgal békességet kötni 1678. de mivel Frantzia Ország tölle azt kívánta, hogy Svécziának minden elfoglalt tartományokat adjon vissza 's a' hadi költséget fordítsa meg, Dániával és Münsterrel új Szövetségre lépett, 's Greifswaldet és Stralsundot 1678. elfog-

lálván, Pomerániát egészen hatalma alá hajtotta, mellynek birásában őtet a' Horn vezérlesse alatt Jan. 1679. Prussziába béüthő Svékusokon nyert győzedelme még inkább megerősítette. Hanem mind ezen foglalásait állandóul kezében meg nem tarthatta, mivel XIV. Lajos, mint a' Svékusok szerentsétlenségének oka, magát közbe vetvén, azt kívánta Fridrik Wilhelm-től, hogy Svécziával békességet kössön és minden elfoglalt tartományokat adjon vissza; melly kívánságokat a' Választó Fejedelem nem telyesítvén, XIV. Lajos 30,000 Frantziát küldött Clevebe. Hogy tehát Fridrik Wilhelm két felől ne vétessék ellenséggel körül, 29. Jun. 1679. a' Békesség pontjait elfogadta St. Germainban, mellyek szerint Svéczia a' tőlle elfoglalt tartományokat vissza kapta, Fridrik Wilhelm pedig azon egynéhány helyekkel és Vámokkal, mellyek a' Vesztfáliai Békesség óta Belső Pomerániában a' Svékusokéi vóltak, 's 300,000 Koronás Tallérokkal, mellyeket az ezen Békesség miatt vallott kár megtérítése fejében Frantzia Ország fizetett, kénytelenített megelégedni. Midőn XIV. Lajos a' Nimvegeni 's más békesség kötések által elvesztett Elsaszi és Lotharingiai kerületeknek Frantzia Országhoz való vissza kaptsolássa és Strassburg erőszakos elfoglalássa által, Frantzia Ország 's a' Német Birodalom és Spanyol Ország közt a' háborúnak új szikrát adott, Fridrik Wilhelm az ellenséges felek közt 20 esztendőre való fegyver nyugvást eszközölt ki, melly szerint XIV. Lajos Strassburgon, 's Luxemburgon kívül minden 1681-ig vissza kaptsolt helyeknek birtokában maradt. A' Fridrik Wilhelm és XIV. Lajos közt való Barátság mindazáltal állandó nem vólt, mellynek oka a' Hollandia és Brandenburg közt 1685. megújittatott

Szövetség, 's a' Frantzia Országból kivándorlott Reformátusoknak a' Választó Fejedelem által való befogadtatások volt, és egy felől éppen ezen visszálkodások miatt tsatolta Fridrik Wilhelm magát ismét szorosabban Austriához, ám- bár ettől mind eddig kevésbé segítettett, más felől pedig azon reménységtől tápláltatott, hogy azon 3 Sziléziai Hertzségek, u m. Liegnitz, Brieg és Wolau helyett, mellyeknek Hertz-
jek 1675. örökös nélkül halván meg, egy haj-
dani örökösödésbeli Egyesség szerént a' Bran-
denburgi Választó Fejedelmi házra kellett volna szállaniok, hanem Austriától elfoglaltattak, kár megtérítés fejében a' Jägerndorfi Hertségséget megfogja kapni, mellyet a' Császár a' Brand-
burgi familiából lévő János György Hertzeg
1693. szám kivetvén, hasonlóképpen behuzott.
Mind ezen jus tartásaiért 1686. a' Schwiebusi
körületet kapta, hanem azon feltétel alatt, hogy
ha a' Császár kívánni fogja, az Austriai háznak
ismét vissza engedi. E' szerént szövetségesse lé-
vén a' Császárnak, Fridrik Wilhelm a' Török
háborúra 1686. 8000-ből álló segítő Sereget
küldött a' Schöning vezérlesse alatt, melly a'
Buda vára ostromoltatásakor 's megvételekor
igen vitézül viselte magát. A' más Státusok
dolgaiban való nevezetes rész vétel mellett azon-
közben a' maga tartománnyainak boldogításá-
ról se felejtkezett el ez a' nagy Választó Fejede-
lem, hathatósan előmozdította ugyan is a' szán-
tást vetést, barom tartást és kert művelést, a'
Fejedelmi Uradalmakban lévő Jóságokat áren-
dába adta, legtöbbet tett pedig Státussának vi-
rágoztatására az által, hogy a' XIV. Lajos tü-
redelmetlensége miatt küzettetett Frantzia Or-
szági Protestánsokat pártfogássába vette, kik-
ben 20,000 munkás Státus polgárookra tett szert,

a' kik Fábrikákat 's Manufakturákat állítottak fel és sok még pusztá 's míveletlen helyeket tettek miveltekké és termékenyekké Brandenburgban. 1683. egy Afrikai kereskedő Társaság felállítását is munkába vette, de már ezen feltételében olly sok nehézségek adták magokat elő, hogy azzal kénytelenítették tőkélletesen felhagyni, melly ha a' várákozásnak meg nem felelt is, leg alább munkás lelkének örökre fenmaradandó emlék Oszlopa lessz. Berlint sok pompás épületekkel ékesítette; ugyan ott Könyvtárt, és Duisburgban 1655. Universitást fundált. Meg holt 29. April. 1688. Potsdamban, életének 69. Esztendejében, hagyván a' fiára egy több birtokokkal meg nevelt és szépen virágzó Tartományon kívül, a' Kints tárban 650,000. Tallért és 28,000. Emberből álló gyakorlott hadi Sereget.

De minekelötte a' Fridrik Wilhelm örökössére, a' ki a' választó Fejedelemséget Királyságra emelte, által mennénk, lássuk elébb röviden a' mostani Prussziai Monarchia második talpkövének,

Prussziának*) Históriáját.

A' Baltikum tenger partjain a' Visztula és odera. vizei közt lakó Gothusok hazájokat elhagyván 's a' fekete Tenger mellékeire költözvén, ezeknek elébb említett lakó helyeikben külömbféle Slavus nemzetek telepedtek meg,

*) A' Prusszia nevet némellyek ezen Slavus szóktól „Po, mellett“ és „Russi, Oroszok“ hozzák le, mivel az Oroszok mellett laktak; mások pedig egy a' Kuri öbölbe szakadó, Russ nevű folyó viztől, melly szerint a' Prussziák a' Russ vize partjain lakó népeknek neveztettek.

nevezetesen a' X. Században a' mai Prussziai tartományokat a' Lettusok, kik későbbben Prusszus nevet kaptak, ülték meg. Ez a' nagy részent pásztori vándorló életet élő, vad szabadságban lévő 's a' keresztény vallás lelket szelídítő Igazságait nem esmerő nép szomszédjainak igen sokat alkalmatlankodott, 's azoknak tartománnyaiba gyakran bé bé ütött. Leg több nyughatatlanságot okoztak pedig Massoviai Konrádnak, a' ki hogy töllök meg menekedhessen, mint hogy maga őket meg nem zabolázhatta, a' Német vitézi Rendet *) hívta segítségül, 's a' Visztula mellyékén Culm környékét a' Rendnek ajándékozván, mind azon tartománynak által engedéssét is előre meg ígérte, mellyet a' pogány Prusszusoktól azután el fog foglalni, melly Egyességet 1231. a' Császár II. Fridrik 's a' Római Pápa IX. Gergely is meg erősítettek,

*) Ez a' Rend lételet a' keresztes hadak alkalmatosságával vette 1190. egy Valdpot Henrik nevű gazdag Némettől, a' ki egész familiájával együtt meg telepedvén Jérusálemben, itt egy Kórházat építtetett a' szegény Német Szarándokok számára, 's mellé egy Imádság házat, mellyet Szüz Máriának ajánlott. A' Német vitézi Rend Nevet a' rend onnan kapta, mivel tsak fő nemesi familiából született Németek lehettek annak tagjai. Fel állittatásának eredeti tüzéja a' keresztény vallásnak a' hitetlenek ellen való általmazása 's a' szent földre menő betegek ápolgatása 's gyógyítása: Öltözete fekete ruha, 's fejér köpenyeg volt, mellyen a' vitézek egy ezüst színű pántlikán függő fekete keresztet viseltek. Lakó helyek, minekutánna a' Sz. föld ismét Török kézre került, Olasz Országának Ancona nevű várossa, a' Nagy Mestereké pedig Velentze volt, és éppen innen hívta a' Német vitézeket Konrád segítségül a' Prusszusok ellen 1229. Salza Herrmann nevű negyedik Nagy Mesterek idejében.

A' Salza Herrmann Nagy Mester vezér-
 lése alatt, több ifjú Német Nemesektől meg erő-
 sítetve, meg jelenvén a' Német vitézi Rend
 Prussziában, tüstént munkába vette az itt ta-
 lált pogány lakosok meg hódítását, melyet
 mintegy 50. esztendőök alatt hajtott tökéletesen
 végre 1283. minekelőtte a' 11. féle eredetű Prus-
 sziai nemzetek közül némellyek már az előtt
 meg adták volna magokat, sőt nemelly nemes
 Prusszusok a' Német Rendnek is tagjaivá lettek
 volna. A' Német Felsőség alá jutott Prussziá-
 ban a' Német Mesterségek 's Kereskedés is kö-
 zönségessé lett, és ezen vad tartományban a'
 művelődés óriási lépésekkel ment elő, egyszer's-
 mind a' Német nyelv és Szokások a' Baltikum-
 tenger partjain annyira el hatalmaztak, hogy
 az eredeti Prusszai nemzetségnek alig találta-
 tott imitt amott valami nyoma a' falukban. A'
 Rend a' Lengyel Országi határszélektől északra
 a' Visztula két partjain fekvő tartományt, Kele-
 ti Pomerániával együtt Tartománybeli vagy Al
 Mesterek által igazgattatta, míg végre Velentze
 helyett a' Nagy Mester Feuchtwangeni Konrád
 1309. a' Rend kormányzékévé Marienburgot
 tévén, ez lett egyszersmind a' Nagy Mester la-
 kó helye is, a' ki azután maga kormányozta
 azt személyesen. Lengyel Ország ellen a' Kalisi
 Békesség által bátorságba helyezettettvén, 1343.
 a' Lithvániaiakat támadta meg a' Rend, kikket
 csak nem 100. esztendőökig hadakozott Samogitia
 felett, melyet csak ugyan el vett azoktól. Az
 ezen 's más foglalások által gazdag, 's több virágzó
 kereskedő városokkal és tehetős Német uj tele-
 pitésekkel vagy kolóniákkal, a' millyenek volt-
 tak a' többek közt Danzig, Elbing, Thorn,
 Kulm, tellyes Prusszia, a' XV. Században olly
 nagyra nevekedett, hogy az Oderától, a' Keleti

vagy Baltikum tenger mentében, a' Finniai tenger kebelig terjedt ki, 55. városokat, mellyek közzül a' nagy obbak hasonlóak voltak a' kisebb köz társaságokhoz, és 18000. falukat foglalt ez a' tartomány mogába, mellyek az ő. Uraiknak, a' mintegy 3000 en lévő Német vitézeknek esztendőnként 2—3. Mil. forint jövedelmet hoztak bé. Ezen szerentsés elő menetele a' Rendet megvakítván, a' hatalomnak még magasabb póltzárakart fel menni, a' honnan a' szomszéd tartományokat is magáéivá szándékozott tenni, és éppen ez által siettette önnön meg bukását, mivel a' szomszéd Lengyel Országi Tartományokat kezdván háborgatni, Ulászló Lengyel Király ellenek hadat izent, melly mind a' két részről sok vér ontással folytattatván, végre 1440. a' Lengyelektől nem csak keményen megverettetett, hanem Prussziának nagy részét is el vesztette. De még más veszedelmes következt is szült a' nagyra vágyás a' rendre nézve, a' hadakozás ugyan is sok költségekkel lévén össze köttetve, hódító tzéljának elérésére, 's a' hajdani Szerentséjekben magokat el bizó vitézek fény üzésének 's bujaságának ki elégítésére rend kívül nagy Adókat vetett alatt valóira, mellyek végre az egész tartományt el szegényítették. A' Nemesség és a' Városok annak okáért Marienverderben egyesítették magokat a' Rend kemény nyomással ellen, de mivel magok erejétől a' jármot le nem rázhatták, 1454. a' Lengyel Király IV. Kazimir oltalma aláadták magokat, a' honnan a' Rend 's a' Lengyelek közt 12. esztendeig tartó 's 30000. Ember vérébe kerülő háború következett, mellyet a' Thorni békekesség tsendesített le 1466. melly szerint Nyugoti Prussia Lengyel Országhoz kaptasztatott, azon fel tétel alatt mind az ál-

tal, hogy tulajdon alkotmányja meg maradjon; hanem minthogy Lengyel Ország a' békesség ezen pontját meg nem tartotta, és ezen oknál fogva a' Német Birodalom, mellyhez tartoztak a' Rend tartományai, a' Thorni békességet nem akarta meg esmerni, a' Rend Nagy Mesterei is vonogatták magokat Keleti Prussziára nézve, melly a' most említett békesség szerint Lengyel Országtól függő Feudummá lett a' Vasallusi hit le tételestől, sőt hogy a' Lengyel Országtól való függéstől szabadok lehessenek, a' vitézek 1511. az Anspachi Márkgrófnak a' fiát Albertet, a' ki Brandenburgi Márkgróf volt, választották Nagy Mesterekké, abban a' reménységben lévén, hogy a' Brandenburgi ház segítségével ezen tzeljokat könnyebben el fogják érni. Azomban a' Birodalom az V. Károly Császár és I. Ferentz Frantzia Király közt dühösködő háború miatt a' Thorni Békesség meg erőtelenségre a' Lengyelek ellen semmit se tsinált; Albert tehát, a' ki az éppen akkor terjedő Reformációt bé vette, sőt az örökös nőtelenségről is, mellyre mint Nagy Mester meg esküdött volt, le mondván, meg házasodott, tanátsosabbnak látta a' vér ontás helyett a' Lengyel Királlyal Sigmondal, a' ki neki Nagy Bátyja volt, Prusszián barátságosan meg egyezni, a' honnan ezzel Krakauban 1525. örökös Békességre lépett, mellynek értelme szerint a' Német vitézi Rend a' Prussziai Tartományokban örökre el töröltetett, *) a' Rend birtokai Albertnek s. az ő

*) A' Német vitézi Rend a' Prussziai Tartományokból, mellyeket tsak nem 300. esztendőig birt, ki szorítatván, a' Német Országban lévő Birtokaiban huzta meg magát, és 1526. uj Nagy Mestert választván magának, ennek lakó helyévé Mergentheim, melly most a' Vürtembergi Királyságban van, tétellett.

sérjfiúi maradékainak adattak örökség szerént, hanem úgy mint Lengyel Országi Feudumok.

Az Albert familiája nem sokáig birta a' Prussziai Hertzezséget, mivel a' fia Albert Fridrik, a' ki őtet az Uralkodásban fel váltotta, gyenge lelki tehetségei miatt arra alkalmatlan lévén, elébb az atya testvére, Fridrik Anspachi Márkgróf, ennek halála után pedig a' Brandenburgi választó Fejedelem Joachim Fridrik (1605), és ennek fia János Sigmond vitték helyette az igazgatást, melly utolsó 1611. Prussziával, mint Feudummal, Lengyel Országtól meg is ajándékozta, a' buta elméjű Albert Fridrik 1618. történt halála után Prussziának uralkodó Hertzege lett, 's az óta Brandenburgnak és Prussziának egy és ugyan azon Uralkodói voltak, kiknek Történeteiket Brandenburg Historiájában a' XVII. Század végéig már elő adván, által megyek

c) Prussziának, mint Monarchiának a' Historiájára.

A' Nagy választó Fejedelmet Fridrik Wilhelmet a' fia, a' ki mint Brandenburgi Választó Fejedelem és Prussziának Uralkodó Hertzege 1688-tól fogva III. mint Prussziának első Királya pedig 1701. óta I. Fridriknek neveztetett, váltotta fel az Uralkodásban. Által vévén a' Státus kormányát III. Fridrik Attyának 1688. történt halála után, atya Kormány reguláit tette magának sinór mértékül, ámbár annak nagy lelkével nem birt. Még ugyan azon esztendőben az Orániai Hertzegnek Wilhelmnek 6000-ből álló segítő Sereget adott az Angliában való táborozásra: a' Frantzia Ország ellen fel kelt Birodalombeli Sereghez, a' Rhenusi Palatinatust prédáló

Frantziák meg alázására 1689. 20000 Katonákat küldött: 1691. a' Német Császár, Spanyol Ország, Anglia és Hollandia közt Frantzia Ország ellen kötött nagy Szövetségnek is tagja lett, 's Belgiumba 15000. Katonái táboroztak az Angliai Király Wilhelm vezérleése alatt: ezen kívül segítette I. Leopold Császárt a' Törökök ellen is 15000. Tallér segítség pénzért 6000. Emberral, kik (1691—1697) a' Salankemeni, Belgrádi és Zentai ütközetekben vitézségeknek igen jeles próbáit adták. A' Német Császárral I. Leopoldal, 's ennek szövetségeseivel a' fegyvert le tétető Ryszwicki Békességben 1697. a' Frantzia háborúban való rész vételét III. Fridriknek a' Vesztfáliai és St. Germaini Békesség kötések pontjainak meg erősíttetések jutalmaztatta meg. A' Schwiebusi Kerületet 1695. Austriának vissza adta, fen tartotta mind az által a' Sziléziai 4. Herzogségekhez, Liegnitzhez, Brieghez, Wolauhoz és Jägerndorfhoz való jussát, a' mi azért nevezetes, mivel ezen jus tartást lehet a' Nagy Fridrik és Mária Thérézia közt ki ütött Ellenségeskedések szikrájának tartani: Austria pedig III. Fridriknek a' Schwiebusra fordított költségek fejében 250,000. Tallért fizetett 's kár meg térítésül idővel az Ostfriesland és Limburgi Grófság (Franconiában) bírassát ígérte meg neki, a' mit Austria későbbben teljesített is. Schwiebus vissza adása miatt vallott kárát III. Fridrik 1697. Quedlinburgal, Nordhausennel és Petersbergel, mellyeket a' Lengyel Királya lett Szász választó Fejedelemtől I. Fridrik Augustustól vett meg, 's a' Hohenzollern - Hechingeni és Sigmaringeni házakkal kötött Egyességgel pótolta ki, hogy t. i. a' Hohenzollerni ház ki halása után ennek birtokai Brandenburgra szálljanak, ha pedig ez el enyészik, a' Brandenburgi familia minden

vagy Baltikum tenger mentében, a' Finniai tenger kebelig terjedt ki, 55. városokat, melyek közül a' nagy obbak hasonlóké voltak a' kisebb köz társaságokhoz, és 18000. falukat foglalt ez a' tartomány mögába, melyek az ő. Uraiknak, a' mintegy 3000 en lévő Német vitézeknek esztendőnként 2—3. Mil. forint jövedelmet hoztak bé. Ezen szerentsés elő menetele a' Rendet megvakítván, a' hatalomnak még magasabb póltzárakart fel menni, a' honnan a' szomszéd tartományokat is magáéivá szándékozott tenni, és éppen ez által siettetete önnön meg bukását, mivel a' szomszéd Lengyel Országi Tartományokat kezdvén háborgatni, Ulászló Lengyel Király ellenek hadat izent, melly mind a' két részről sok vér ontással folytattatván, végre 1440. a' Lengyelektől nem tsak keményen megverettetett, hanem Prussziának nagy részét is el vesztette. De még más veszedelmes következt is szült a' nagyra vágyás a' rendre nézve, a' hadakozás ugyan is sok költségekkel lévén össze köttetve, hódító tzéljának eléréssére, s a' hajdani Szerentséjekben magokat el bizó vitézek fény üzésének s bujaságának ki elégitéssére rend kívül nagy Adókat vetett alatt valóira, melyek végre az egész tartományt el szegényítették. A' Nemesség és a' Városok annakokáért Marienverderben egyesítették magokat a' Rend kemény nyomással ellen, de mivel magok erejétől a' jármot le nem rázhatták, 1454. a' Lengyel Király IV. Kazimir oltalma alá adták magokat, a' honnan a' Rend s a' Lengyelek közt 12. esztendeig tartó s 30000. Ember vérébe kerülő háború következett, mellyet a' Thorni békesség tsendesített le 1466. melly szerint Nyugoti Prussia Lengyel Országhoz kaptsolatott, azon fel rétel alatt mind az ál-

tal, hogy tulajdon alkotmányra meg maradjon; hanem minthogy Lengyel Ország a' békesség ezen pontját még nem tartotta, és ezen oknál fogva a' Német Birodalom, mellyhez tartoztak a' Rend tartományai, a' Thorni békességet nem akarta meg esmerni, a' Rend Nagy Mesterei is vonogatták magokat Keleti Prussziára nézve, melly a' most említett békesség szerint Lengyel Országtól függő Feudummá lett a' Vasallusi hit le tételestől, sőt hogy a' Lengyel Országtól való függéstől szabadok lehessenek, a' vitézek 1511. az Anspachi Márkgrófnak a' fiát Albertet, a' ki Brandenburgi Márkgróf volt, választották Nagy Mesterekké, abban a' reménységben lévén, hogy a' Brandenburgi ház segítségével ezen tzeljokat könnyebben el fogják érni. Azomban a' Birodalom az V. Károly Császár és I. Ferentz Frantzia Király közt dühösködő háború miatt a' Thorni Békesség meg erőtelenségre a' Lengyelek ellen semmit se tsinált; Albert tehát, a' ki az éppen akkor terjedő Reformációt bé vette, sőt az örökös nótelenségről is, mellyre mint Nagy Mester meg esküdött volt, le mondván, meg házasodott, tanácsosabbnak látta a' vér ontás helyett a' Lengyel Királlyal Sigmondal, a' ki neki Nagy Bátya volt, Prusszián barátságosan meg egyezni, a' honnan ezzel Krakauban 1525. örökös Békességre lépett, mellynek értelme szerint a' Német vitézi Rend a' Prussziai Tartományokban örökre el törölte-tett, *) a' Rend hirtokai Albertnek s. az ő

*) A' Német vitézi Rend a' Prussziai Tartományokból, mellyeket tsak nem 300. esztendőig birt, ki szorítatván, a' Német Országban lévő Birtokaiban huzta meg magát, és 1526. uj Nagy Mestert választván magának, ennek lakó helyévé Mergentheim, melly most a' Vürtembergi Királyságban van, tételett.

férfiúi maradékainak adattak örökség szerént, hanem úgy mint Lengyel Országi Feudumok.

Az Albert familiája nem sokáig bírta a Prussziai Hertzegeget, mivel a fia Albert Fridrik, a' ki őtet az Uralkodásban fel váltotta, gyenge lelki tehetségei miatt arra alkalmatlan lévén, elébb az atya testvére, Fridrik Anspachi Márkgróf, ennek halála után pedig a' Brandenburgi választó Fejedelem Joachim Fridrik (1605), és ennek fia János Sigmond vitték helyette az igazgatást, melly utolsó 1611. Prussziával, mint Feudummal, Lengyel Országtól meg is ajándékozottván, a' buta elméjű Albert Fridrik 1618. történt halála után Prussziának uralkodó Hertzege lett, 's az ólta Brandenburgnak és Prussziának egy és ugyan azon Uralkodói voltak, kiknek Történeteiket Brandenburg Históriájában a' XVII. Század végéig már elő adván, által megyek

c) Prussziának, mint Monarchiának a' Históriájára.

A' Nagy választó Fejedelmet Fridrik Wilhelm a' fia, a' ki mint Brandenburgi Választó Fejedelem és Prussziának Uralkodó Hertzege 1688-tól fogva III. mint Prussziának első Királya pedig 1701. ólta I. Fridriknek neveztetett, váltotta fel az Uralkodásban. Által vévén a' Státus kormányát III. Fridrik Attyának 1688. történt halála után, atya Kormány reguláit tette magának sinór mértékül, ámbár annak nagy lelkével nem birt. Még ugyan azon esztendőben az Orániai Hertzegnek Wilhelmnek 6000-ből álló segítő Sereget adott az Angliában való táborozásra: a' Frantzia Ország ellen fel kelt Birodalombeli Sereghez, a' Rhenusi Palatinatust prédáló

Frantziák meg alázására 1689. 20000 Katonákat küldött: 1691. a' Német Császár, Spanyol Ország, Anglia és Hollandia közt Frantzia Ország ellen kötött nagy Szövetségnek is tagja lett, 's Belgiumba 15000. Katonái táboroztak az Angliai Király Wilhelm vezérletse alatt: ezen kívül segítette I. Leopold Császárt a' Törökök ellen is 15000. Tállér segítség pénzért 6000. Emberrrel, kik (1691—1697) a' Salankemeni, Belgrádi és Zentai ütközetekben vitézségeknek igen jeles próbáit adták. A' Német Császárral I. Leopoldal, 's ennek szövetségeseivel a' fegyvert le tétető Ryszwicki Békességben 1697. a' Frantzia háborúban való rész vételét III. Fridriknek a' Vesztfáliai és St. Germaini Békesség kötések pontjainak meg erősíttetések jutalmaztatta meg. A' Schwiebusi Kerületet 1695. Austriának vissza adta, fen tartotta mind az által a' Sziléziai 4. Herzogségekhez, Liegnitzhez, Brieghez, Wolauhoz és Jägerndorfhoz való jussát, a' mi azért nevezetes, mivel ezen jus tartást lehet a' Nagy Fridrik és Mária Thérézia közt ki ütött Ellenségeskedések szikrájának tartani: Austria pedig III. Fridriknek a' Schwiebusra fordított költségek fejében 250,000. Tállért fizetett 's kár meg térítésül idővel az Ostfriesland és Limburgi Grófság (Franconiában) bírassát ígérte meg neki, a' mit Austria későbbben telyesített is. Schwiebus vissza adása miatt vallott kárát III. Fridrik 1697. Quedlinburgal, Nordhausennel és Petersbergel, mellyeket a' Lengyel Királlyá lett Szász választó Fejedelemtől I. Fridrik Augustustól vett meg, 's a' Hohenzollern - Hechingeni és Sigmaringeni házakkal kötött Egyességével pótolta ki, hogy t. i. a' Hohenzollerni ház ki halása után ennek birtokai Brandenburgra szálljanak, ha pedig ez el enyészik, a' Brandenburgi familia minden

Franconiai tartományjaiban amaz örökösödjön; végre Elbing várossát, melly még a' Nagy Választó Fejedelemlnek zálogosittatott volt el 400,000. Tallérokért, de által nem adatott, 1703. birtokába vette. — Illy nevezetes Személyt játszván III. Fridrik az Europai Státusok közt, ezenkívül pedig a' Saxoniai választó Fejedelemlnek a' Lengyel Országi, 's az Orániai Hertzegnek Wilhelmnek az Angliai Királlyságra való emeltetésétől is ösztönöztetvén, III. Fridrik is Királyi méltóságról kezdett gondolkozni. Leg első vólt az általa, a' mint fellyebb elő van adva a' Frantziák és Törökök ellen több ízben nyomoson segítettett I. Leopold Császár, a' ki 16. Nov. 1700. III. Fridriket Királynak meg esmerete, mindazáltal ezen fel tételek alatt, hogy a) a' hátra lévő segítség pénzt Austriának engedje el; b) a' Spanyol örökség felett ki ütendő háborúra a' maga tulajdon költségén 10,000. Embert állittson ki a' Császárnak segítségül; és c) a' Német Birodalomban lévő tartományait a' Birodalom eránt való köteleztetések alól ki ne vonja. 1701. 18. Jan. tette fel Fridrik, a' ki ezen túl I. Fridrik nevet viselt, magának 's a' feleségének a' fejére Königsbergben a' Koronát, minekelötte az előtte való nap a' fekete Sas rendet alkotta vólna, melly uj méltóságában a' Pápn, Frantzia 's Lengyel Országokon és a' Német vitézi Renden kívül, minden Europai hatalmasságoktól meg erősítettett és Királynak amazoknak ellent mondássa mellett is meg esmertett. A' Nagy Péter Orosz Czár és XII. Károly Svécziái Király közt dühösködő háborúban részt nem vett, annyival nyomosabban segitette ellenben Austriát a' Spanyol örökség felett támadt hadban és mint annak szövetségesse 20,000 Embert küldött a' Rhénushoz, 's 6000-ret Olasz Ország-

ba, mellyek mind itt, mind Németországban vitézül viselték magokat. Uralkodásának utolsó esztendeiben végre meg unván a' Spanyol Korona felett vetélkedő Hatalmasságok a' háború terheit, el kezdődtek a' békességről való alkudozások; de I. Fridrik a' békesség gyümölcseivel nem élhetett, mellyre pedig már régóta annyival nagyobb szüksége volt, mivel a' sok hadi költségek 's a' felette nagy fényűzés miatt a' Kintstár annyira ki ürült, hogy 1710. többen kéntelenítették alattvalói közzül 200 ezernél az éhség miatt el veszni, a' kiket Adakozósága által ezen rettenetes halál nemétől meg szabadíthatott volna. Meg holt I. Fridrik 25. Febr. 1713.

Prussziát I. Fridrik a' 'Meursi és Lingeni Grófságokkal öregbitette, mellyek a' III. Wilhelm halála után reá, mint az Orániai Hertzeg Fridrik Henrik unokájára szállottak; továbbá mint Clevei Hertzeg Országához kaptsolta, a' Habsburgi háznak Spanyolországban való ki halássa után, Geldernt, mivel V. Károly a' XVI. Században a' Clevei Hertzeget Wilhelmet, a' ki a' Gelderni rendektől Uralkodóvá választatott, erről le mondani és azt neki által engedni kényszerítette: 1707. a' Longuevillei Ház ki halván a' Neufchateli és Valengini Hertzegegek is, mellyek magokat önként adták alája, birtokába jöttek: végre a' Solms-Braunfelsi Gróftól ugyan ezen 1707. esztendőben meg vette 300,000 Tallérért a' Vesztfáliában fekvő Tecklenburgi Grófságot, 's egyesítette a' Lingeni Grófsággal. Az Ország nagyobbítása mellett a' Tudományok 's a' mesterségek is szépen virágoztak az I. Fridrik uralkodása alatt, mellyeknek leg hatalmasabb pártfogójok a' Musák ama nevezetes barátnéja Sónia Sarolta (Charlotte), egy Hannoverai Hertzeg asszony és I. György Angliai

Király testvér huga volt, a' kinek 's az ő tanítójának és Barátjának, a' híres Leibnitznak köszönheti a' Berlini tudományok Akadémiája, valamint magának I. Fridriknek a' Hallei Univerzitás 1694. 's a' Berlini kép faragás és festés Akadémiája 1699. lételét, melyeket I. Fridrik ámbár tsupa hiúságból fundált is, még is ditséretére szolgálnak. Berlint az uralkodássa alatt épülni kezdett Fridrik várossával nagyobbította; ugyan ő építtette a' felesége emlékezetére 's tiszteletére a' Sarolta vára (Charlottenburg) nevű Királyi Kastélyt is és alkotta 1705. a' fő helyebb vitel törvény székét. A' mi élete módját illeti, erre nézve Nagy Fridrik az ő „a' Brandenburgi Ház Története” nevű munkájában igen keményen, de igazságosan oltsárolja I. Fridrikben a' rendkívül való fény üzést, 's kedveltjei eránt a' vesztegetéssel határos adakozóságot, és hogy a' Királyi méltóságot alacsony fel tételeken vásárolta meg; ezen utólsóról mindazáltal azt jegyzi meg, hogy „A' Királyi méltóság, úgy mond, meg mentette a' Brandenburgi házat azon járomtól, melyben akkor a' Német Fejedelmek tartattak; ezen kívül az által Örökösseire a' ditsóság szomjúhozás sarkantyúját is reájok hagyta, mivel olly nevet szerzett azoknak, melyre magokat érdemesekké kellett tenniek, 's egy olly épületnek vetette meg a' fundamentomát, melynek Nagyságának tökéletességre vivesse reájok maradt.” Egy más helyen pedig így ítél ugyan tsak Nagy Fridrik rólla: „Minden hibái mellett is talám sokkal fényesebb jelenés volna az I. Fridrik Uralkodássa a' Históriában, ha szerentsétlenségére az Uralkodók sorában nem egy ollyan Atya és fiú közt mutatott volna neki a' sors helyyet, a' kik nagy tetteikkel 's fényes tulajdonságaikkal őtet

el homályosították.“ — Követte a' ritka talentumú Sofia Saroltától 1688. született fia

I. Fridrik Wilhelm. Nevelője I. Fridrik Wilhelmnek az ő nemes lelkű anyja, 's a' későbbben Rocoulle Asszonyság név alatt híressé lett, lélekkel tellyes du Val Mártha, egy Frantzia születésű asszony, a' ki nevelte utóbb Nagy Fridriket is, lévén, ifjabb esztendeit pedig a' Nagy Attya, a' Hannoverai Választó Fejedelem, egy a' hideg vérűségig igazság szerető és jól gazdálkodó férjfiú Udvarában töltvén el, mihelyt Febr. 1713. az Országlást kezébe vette, az udvari pompát 's a' hijjában való fény üzést, melly az előtt attya Udvarában uralkodott, keskenyebb korlátok közzé szorította, a' szükségén felül lévő Tisztek számát meg kevesítette, 's a' meg maradtak fizetéséből le huzott, egy szóval a' köz jövedelem jó karba helyezettetésétette fő gondjává. Az Ultrajectumi (Utrecht) Békességben 1713. melly a' Spanyol örökség felett támadt háborúba részt vevő Prussziával, valamint a' többi hatalmasságokkal is a' fegyvert le tétette, Frantzia és Spanyol Országok is meg esmerték a' Prussziai Királyi méltóságot, 's a' Prussziai Király Neufchatelen és Valenginén való fő Uraságában, valamint az Orániai Hertzegségről való le mondássáért Geldern birtokában is meg erősítettett. Ugyan ezen esztendőben Ura lett I. Fridrik Wilhelm a' Limburgi Grófságnak is, mellynek birassát, arra az esetre, ha a' leg utolsó Gróf meg fog halni, még az attyának meg ígérte vólt a' Császár. A' Nagy Péter és XII. Károly Svécziai Király közt folyt háború alkalmatosságával, mellybe I. Fridrik magát egyátaljában belé nem avatta, az Oroszok és Szászok, a' Svécziai vezér Steenbock Tenningenben történt maga fel adása után,

Svédziai Pomerániát katonákkal meg akarván rakni, ennek meg akadályoztatására a' Holstein-Gottorpi Helytartó 's a' Pomerániában lévő Svédziai fő Kormányozó, Welling Gróf Juniusban 1713. I. Fridrik Wilhelmel Stettin és Wismar felett le tartóztató egyességre léptek, melly szerént Stettin és Pomeránia, a' XII. Károly Ellenségeinek 's a' Péter Czár Szövetségesseinek meg egyezséssel, kiknek I. Fridrik Wilhelm a' 2 városért 400,000. Tallérokat fizetett, Prussziai oltalom 's felsőség alá jöttek. A' Királynak a' völt a' tzélja, hogy az egymással viaskodó két északi Hatalmasságokat közben járássa által öszve békéltesse; de a' Török Országból véletlenül Stralsundban termő XII. Károly az Egyességet félre hányta, és vissza kívánta Prussziától Stettint, azon 400,000. Tallérokat ellenben, mellyeket a' Király az Oroszoknak és Szászoknak érette hadi költség fejében tett le, meg fizetni nem akarta. E' szerént I. Fridrik Wilhelm akaratja ellen is hadba keveredett Svédziával 's 1715. Orosz Országgal, Saxonniával és Dániával XII. Károly ellen egyesítette magát, melly alkalmatossággal Dessau Leopold a' Prussziai vezér Rügént és Stralsundot el foglalta, 's tsak a' XII. Károly halála után 21. Jan. 1720. kötöttett Stockholmi Békeség szakasztotta ketté az ellenségeskedéseket, mellynek értelme szerént Prusszia Külső Pomerániának a' Peene vizéig, Stettinne és Usedom 's Wollin Szigeteknek Urává lett és Svédziának 2. Mil. Tallérokat fizetett. 12. Oct. 1726. a' Wusterhauseni Egyezés szerént VI. Károly Császárnak a' pragmatica Sanctio, vagy a' Császár tartománnyai (ha férjfiú gyermeke nem maradna) leány ágra való szállhatásának meg esmeréssét meg ígervén, egyszersmind a' meg tá-

madtatás esetében a' Császárnak 10,000. emberből álló segítséget ígért. A' Lengyel Korona felett támadt háború alkalmatosságával mindazáltal, szinte fel bomlott a' két Udvar közt való Egyesség; I. Fridrik Wilhelm ugyan is a' Lengyel Országból 1733. el szaladt Királyt Lesczinsky Stanislaust, a' hasonlóképpen a' Lengyel Királyságra vágyódó II. Augustus Saxoniai Választó Fejedelem vetélkedő társát Königsbergbe méltóságához illő tisztelettel fogadta, melly tselekedete a' II. Augustussal szövetséges Bétsi és St. Petersburgi Udvaroknál különös figyelemességet, eránta való bizodalmatlanságot 's olyan forma gyanút gerjesztett, mintha a' Lesczinsky Stanislaus vejéhez XV. Lajos Frantzia Királyhoz akarná magát tsatolni, 's Lesczinskyt a' Lengyel Korona el nyerésében segíteni: de ez a' vélekedés tsak hamar el oszlott és I. Fridrik Wilhelm meg mutatta, hogy adott szavát vissza nem huzza, mivel midőn Austriának Frantzia Ország hadat izent vólna, 10,000 Embert vezérelt személyesen a' Rhénus mellyékén táborozó Austriai Sereghez, mellynél maga is jelen vólt egy ideig a' Korona örökösével együtt. Hanem az Austriai Fő vezér Eugenius Hertzeg előre vigyázása 's szemessége minden alkalmatosságot ki került a' nevezetés ütközetekre, míg végre a' 3. Oct. 1735. kötött Bétsi Békesség az ellenséges felekkel a' fegyvert tökéletesen le tette. Meg hólt Fridrik Wilhelm 31. Maj. 1740.

Uralkodása kezdetétől fogva fő gondját a' hadi erő nevelésére és az Ország belső állapotjának mentől jobb karba helyheztetésére fordította. A' Katonaság számát 70,000-re vitte fel, a' mit a' többi Hatalmasságok lehetetlennek tartottak. Egyszer ugyan is még mint Korona örökös Flandriában táborozván, hallja, hogy 2.

Anglus vezérek igen tüzesen vetélkednek a' fellett, vallyon el tarthat é a' Prussziai Kírály 15. ezer embert, a' mint az egyik, avagy pedig 20,000-ret is, a' mint a' másik állítá? Az ifjú Hertzeg ezen kérdésekre tűzbe jövé: „Az én Atyám, úgy mond, ha akarja, 30,000-ret is tart-hat.“ Az Anglusok a' Hertzeg mondássát dítse-kedésnek tartván, el halgattak; de I. Fridrik Wilhelm meg mutatta, hogy igazat mondott, mivel már Uralkodásra lépése esztendejében nem 30. hanem 50. ezer Katonái voltak kiknek számát későbbben 20. ezerrel szaporította. Magdeburgot, Stettint, Weselt és Memelt meg erő-sította; az országban lévő külömbféle építések-re temérdek Summákat fordított, Magára 's az Udvarra nézve ellenben a' leg nagyobb takaré-kossággal szabta ki a' Költséget, annyira, hogy halála után mintegy 9. Miliom Tallér találta-tott, a' nélkül hogy leg kevesebb adósságot ha-gyott volna is maga után, a' Kints tárbán; ő fundálta a' Berlini Medico-Chyurgicum inté-zetet, Szegények és talált gyermekek házát, a' hasonlóképpen Berlini Kadét oskolát 's a' Pot-dámi árvák házát; Országába sok munkás uj lakosokat telepített meg, a' Firmiani Eleutherius Érsektől szenvedett vallásbeli nyomattatás miatt Salzburgból ki vándorlott 30 ezer Prote-stansoknak nagyobb részét, 's a' Lengyel Ország-ból hasonló oknál fogva ki bujdokló Nem Ka-tholikusokat (Dissidentes) bé fogadván, kikben nem csak a' nép száma, hanem a' mester-ségek is igen sokat nyertek; egy szóval, a' Nagy választó Fejedelem, familiájának függetlenséget, I. Fridrik külső fényt szereztek, a' belső hata-lom és erő talp követ pedig I. Fridrik Wilhelm tette le, vagy a' mint Nagy Fridrik igen szép-pen fejezi ki: „Ha, úgy mond, igaz az, hogy

az ember a' tölgyfa árnyékát azon makk erejének, melyből az ki nőtt, köszönheti, tehát az egész világ meg vallhatja, hogy ezen Fejedelem munkás életében és bős rendeléseiben kell azon boldogságnak, mellyel most a' Királyi ház él, kut fejét keresni." Fő hibája a' hirtelen harag volt, mellynek kedvetlen következményeit a' felesége 's gyermekei is, kiváltképpen pedig a' Korona örökös II. Fridrik, gyakran érezték. *) I. Fridrik Wilhelmet az uralkodásban a' fia.

*) A' Fridrik lelke 's minden hajlandóságainak eránnya ugyan is, nevezetesen a' Költés és a' Musika az ő komor természetével 's katonai keménységével egyáltalában ellenkezvén, neki annyira ellenére volt, hogy a' Királyi Székben való örökösödésből is ki akarta rekesztetni, és azt az ajánlást tette a' fiának, hogy ha a' Királyi Méltóságról le mond, tanulásra, utazásra s. a. t. való szabadságot fog nyerni tőlle; hanem ezen kívánságától csak hamar el állott, esmervén t. i. az ő gondolkozása módját, mint a' ki a' házassági hűséget és vallásbeli köteleességeket különös tiszteletben tartotta, azt felelte neki Fridrik: „Igen is, úgy mond, el fogadom ezen ajánlását, ha az atyám meg esmeri, hogy törvényes fia nem vagyok.“ Meg unván atya üldözéseit, Fridrik az annya bátyához, H. György Angliai Királyhoz akart el illantani, de szándéka ki tudódván, el fogattatott, Cüstrinbe fogságba téve 's meg íteltetés alá adatott, melly alkalmatossággal élete is veszedelemben forgott, mivel az atya az ő halálra íteltetésére felelte hajlandó volt, és csak hadi vezérekből álló Birái igazság szeretetének köszönhetette annak meg maradását. Szomorúan kénytelenített ellenben a' Katt feje el íteltetésének tanubizonyysága lenni, a' ki és Keith (mind a' ketten Hadnagyok) voltak az el szökés eszközei, 's az elsőbb egyszersmind vigyázatlan beszéde által a' titoknak is, mellyet ő rajta és Keithon kívül még a' testvére Friderika Hertzezné tudott, el árulója. Hasonló sorsa lett volna Keithnak is, ha jó előre el nem illantott és Hollandiában, Angliában

II. vagy Nagy Friderik a' XVIII. Század leg nagyobb Uralkodója váltotta fel. A' rajta még a' Thronusra lépés előtt történt kedvetlen történetek 's tapasztalások által meg törőve és az udvari hiúságoktól meg tisztittatva, az atyától a' Státus Igazgatására nézve adatott példa adás által ki formáltatva, 's nagy eszétől, melly a' Rheinsbergi magánosságában, a' hol a' világ lármáitól ment lévén, Bielefeld, Fouquet, Kairserling, Jordan 's más Tudósokkal társalkodott 's a' tölle bámulásig betsültetett Voltairevel levelezett, fejtődött ki, segittetve, vette II. Friderik Majus 31 kén 1740. a' Státus Kormányát kezébe, 's reszkedtette meg az egész Európai Státus alkotmányt. Attya rendelkezéseit és a' Státus kormányozásában követett törökök régulait nagyobb részent meg tartotta. Egy 70000 Emberről álló, tsatára minden szempillantásban kész Sereget, mellyet az attya a' Jülich örökség miatt magát idővel ki üthető háború esetjére szüntelen fegyverben tartott 's gyakorlott, vévén a' Királyi méltósággal együtt által, a' VI. Károly Császár 1739. történt halála után, Maria Théréziától az Eleitől erőszakoson el vétett 4 Sziléziai Hertzegségek Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wolau helyett a' Glogaui és Sagan Hertzegségeket kívánta magának által engedtetni, igérvén, hogy ha M. Thérézia Kívánságát tellyesítendi, őtet minden Ellenségei ellen, a' kik a' Pragmatica Sanctiót, vagy a' VI. Károly Birodalmának a' leány ágra való száll-

's Portugalliában nem bujdoklott volna az I. Friderik Wilhelm haláláig, midőn az üldöztetett Friderik lépven fel a' Királyi Székre, haza hivatott, zászlós fő Hadnagygyá (Obrist - Lieutenant), fő Lovász mesterré és a' Tudományok Akadémiája gondviselő-jévé-tetett:

hatássát meg nem akarják esmerni, segíteni, Császár választáskor Szavát a' férjére Ferentzre fogja adni és 2 Mil. Tallérokat fog fizetni. Sokkal tsekélyebbnek láttzott az ifju Királyság ereje a' Bétsi Udvar előtt, hogy sem ez a' II. Fridrik ajánlássát elfogadhatta volna, a' honnan a' követek sóvány válasszal tértek vissza Királyokhoz. II. Fridrik tehát fegyverhez nyúlt, Dec. 1740. Alsó Sziléziában termelt gyakorlott vitézeivel és 10. April 1741. Mollwitznál az Austriaiakon Neipperg alatt tökéletes győzedelmet nyert, melly azon kívül, hogy II. Fridriket Szilézia urává tette, még azon kedvetlen következt is huzta maga után M. Theréziára nézve, hogy Austria többi ellenségei is, mellyek eddig bizszeni se mertek, feltámadtak ellene; nevezetesen Frantzia Ország és Bavária leg ottan Szövetségre lépett Prussziával, 's az Austriai Örökség felett való háború elkezdődött. Hijjában sürgette a' M. Therézia egyetlen egy Szövetségese II. György Angliai Király, a' Prussziával, mint leghatalmasabb ellenségével való Békességet, tsak ugyan ütközetre ment a' dolog Czaslaunál 17. Maj. 1742. melly ismét a' Prussziai vitézek homlokára füzte a' Borostyánt és szülte Anglia közben járására a' Berliini Békességet 28. Jul. 1742. melly szerént II. Fridrik Alsó és Felső Sziléziának, a' Glatzi Grófsággal együtt, Tropaup, Jägerndorfot és Teschent kivéven, független urává lett; lemondott ellenben a' többi Austriai tartományokhoz való jus tartásáról, által vette a' Szilézián fekvő 1,700,000 Tallérnyi adósság lefizetését, és a' Sziléziában lévő Katholikusok jussainak sértetlenül való megtartását megígérte. Ezen békességnek Saxonia is melléje állott, 's Anglia és Orosz Ország a' kezességet magokra vállalták. II. Fridrik a' Bé-

kességet azonnal hasznára, Sziléziának jó rendbe szedésére 's hadi seregének még retentesebbé tevésére fordította. 1743. Országához kaptsolta az utolsó Ostfrieslandi Grófnak mag nélkül történt halála után, ennek birtokait, mellyek Eleinek még 1644. III. Ferdinánd Császártól, a' Grófi familia kihalása esetjében, megígértettek.

Alig tette le II. Fridrik a' fegyvert, már ismét felvette azt; látván ugyan is az Austriai örökség miatt folyt háborúban az Austriai Seregeknek mindenfelé való győzedelmeiket, sőt a' M. Therézia férje vetélkedő társának a' Baváriai VII. Károlynak már örökös Státussáiból való kiüzettségét is, félni kezdett, hogy majd reá is kerül a' Sor's még Sziléziától eltseppen. Alattomban annakokáért Frantzia Országgal April. 1744. VII. Károlylyal, a' Palatinatusi (Pfalz) és Hessen-Casseli Fejedelmekkel 22. Maj. 1744. Frankfurtban az Austriai ház ellen össze szövetekezett, 's minden várakozáson kívül 10. Aug. 1744. Cseh Országba béütvén, Prágát elfoglalta, a' Lotharingiai Károly Hertzeg alatt győzedelmes Austriaiaktól és Szászoktól nyomattatván mindazáltal még ugyan ezen esztendő vége előtt kéntelenített II. Fridrik egész Cseh Országot oda hagyni. A' VII. Károly Császár 18. Jan. 1745. történt halála, 's a' Baváriai Seregnek Pfaffenhofennél való tökéletes megverettetése azonban a' Frankfurti Egyesületet szét oszlatták, a' Baváriai ifjú Választó Fejedelem Maximilian Jósef t. i. békességet kérvén, M. Theréziát megengesztelte, Hessen-Cassel pedig neutralis lett. Austria, Anglia, Belgium és Saxonia ellenben Warsauban 8. Jan. 1745. szoros Szövetséget kötöttek egymás közt, sőt Saxonia ezen kívül még különös egyességre és lépett 18.

Maj. 1745. Austriával Prusszia ellen. Hanem a' Szövetkezésnek kívánt következése nem lett, mivel II. Fridrik az egyesült Austriai - Saxoniai Seregeken elébb Hohenfriedbergnél (Sziléziában) 4. Jun. azután Sorrnál 30. Sept. a' Dessau Hertzeg Leopold pedig a' Szászokon Kesseldorfnál 15. Dec. győzedelmeskedvén, Dresdában 25. Dec. 1745. békesség kötött, melly szerint II. Fridrik Sziléziának tsak ugyan birtokossa maradt, a' M. Therézia férjét I. Ferentzet Császárnak megesmerte, és Saxonia Prussziának 1 Mil. Tallért fizetett.

A' második Sziléziai háborúnak vége lévén a' Dresdai békességet követő 11 békességes esztendő alatt résszerént a' tudományokkal, résszerént az Országa boldogságát előmozdító intézetekkel foglalatostkodott II. Fridrik. Több jeles munkák köszönhetik ezen idő alatt neki lételeket, nevezetesen: „A' hadi mesterségről írt Versei, és Mémoires de Brandenbourg;“ a' föld mivelés, mesterségek, Fábrikák 's Manufaktúrák virágzó állapotba helyheztetésére és a' kereskedés felelevenítésére sok bölts rendelkezést tett; a' törvényeket 's az igazság kiszolgáltatását megjobbította; a' Státus jövedelmeinek új kútfoket nyitott fel; a' hadi nép számát 70,000-ről, a' mennyi az atya alatt vólt, 160-000-re emelte fel, egy szóval mindent elkövetett Országa tökéletesítésére, 's arra, a' mi által annak az Europai Státusok közt tekintet és dicsőséget szerezhett.

Ezen nemes foglalatosságait II. Fridriknek a' hét esztendő háború ismét félben szakasztotta, 's a' szelid musákkal való társalkodást és az írói tóllat, a' hadi lármával 's halált hozó ágyúk bögéssével tserélte fel. A' Breslaui (Boroszlói) 28. Jul. 1742. és Dresdai 25. Dec. 1745. kötött

békességek szerint ugyan is M. Thérédia II. Fridriknek 6 Sziléziai Hertzségéket 's a' Glátzi Grófságot kéntelenítettett által engedni, melly szép tartományok elvesztése sokkal sajnosabb volt, hogy sem M. Thérédia azoknak vissza foglalásokról ne gondolkodott volna. Egyesítette annakokáért magát az Orosz Császárnéval, Ersébettel, II. Fridriknek személyes ellenségével, maga pártjára vonta a' Lengyel Királyt 's egy szer'smind Saxoniai Választó Fejedelmet III. Augustust, és a' Frantzia Országgal, az Austriai ház ezen Századok óta való ellenségével kötendő Szövetséget is a' Pompadour, egy XV. Lajos előtt igen nagy kedvességben lévő Udvari Dáma maga közben vetésére, ki eszközölte. A' háború kiütésének szikrája mindazáltal Amerikában volt elrejtve, a' honnan az, az Ultrajectumi Békességben a' Frantziáktól az Anglusoknak engedtetett Acadia vagy Uj Skóczia határai felett támadt perlekedés 's a' két nemzet közt ezen oknál fogva kiütött háború miatt pattant Európába által. A' Frantziák t. i. hajós Seregek nem lévén, a' tengeren nálloknál hatalmasabb Anglusokon, hajóik elfogdostatássáért, a' mire ugyan ők adtak, az Anglusoknak tett bosszúság tetteik által, okot, a' szárazon akartak bosszút állani Európában. Hogy tehát Német Országi tartományait a' Frantziák béütése ellen megoltalmazhassa, az Angliai Király II. Fridrikkel állott Szövetségbe: a' Frantziák hasonlóképpen tselekedtek M. Thérédiával, a' kinek 24,000 Emberből álló segítő Sereget ígértek II. Fridrik ellen, mellynek számát utóbb a' Frantzia Udvar, az Anglusok ellen való gyűlölségből 180,000-re emelte. Azonközben egy Saxoniai Kabinét Kantzellista Menzel a' Dresdában lévő Prussziai követnek Malzahnnak az Austria, Orosz és Szász

Údvarok közt Prusszia ellen tett alkudozásokat felfedezvén, 's II. Fridrik mint nagy hadi vezér jobbnak tartván az ellenséget megelőzni, mint attól megelőztetni, minekutánna a' Bétsi Udvartól a' nyilvános maga kinyilatkoztatás helyett kétszeges feleletet kapott volna, Augustusba 1756. 60,000 Emberrel Saxoniába béüött, Dresdát megvévén a' Kabinét Levél tárában lévő, maga mentségére szükséges iroványokat elfoglalta és a' 15,000-ból álló Saxoniai Sereget Pirnánál bészarta. Meghallván ezt az Austriai Vezér Brown, Cseh Országot oda hagyta, és Saxonia szabadítására sietett, a' mi II. Fridriknek értésére esvén, Seregének egy részét a' Szászok békerítésére hátra hagyta, a' másik részét pedig az Austriaiak köszöntésére Cseh Ország felé vezérelte, kikkel 1. Oct. Lowositznál megütköztvén, ha szinte fontos győzedelmet nem nyert is rajtok, legalább a' Saxonia felszabadításában Brownt megakadályoztatta, a' minek viszont az a' következésse lett, hogy a' megszorult Saxoniai Sereg magát megadni kénytelenítettett, melyet II. Fridrik a' maga zászlója alá esketett, de kevés, sőt semmi haszonnal, mivel a' Szász katonák hiteket meg nem tartották, és későbbben majd egyenként, majd tsapatonként elszökdöstek, nem akarván tulajdon Fejedelmek ellen katonáskodni. Ezen rövid táborozásnak ez uttal vége lett, 's II. Fridrik a' telet Saxoniában és Sziléziában töltötte el Seregével.

A' II. Fridrik fegyverre kelése azonközben az Europa Udvaroknál, melyek azt úgy nézték, mint a' Vesztfáliai Békesség megsértését, tsak nem közönséges mozdulást szült; Frantzia Ország és Svéczia tehát, mint a' fellyebb említett békesség kezessei, annak meg-

rontássáért hosszú állást esküdtek II. Fridrik ellen, melly Szövetségben utóbb az Orosz Birodalom is részt vett; ezen kívül a' Regensburgi Birodalom gyűlésen a' szavak többsége által a' Prusszia ellen indítandó executionalis had meghatározatván, az Austria, Orosz Birodalom, Frantzia Ország és Svéczia közt kötött Szövetségnek a' Német Birodalom is tagja lett 1757. II. Fridrik ellen, a' kinek egyetlen egy Szövetségese Anglia vólt, melly a' szárazon lévő háborúban neki kevés segítségére lehetett. Jól látta mind ezeket II. Fridrik, de azért nagy lelke el nem tsüggedt, sőt ekkor is meg előzte ellenségeit, és April. 1757. 4 Sereggel ütött be Cseh Országba, a' hol 6. Maj. Prágánál véres ütközetre jött a' dolog, mellyben ugyan a' Prusszusok győzedelmeskedtek, elvesztették ellenben nagy hadi vezéreket, Schwerint, a' kinek elvesztését II. Fridrik egy ütközet elvesztésénél jobban sajnálotta. A' meggyőzöttetett Austriai Seregnek nagyobb része a' Prágai Várban keresett menedék helyet, mellyet II. Fridrik tüstént ostrom alá vett. Daun, a' ki 60,000 Katonáival a' Kollini Dombokon állott, kapott parantsolatot a' Prága felszabadítására. Meg tudván ezt II. Fridrik, be nem várta Daunt, hanem 32,000 Emberével Kollin alá nyomúlt, 's az Austriai Sereget megtámadta, de az ütközetet 's 10,000 vitézeit elvesztvén, Prága ostromát félbe kellett hagynia 's magát Saxoniába és Luzátziába vissza huznia, hogy tulajdon tartományait védelmezhesse. Az alatt, míg Cseh Országban ezek történtek, a' Frantziák Wesel Várát, a' Clevei és Ostfrieslandi Hertzezségeket, a' Hessen-Casseli tartományokat és Hannoverát ülték be, 's hadi adót vetettek rájuk. Elindúlt ugyan ezen mintegy 100,000-en lévő

kedvetlen vendégek kiküszöbölésére a' Cumberlandi Hertzeg, a' Prussziával szövetséges 40,000-ból álló Hannoveraiakkal, Hesseniekkel (Hassziaiakkal), Braunschweigiakkal, Gothaiakkal és Bückeburgiakkal, 's Hastenbecknél 26. Jul. velek megütközött, de vissza verettetett. Most már a' Soubise Hertzeg vezérlése alatt lévő Frantzia Sereg, mellyhez kaptsolta magát a' 15,000-re menő, de hibáson alkotott Birodalombeli Sereg is a' Hildburghauseni Hertzeg alatt, Saxoniát 's a' II. Fridrik örökös tartományait fenyegette; de csak hamar elenyészett a' félelem, mivel II. Fridrik a' Beverni Hertzeget Sziléziában hagyván, maga Thuringiába ment, 's a' Frantziákat Erfurtból kiűzte. Innen arra a' hírre, hogy egy Austriai Sereg Hadick alatt Brandenburgra ütött, Torgauig vissza huzta magát; hanem minthogy az Austriaiak hirtelen visszavonultak, 's a' Frantziák ismét előre nyomultak, ezeknek ment eleikbe, és 5. Nov. Roszbachnál (Thuringiában) olly tüzesen megköszöntötte őket, hogy mind a' Frantziák, mind a' velek egyesült Birodalombeli Katonák közül a' volt a' legnyertesebb, a' mellyik legelől elfutott, melly szörnyű futáson. a' mint írják, II. Fridrik a' hasára tévén kezét, úgy nevetett, így szollván: „Soha se tudtam, hogy ilyen sok derék kengyel futói legyenek a' Frantzia Királynak.“ A' Frantziák közül ebben az ütközetben annyin estek fogságba, hogy alig volt a' késérő Sereg száma olly nagy, mint a' foglyoké, kik közt 8 vezérek és 250 fő tisztek találtattak. Ekkor történt az is, hogy a' Király a' fogoly tiszteket vatsorára híván, 's látván, hogy a' vatsora nem igen derék, magát ilyen elmésen, de a' Frantziákat megvágva, mentette ki: „Megbotásának, úgy mond, az Urak, mivel előre

rontássáért hosszú állást esküdtek II. Fridrik ellen, melly Szövetségben utóbb az Orosz Birodalom is részt vett; ezen kívül a' Regensburgi Birodalom gyűlésen a' szavak többsége által a' Prusszia ellen indítandó executionalis had meghatározatván, az Austria, Orosz Birodalom, Frantzia Ország és Svéczia közt kötött Szövetségnek a' Német Birodalom is tagja lett 1757. II. Fridrik ellen, a' kinek egyetlen egy Szövetségese Anglia vólt, melly a' szárazon lévő háborúban neki kevés segítségére lehetett. Jól látta mind ezeket II. Fridrik, de azért nagy lelke el nem tsüggedt, sőt ekkor is meg előzte ellenségeit, és April. 1757. 4 Sereggel ütött be Cseh Országba, a' hol 6. Maj. Prágánál véres ütközetre jött a' dolog, mellyben ugyan a' Prusszusok győzedelmeskedtek, elvesztették ellenben nagy hadi vezéreket, Schwerint, a' kinek elvesztését II. Fridrik egy ütközet elvesztésénél jobban sajnálotta. A' meggyőzöttetett Austriai Seregnek nagyobb része a' Prágai Várban keresett menedék helyet, mellyet II. Fridrik tüstént ostrom alá vett. Daun, a' ki 60,000 Katonáival a' Kollini Dombokon állott, kapott parantsolatot a' Prága felszabadítására. Meg tudván ezt II. Fridrik, be nem várta Daunt, hanem 32,000 Emberével Kollin alá nyomúlt, 's az Austriai Sereget megtámadta, de az ütközetet 's 10,000 vitézeit elvesztvén, Prága ostromát félbe kellett hagynia 's magát Saxoniába és Luzátziába vissza huznia, hogy tulajdon tartományait védelmezhesse. Az alatt, míg Cseh Országban ezek történtek, a' Frantziák Wesel Várát, a' Clevei és Ostfrieslandi Hertzegségeket, a' Hessen-Casseli tartományokat és Hannoverát ülték be, 's hadi adót vetettek rájuk. Elindult ugyan ezen mintegy 100,000-en lévő

kedvetlen vendégek kiküszöbölésére a' Cumberlandi Hertzeg, a' Prussziával szövetséges 40,000-ből álló Hannoveraiakkal, Hesseniekkel (Hassziaiakkal), Braunschweigiakkal, Gothaiakkal és Bückeburgiakkal, 's Hastenbecknél 26. Jul. velek megütközött, de vissza verettetett. Most már a' Soubise Hertzeg vezérletése alatt lévő Frantzia Sereg, mellyhez kaptsolta magát a' 15,000-re menő, de hibáson alkotott Birodalombeli Sereg is a' Hildburghauseni Hertzeg alatt, Saxoniát 's a' II. Fridrik örökös tartományait fenyegette; de csak hamar elenyészett a' félelem, mivel II. Fridrik a' Beverni Hertzeget Sziléziában hagyván, maga Thuringiába ment, 's a' Frantziákat Erfurtból kiűzte. Innen arra a' híre, hogy egy Austriai Sereg Hadick alatt Brandenburgra ütött, Torgauig vissza huzta magát; hanem minthogy az Austriaiak hirtelen visszavonultak, 's a' Frantziák ismét előre nyomultak, ezeknek ment eleikbe, és 5. Nov. Rosbachnál (Thuringiában) olly tüzesen megköszöntötte őket, hogy mind a' Frantziák, mind a' velek egyesült Birodalombeli Katonák közül a' volt a' legnyertesebb, a' mellyik legelől elfutott, melly szörnyű futáson, a' mint írják, II. Fridrik a' hasára tévén kezét, úgy nevetett, így szollván: „Soha se tudtam, hogy ilyen sok derék kengyel futói legyenek a' Frantzia Királynak.“ A' Frantziák közül ebben az ütközetben annyin estek fogságba, hogy alig volt a' kíséző Sereg száma olly nagy, mint a' foglyoké, kik közt 8 vezérek és 250 fő tisztek találtattak. Ekkor történt az is, hogy a' Király a' fogoly tiszteket vatsorára híván, 's látván, hogy a' vatsora nem igen derék, magát illyen elmésen, de a' Frantziákat megvágva, mentette ki: „Meg bortsássanak, úgy mond, az Urak, mivel előre

nem tudtam, hogy ma illy számos Vendégeim fognak lenni.“ — Az elszaladt Frantziák félvén a' II. Fridrik szomszédságától olly távol kerestek magoknak téli szállást, a' hol a' Prusszusoknak nem ártottak, és így Saxonia birásában II. Fridrik ez uttal is megmaradt. — Ellenkezőképpen folytak azomban a' Király dolgai Sziléziában, a' hol Nádasdy a' vitéz Magyarokkal a' Schweidnitzi, azután ugyan tsak Nádasdy, Károly Lotharingiai Hertzeg és Daun a' Breslaui Várat a' M. Therézia részére elfoglalták. Csak nem Sas szárnyakon repült tehát a' fáradhatatlan II. Fridrik Sziléziába, melly útjában 5. Dec. Leuthennél, nem messze Breslautól, tsekély 's a' hosszas és sebes utazás által elgyengült Seregével, a' még egyszer ollyan számos Austriai Katonaságot a' Daun vezérletése alatt tökéletesen meggyőzte. Ezt a' szerentséjét 14 nap mulva Breslaunak a' benne való őrizettel 's eleséggel, ezt ismét nem sokára a' Liegnitz vissza vétetettése követte, melly győzedelmek az Austriaiaknak 40,000 Ember vérébe kerültek, azon felyül Szilézia is vissza vétetett tőlök, és Fridrik most sokkal rettenetesebb volt ellenségei előtt, mint ennek előtt. Az Oroszok ugyan is Juniushan 100,000-en Prussziába béütvén, minekutánna a' mi utjokban esett, mindent felprédáltak, a' lakosokkal kegyetlenül bántak, 's Lehwald Prussziai vezért, a' ki tsak 24 ezerezer magával akarta a' durva ellenséget megzabolázni, 30. Aug. Groszjägerndorfnál megverték volna, az Orosz Kantzellár Bestucheff által, Ersébet a' II. Fridrik halálos ellensége beteg lévén, hogy méltóságát a' Fridriket szinte az imádásig tisztelő III. Péter Orosz Császári Korona örökös alatt is megtarthassa, Prussziából vissza parantsoltattak,

melly tselekedetéért későbbben Bestucheff, Ersébet mindenek reménységén kívül felgyógyulván, hivatala elvesztéssével adózott. Hasonlóképpen menekedett meg a' Svékusoktól is, a' kik Sept. Anklamot Demmint és Pasewalkot ülték meg, de Lehwaldtól tsak hamar kikergettettek és Rügenbe huzták meg magokat, és így két hatalmas Ellenségeitől menekedvén meg Fridrik, a' többekkel alkalmasint röviden elvégezte volna a' pert, ha az 1758. esztendő az Ersébet felgyógyulásával a' tábori környülállásoknak más formát nem adott volna.

Már Februariusban 1758. felnyitotta a' hadi pályát Ferdinánd Braunschweigi Hertzeg, a' szövetséges Seregnek a' Cumberlandi Hertzeget felváltó vezére, a' Frantziák ellen Alsó Saxoniában és Vesztfáliában, az Unoka öttse Károly Wilhelm Ferdinánd, a' ki utóbb Braunschweigi Hertzeggé lett, Al-Vezérsége alatt. Ferdinánd Hertzeg a' Weseri várat megvette, a' Clermont vezérlése alatt lévő Frantziákat Alsó Saxoniából és Vesztfáliából kiűzvén 23. Jun. Krefeldnél általán fogva is megverte. Ezen győzelem után vissza huzta Ferdinánd magát a' Rhénuson Hessenbe, a' hol Soubise állott egy más Frantzia Sereggel, 's a' hova Clermont őtet nyomba követte. Ferdinánd azomban 12,000 Anglusokkal erősítvén meg Seregét, mind a' két Frantzia Sereget túl kergette a' Mainen (Moenus) és a' Rhénuson, a' hol azok téli szállást tsináltak.

II. Fridrik azonközben Télben 1758. az Austriaiak Sziléziából való kiűzettetésse és Schweidnitz vissza vétele után Morvába nyomult bé, és Olmützot Majusban Ostrom alá vette, de a' mellyet Daun Juliusban közelgetvén, több tábori eszközeit és sok eleségét vesztvén el, félben kellett hagynia. Míg ezek történtek, az Oroszok

sem mulatván el a' II. Fridriket halálba gyűlölt Ersébet Császárné parantsolatját telyesíteni, az Uj Márkságba béütöttek, mellynél fogva Fridrik örökös Státussainak megszabadítására sietett fő Seregének nagyobb részével. Öszve találkozván az 50,000-ból álló Orosz táborral, melly Cüstrint ostromolta, 30,000-ed magával 26. Aug. Zorn-dorfnál megtámadta azt, és bár melly véres tsatázás után is győzedelmet vévén rajta, a' Lengyel Országba való maga vissza huzására kényszerítette. Ekkor Fridrik Szilézia felé fordult, a' hol az öttse Henrik Hertzeg az Austriaiaknak többé meg nem felelhetett. Maga mellé vévén Keith Fő vezérét Hochkirchnél, Felső Luzátziának egy falujánál táborba szállott, a' hol 15. Oct. éjtszakáján, midőn fáradt Seregét pihentetni akarta volna, Dauntól véletlenül megtámadtatott és igen megverettetett, elvesztvén a' többek közt Keith jeles Vezérét és Ferentz Braunschweigi Hertzeget. Ezen Szerentsétlenség után mindazáltal ujra megijesztette ellenségeit; Sziléziában t. i. Neisse Ostromoltatását az Austriaiakkal félben hagyatta, azután Saxoniába termett és Daunt, a' ki Dresdát körül fogta, Cseh Országba vissza nyomta, 's a' Táborozás végén Fridriknek minden Státussai, a' Prussziai Királyságon kívül az ellenségtől szabadok voltak. Frantzia Országban azonközben minden ohajtotta a' békeséget, tsak XV. Lajos, 's a' kedvesse Pompadour Dáma, nem. E' szerint 30. Dec. 1758. uj Szövetség kötöttet Austriával; ugyan ezt tette Anglia is Prussziával még ugyan azon hónapban, 's II. György II. Fridriknek esztendőnként 4 Mil. Tallér segítség pénzt ígért. Henrik Hertzeg a' Király testvére annakokaért nem gondolván a' téli kedvetlen idővel, Cseh Országba ütött, az ellenséges Sereget széllyel szórta, Hül-

sen Vezér egy 2500-ból álló tsapatot fogott és temérdek hadi eszközöket foglalt el. Hasonló sorsa lett a' Franconiában munkátlanul heverő Birodalombeli Seregnek is, melyet Henrik Hertzeg megszalasztott, és Bamberg, Erfurt, s Würzburg a' Prüsszusoktól megvétettek 's hadi adó alá vették. Egy másik Prüssziai Sereg a' Mecklenburg-Schwerini Hertzezségre ütött és temérdek tábori eszközök kiállítására, 's a' háború folyamata alatt 16,000 katonai ujjontzok adássára kényszerítettet és 42 Mil. Tallér hadi adó fizetéssel lakoltak meg a' szerentsétlen lakosok Uralkodójoknak azon Szaváért, mely a' gyűlésben legelőször ítélte Fridriket Birodalom ellenségének. — Még eddig szerentsésen folytak a' Fridrik dolgai, 1759-ben ellenben egészen megváltozott a' hadi Szerentse, Ferdinándnak a' Fridrikkel szövetséges Seregek vezérének, a' ki az ezen esztendei táborozást elkezdette, eleinte minden iparkodással füstbe mentek a' Frantziák, a' kik télben Moenusi Frankfurtot reá rohanással megvették, megalázására 's a' Város visszaevéssére nézve, a' Bergennél April. 13-kán történt megverettetése miatt. De 1. Aug. visszaadta a' költsönt a' Frantzia vezéreknék Contadésnek és Broglionak egy felől maga Ferdinánd a' Mindennél nyert fényes győzedelme által, más felől pedig a' Braunschweigi Hertzeg Károly Wilhelm Ferdinánd, a' ki a' Krefeldnél széllyel vert Frantziáknak egy részét a' Lahnon, a' másikat pedig a' Rhénuson túl üzte. Ellenkezőképpen folytak azomban a' II. Fridrik örökös Státussaiban a' dolgok: Wedel Vezér t. i. a' ki az Oroszok bényomulását meg akarta akadályoztatni, Kaynál nem messze Züllichautól (az Uj Márkságban) Soltikow Orosz Vezértől megverettetett; Fridrik tehát a' hajdani Választó Feje-

delmi tartományokat fenyegető veszedelem elhárítására Sziléziából Brandenburg felé indította Seregét, a' hol Kunersdorfnál 12. Aug. az Orosz Táborral megütközvén, már megverte azt, 's már hír mondót is küldött a' tsata piatzról Berlinbe, a' ki feleségét az ütközet szerentsés kimeneteléről tudósítsa, midőn Laudon 18,000 Austriaiakkal az Oroszokhoz kapcsolta magát, 's a' markában lévő győzedelmet a' Fridrik kezeiből ki tsikorta. Drága volt ez a' győzelem az Oroszokra nézve, kik között 16 ezeren maradtak a' tsata mezején, 's éppen ezért nem is merték azt használni; de a' Fridrik állapotja is veszedelmes volt, és pedig annyira, hogy a' háború jó kimenetele felől már maga is kétségeskedni kezdett: az Oroszok ugyan is örökös Státussai-ban voltak, még pedig mint győzedelmesek; Daun egy roppant Sereggel Luzáziában feküdt, 's Saxoniát a' Birodalombeli Sereg borította el. Az Oroszok 's Austriaiak egyesülni akartak, Henrik Hertzeg mindazáltal az utóbbiaktól élés tárházaikat el vévén, őket a' vissza vonulásra, Fridrik pedig maga az Oroszokat, Sziléziába eleikbe kerülven, a' Lengyel Országba való vissza menetelre kényszerítette. Saxoniában is új Szerentsétlenség történt Fridrikre nézve, Fink, egy vitéz vezére t. i. 20. Nov. Maxennél 11,000-ed magával, sok ágyúkkal és más tábori eszközökkel együtt kéntelenítetett magát Daun Austriai vezérnek feladni. Hanem mind ezen szerentsétlen esetek mellett is az ellenség a' táborozás végén csak nem mindenünnen ki volt szorítva, csak Daun tartotta még kezei közt Saxoniát, a' hol Dresdába megfészkelte magát. A' Svékusok ellenben, a' kik a' Kunersdorfi ütközet után a' katonaságtól magára hagyatott Pomerániába bétsaptak, Manteufeltől és Platentől

egészen a' Stralsundi ágyúk alá üzettek. —
Az

1760-ik esztendő eleje se mutatott Fridrikre nézve szerentsésebb táborozást az elébbeninél. Fouquet nevű vitéz vezére, a' vezérlése alatt lévő 8000 katonákkal együtt 23. Jun. Lands-hutnál, bár melly Oroszlányi módon hartzolt is maroknyi népével, az őtet számos Hatonasággal körül fogó Dauntól hadi fogollyá tétetett: maga a' Király Dresda Ostromlássá, ...elleyhez 14. Jul. fogott, 30-ikban már abba kéntelenítetett hagyni, mivel Glatzot Laudon a' Magyar Gránátosokkal 26. Jul. meg vévén, Sziléziá oltalmazására kellett sietnie. Liegnitzhez menvén, magát 30,000 Prusszusokkal bésántzolta, a' 100,000-en felyül lévő katonasággal őtet reá ütéssel fenyegető Daun és Laudon ellen. Serege tsekély voltát Fridrik hadi fortéllyal pótolta ki, 's a' Liegnitzi tetőket elfoglalván, népének igen alkalmas állás pontot választott, mellyből olly keményen reá tüzelt Laudonra, hogy ez 10,000 ember, 23 Zászló 's 82 ágyú vesztességgel kéntelenítettett magát 15. Aug. vissza huzni, a' nélkül, hogy a' mintegy elzárt Daun megszorúlt vezér társán legkisebbet is segíthetett volna: a' Fridrik Serege ebben az ütközetben tsak 1800 emberrel fogyott meg. Az Oroszok azonközben Berlin alá mentek, mellytől 1500,000 Tallér hadi adót tsikortak ki; nyíl módjára ott termett Fridrik, de már akkor az ellenség odébb állott, mellynél fogva Saxonia felé fordúlt, a' hol a' Birodalombeli Sereg feküdt, 's Daun és Lascy Austriai vezérek is egyesítették Seregeiket. Nem gondolván az Ellenségnek ő nállánál számosabb voltával, Torgaunál 3. Nov. megtámadta azt, és egy véres tsatában győzedelmeskedett is rajta, a' mit főképpen a'

Ziethen és Möllendorf vezérei mély béliatásának 's vitézségének tulajdoníthatott. 12 ezer katonái lettek Daunnak ezen szerentsétlen nap áldozatjaivá, melly ellenben Fridriket Saxonia urává tette. Laudon 's az Oroszok sem voltak Daunnál szerentsésebbek, kik között az elsőbb Sziléziában egész a Glatzi Grófságba, az Oroszok pedig, Colberg Ostromát félben kénytelenítvén hagyni, Lengyel Országba nyomattak vissza. — A' Braunschweigi Hertzeg Ferdinánd alatt lévő Szövetségesek hasonlóképpen megverték Marburgnál 31. Jul. a' Frantziákat, a' Hesseni tartományokból mindazáltal, mellyekben magokat megfészkeltek és sok élés táraik is voltak, haza nem verhették ezen alkalmatlan vendégeket. Ellenben

1761. Febr. 11-kén reá ütven a' Frantziák téli szállásaikra, minden megállapodás nélkül szaladtak ezek Frantzia Ország felé és több általok elfoglalt helyek, 's nagy élés tárházak jutottak a' győzedelmesek kezeikbe. Ezt követte a' 14. Febr. Langensalzánál történt megveretése egy Szászokból 's Frantziákból egyesült tsapatnak; de a' győzedelmi Öröm nem sokáig tartott, mert a' Fridrik Szövetségesei a' Ziegenhain, Marburg és Cassel ostromlását nem kevés veszteséggel abban kénytelenítvén hagyni, ismét Urai lettek a' Frantziák egész Hessennek, mellynél fogva nyitva volt előttök az Ut az Angliai Király Hannoverai tartományaiba. — A' Nemzetek azonközben egy szívvel szájjal ohajtották a' békességet, tsak Fejedelmeik, kivéven a' Prussziai Királyt, nem. M. Therézia ugyan is ennyi győzedelmei után már nem akart tsak Sziléziával megelégedni; Ersébet Orosz Czászárné Prussziára vágyott, 's a' Frantzia Miniszter Choiseul, nem gondolván a' Királyt

terhelő számtalan adósságokkal, a' had folytata-
tásával akart Fridriken azon költői leveléért
bosszút állani, mellyben őtet nevetségessé tette.
Az Anglia 's Prusszia által tett békességbeli
ajánlások tehát el nem fogadtattak, és Fridrik
ujra fegyverhez kénytelenítettett nyulni, Szilé-
ziának az Austriaiak és Oroszok ellen való vé-
delmezésére, a' kik Aug. magokat Strigaunál
egyesítették. Fridrik Schweidnitznál szállott tá-
borba, melly alkalmatossággal olly erősen tudta
maga az ővénel hasonlíthatatlanul nagyobb
erő ellen védelmezni, hogy az Oroszoknak na-
gyobb része végre az élelembeli Szükség miatt
kénytelen volt Lengyel Országba menni. Laudon
ellenben véletlenül reá ütven 1. Oct. a' Schweid-
nitzban lévő 3700 főből álló őrizetre, azt több
élés tárrakkal 's tábori eszközökkel együtt elfog-
lalta. Saxoniában Henrik Hertzeg hasonlóképpen
igen megszorított Dauntól, helyét mindaz-
által megtartotta. Még szerentsétlenebbek vol-
tak a' Prusszusok Pomerániában, a' hol az Oro-
szoktól több ízben megverettetvén, minden vi-
tézi ellent állások mellett is végre 16. Dec.
Colberg várát elvesztették. Csak a' Svékusoknak
Bellingtől Stralsundig való vissza verettetéssek,
és a' Braunschweigi Hertzeg Ferdinánd által 15.
Jul. Villingshausennél a' Frantziákon nyert fé-
nyes, de az Egészre nézve semmi fontos követ-
kezést se szülő győzelemre vigasztalták annyira
a' mennyire a' felette veszedelmes helyhez-
tetésben lévő, de azért el nem tsüggedő Fridriket,
a' ki ennyi sok szerentsétlen esetek után a' vég
veszedelemhez közel láttzott lenni. Talám ké-
szen is volt már a' Prussziai Státusok felosztás-
ának plánuma a' Fridrik ellenségeinél, midőn
az Erséhet Orosz Császárné 25. Dec. 1761. tör-

tént halála a' háború menetelének egészen más és az elébbenivel ellenkező irányt adott, 's

1762. ismét Fridrik lett az erősebb fél. Men-
nél inkább gyűlölte ugyan is Ersébet Fridriket,
annál nagyobb mértékben tisztelte a' Korona
örökös, a' ki III. Péter név alatt Császárrá lé-
vén 16. Mar. 1762. Fridrikkel fegyver nyugvást,
azután 5. Maj. Békességet kötött. Ugyan ezt
tselekedte az Oroszokat megbántani nem akaró
Svédzia is, a' Bétsi Udvarnál ellenben sikeret-
lenek voltak a' III. Péter iparkodásai, melly-
nél fogva az eddig Fridrik ellen tsatázó Orosz
Seregek a' Prussziaiakkal egyjttettek a' Császár
parantsolatjára Austriai ellen. Hanem a' III. Pé-
ter halála a' Szövetséget felbontotta, és II. Ka-
talin a' megholt Császár felesége a' 20,000-ból
álló Orosz segítő Sereget vissza parantsolta, a'
békességet mindazáltal, mivel Fridrik a' férjét
Levelei által gyakran jóra, 's főképpen a' fele-
ségével való illendő bánásra intette, ő is fen-
tartotta. Az Ersébet halálával a' Fridrik Szer-
entsétlensége is mintegy eltemettetett, minden
felé Szerentse 's győzedelmi Borostyán koszo-
rúzza ezen túl a' Prussziai Seregeket; Burkers-
dorfnál kivert egy Austriai tsapatot Sántzaiból,
Oct. vissza vette Schweidnitzet, azután Bevern
Hertzeget Szilézia oltalmazására hagyván, Sa-
xoniába ment; Henrik Hertzeg több szerentsés
tsatázások után 29. Oct. Freibergnél nevezetes
győzedelmet nyert az Austriai és Birodalombeli
Seregeken, mellynek következésse az Austriával
kötött fegyver nyugvás lett, de a' melly tsak
Saxoniára és Sziléziára terjedt ki. Szerentsétlenek
váltak ellenben eleinte a' Fridrik Szövetségessei
a' Ferdinánd Hertzeg vezérlése alatt a' Fran-
tziák ellen; de itt is megváltozott a' Szerentse,
Ferdinánd Wilhelmsthalnál a' Frantziákat úgy

megverte, hogy többé össze nem szedhették magokat 's 1. Nov. Hannoverából és Hessenből mind egy lábíg kiküszöböltettek. Két nappal ezután el is kezdődtek Frantzia Ország és Anglia közt a' békesség felől való alkudozások, maga a' Békesség mindazáltal 10. Febr. 1763. ment tökéletességre Párisban.

1763-ban e' szerént az egész háború sullya magára Fridrikre szállott, de ellenségei száma is tsekélyebb lett, kikkel, ha az ellenségeskedés tovább tartott volna is, megmérkőzhetett volna. Eljött azonban az áldott Békességet meghozó 15. Febr. 1763. mely a' még egy más ellen fenekedő Austriai és Prussziai Seregekkel a' fegyvert letétette. Hubertsburg, a' Saxoniai Választó Fejedelemnek a' Lipsiai (Leipzig) kerületben lévő mulató Kastéllya választatott az Austria, Prussia és Saxonia közt kötött Békesség templomává, mely szerént mindenik fél a' háború kiütése előtt volt birtokaiba vissza helyheztesdött. *) Ezen a' nevezetes 's a' világ történetei közt méltán első helyet érdemlő 7 esztendő háborúban, mely Európának a' Mil. Emberébe került, nem tsak semmit se vesztett el Fridrik Országából, és egy Fillér adósságot se tsinált, hanem egyszer'smind Monarchiájának olly tekintetetszerzett, hogy ez idő óta kevés Europai Státusnak volt nagyobb fontossága a' Státusok közt való egyarányúság fen tartására, mint ezen még ekkor tsak 6 Mil. lélekből

*) A' 7 esztendő háború hiteles és bő leírását lásd a' II. Fridrik „Geschichte meiner Zeit“ nevű munkájában; továbbá ezen munkákban: „Geschichte des siebenjährigen Krieges von Lloyd und Tempelhof“ és „Geständnisse eines österreichischen Veterans von Kuniaczo.“

álló Királyságnak, melly ez előtt egy Századdal még fen sem állott.

Legelső gondja ezen nagy Fejedelemnek, a' háború által megrongált és minden 'sírjából ki szíva lévő tartományainak gyámolítása volt; szükségben lévő alattvalóinak éles tárházait felnyitatta, 's vetni való magot adott nekik; az elszegényedett földmívelők közt iga vonó barmokat osztott ki; a' porrá égett házakat tulajdon költségén felépíttette; Országa pusztább részeibe sok uj lakosokat telepített meg, kik által emelte résszerént a' népességet, melly uralkodásra lépésekör csak 2,240,000-re ment, 6,000,000-ra; Fábrikákat, 's Manufaktúrákat állított fel; Csatornákat ásatott; Sziléziát 6 hónapra, az Uj Márkságot és Pomerániát pedig 2 esztendőkre, az adózás alól felszabadította; 1764. Berlinben Bankot fundált, mellynek fundusúl 8 Mil. Tallért adott; egy uj törvénykönyv ki dolgozását is munkába vette, hanem ez csak a' követője alatt vitetett tökéletességre; Graudenzben várat építtetett és Marienwerderben egy hadi és Korona Uradalmi Kamarát állított fel.

Az Ország belső boldogsága előmozdítására tett fáradhatatlansága 's Munkássága mellett azonközben, a' többi Státusok dolgaiba is vett Fridrik részt; az Orosz Birodalommal 31. Mart. 1764. Szövetségbe állott, mellynél fogva a' Poniatowszky Stanislaus Lengyel Királlyá lévén 's a' Lengyel Országban nagy nyomattatásban lévő Dissidensek ügyét hathatóson előmozdította. Hogy Prussziát Pomerániával 's Brandenburgal össze kaphasson és Országát kerékhessen, megegyezett Lengyel Orzágnak első felosztásában az 5. Aug. 1772. St. Petersburgban készült Kötés szerént. Ennél fogva Országát Lengyel-Prussziával, mellyet még 1466. enge-

dett a' Német vitézi Rend által Lengyel Ország-
nak, és Nagy Lengyel Orzágnak a' Netz folyó-
vizéig fekvő részével (kivéven mindazáltal Thornt
és Danzigot) bővítette, 's ezen idő óta osztatik
a' Prussziai Királyság keleti és nyugoti Prussziára.

II. Jó'sef Császár, a' ki Fridriket 1769. Szi-
léziában meglátogatta, és a' kinek Fridrik ezen
látogatást 1770. Morvában visszazonozta, a' Ma-
ximilián Jó'sef Baváriai Választó Fejedelem örö-
kös nélkül történt halála után, 1778. Baváriá-
riak, mellyet a' most említett Választó Fejede-
lem legközelebbi örökösse, a' Palatinatusi Vá-
lasztó Fejedelem, Károly Tódor, reá hagyván
magát beszéltetni, Austriának engedett, nagy ré-
szét megrakván katonáival, ismét kiűtötte magát
az Austria és Prusszia közt való ellenségeskedés A'
gyermeketlen Károly Tódor Bavariáról való le-
mondássának ugyan is, mellyet 14. Jan. 1778. a'
neve aláírássával is megerősített, a' Zweibrückeni
(Bipontum) Hertzeg, a' legközelebb megholt
Baváriai Király testvére, mint legközelebbi férj-
fiúi ágon lévő atyafia a' Választó Fejedelemnek,
bizván a' Fridrik oltalmában, ellene mondott,
valamint Saxonia is, melly Baváriához hason-
lóképpen just tartott. Minthogy pedig Austria
a' Bavária elfoglalására tzelőző planumától min-
den közben vetések mellett is, elállani tellyes-
séggel nem akart, Fridrik egyesítvén magát a'
Saxoniai Választó Fejedelemmel Jul. 1778. két
hadi Sereggel Cseh Országba béütött. Jó'sef Csá-
szárt erős sántzokkal körül vett táborából, az
Albison túl Jaromirsnál, lehetetlen volt ütkö-
zetre venni. Hijjában óhajtotta az idős M. The-
rézia a' békességet, a' két roppant ellenséges tá-
bor 3 hónapokig utazott egymás ellen fel's alá,
a' nélkül, hogy megütköztek volna; hanem mi-
dön II. Katalin Orosz Császárné nyilván kije-

lentette, hogy Prusziát 60,000 Emberrel fogja segíteni, a Békesség meg lett egy tsepp vérontás nélkül Teschenben 13. Maj. 1779. mely szerént Austria megelégedett Baváriának az Inni fertályával 's Braunau Várossával, az az 38 □ mföldel; Austria pedig megegyezett a' Franco-niai Hertzegségek Prusziához való kaptoltatásában, 's Cseh Országának azok felett való feudalis felsőségét eltörölte. Ditsőséggel koronázott életének utolsó tette a' Hannoverával, Saxoniával 's a' Német Birodalombeli Fejedelmekkel 25. Jul. 1785. Jó'sef Császárnak, Austriai Belgium egy részének Baváriaért való feltseréléssét tárgyzó plánuma ellen kötött össze Szövetkezésse völt. Egy meggyógyíthatatlan vizi betegség azomban elmetszette a' nagy Király életének, mellyből munkátlanúl tsak az az egyetlen egy nap vezett el, mellyen meghölt, fonalát Sans-Souci nevű kedves mulató Kastélyában 17. Aug. 1785. életének 75. Uralkodásának pedig 47 esztendejében, sok és nagy tetteivel a' maga idejebeliiek előtt olly nagy tiszteletet szerezvén, hogy azok reá nézve a' „Nagy“ nevet keveselvén ezen megérdemlett névvel tisztelték meg „Egyetlen egy.“

Számtalan foglalatosságai közt, mellyekkel mint Király és egyszer'smind tsak nem minden ütközetben jelen lévő hadi vezér terheltetett, írt Históriai, Státus és hadi tudományi, Filosofiai és poetai 's elegyes munkái, 3 gyűjteménybe foglaltatnak bé, u. m. a) Oeuvres posthumes de Frédéric II. 1788. 15 kötetekben: b) Supplément aux Oeuvres posthumes de Frédéric le grand. Berlin 5 köt; és c) Oeuvres de Frédéric II. publiées du vivant de l'auteur. Berlin 1789. 4 köt. mind 8-ad rétbén, mellyek közt a' „Histoire de mon tems, vagy, Az én időm

Históriája“ a' régi remek munkák közt méltán helyet foglalhat; Antimachiavellje pedig arról tesz bizonyosságot, miképpen készült az Uralkodásra, végre 40 esztendei Uralkodása után az Igazgatás formájáról és az Uralkodók kötelességeikről írt rajzolatja, a' Fejedelmek megbetsülhetetlen tükrének tartathatik.

Ezen nagy Király Character vonássainak tökéletesítésére méltó Dippoldnak, egy remek Történet Írónak, rólla tett rajzolatját bérekesztésül ide iktatni: „Ez a' Fridrik, úgy mond, a' kinek a' História Nagy nevet adott, ő, a' kit alattvalói a' legforróbb 's legháládatosabb tisztelettel és szeretettel tele, szívek vonzódásából Egyetlen egynek neveztek, a' kinek elhunytakor minden szem Prussziában könnybe lábbadt, sőt halálának hírére minden mivelt Idegen Szeme is könyeket hullatott, ez a' Fridrik nyilván megmutatja azt, mint senki más rajta kívül, minő mindenre alkalmas és szeszetre 's tiszteletre méltó tulajdonságok fejlődhetnek ki egy Német Fejedelem és vitéz lelkéből. Tekintsétek meg Nagy Sándort, Trajanust, Henriket, 's a' Lajosokat, nagyok, úgy van Nagyok voltak ezek mind, kiki a' maga módja szerint; de egyikben se egyesült a' Királyi Böltsesség, a' Vezéri erő és tudomány, a' Birói keménység, az alatt valók eránt viseltető atyai szeretet, a' barátságos öszve jövetelbeli nyájasság, a' barátságbeli komolyság, a' Musák betsülése és szeretete, a' Tudósság, Mivészesség, 's Filozofia olly tökéletesen, mint az Egyetlen egy Fridrikben!“ —

Mind ezen felséges tulajdonságai mellett is Fridriknek több és nem tsekély hibák vettettek szemére, nevezetesen a) hogy Igazgatása minden Státus tanács nélkül való ön igazgatás volt,

mellynek káros következségei leg inkább a' Civilis Administratióban tetszetek ki, a' melly mind jobban jobban Makhinává változott által. Az én vélekedésem szerint ellenben az nem hogy hiba nem vólt Fridrikben, sőt kívánni kellene, hogy minden Státus igazgattatásba Makhinává lenne, tsak hogy az egy olly nagy és éles bélátású Fejedelemnek köszönhesse mozgassát, mint Fridrik vólt, a' ki nem tsak mintegy $3\frac{1}{2}$ Mil. hanem ötször 's többször annyi alatt valók kormányozására is alkalmas lett vólna: továbbá mivel azon tzelját, hogy az akkori Europai Státusok sorában még tsak 40 esztendő Prussziai Királyságnak tekintet és dicsőséget szerezzen, tsak a' hadi pályán érhette el, sokkal inkább foglalatostkodtatta őtet a' katonaság jó rendbe szedése 's tzel erányos alkotásba, mint a' polgári vagy Civilis Administratio új formába öntésével való bajoskodás, mind a' két kötelességnek pedig az egy mást nyomba követő véres háborúk, 's ezeknek következségei miatt meg nem felelhetett, melly utólsónak el mellőzése az előtte lévő Uralkodók hibája inkább, mint az övé; végre katonai pontossággal bírván, a' Státus Tanáttal való hosszszas tanátskozásra ideje annyival inkább nem vólt, mivel mindenütt személyesen szeretvén jelen lenni, 's a' Királyi méltósággal a' fő vezéri hivatalt is, melly maga egyedül is elég terhes, egyesitvén, othon ritkán lehetett, és így a' levelezés a' dolgok folyamatját tsak meg hosszabbította 's nehezítette vólna, de egy ollyan nagy és mindent egy szempillantásban által néző eszü Fejedelemre nézve, a' kinek minden lépését ez a' nagy gondolat: „Mint Király gondolkodni, élni és halni“ vezérelte, 's a' ki a' mint minden tettei ellene mondhatatlanul

bizonyítják, egyedül alattvalóinak 's a' Tudományoknak élt, nem is volt a' másokkal való tanátskozás szükséges; mindazáltal, hogy a' Státus szabad kény szerént való igazgattatásának barátja nem volt, eléggé meg bizonyítja a' még most is kötelező erejű jeles törvényeket magába foglaló törvény könyv készítésnek el kezdése, de a' mellyet halála miatt el nem végezhetett. — b) A' Státus erejét, mellynek valósága magában a' nemzetben, és a' közönséges dolgok folytatásában fundálódik, egyedül Armádiájába és kintseibe helyeztette; erre nézve a' katonai rendet a' Civilistől elválasztó köz fal sehol ki tetszőbb nem volt, mint a' Prusszlai Monarchiában, a' melly látni való, hogy a' Státus nagy épületének nem szolgált erősítésére: — Felelet, és még is erős volt Prusszia mikor Fridrik meg holt, mivel 1325. □ mföldel nevededett az ő alatta, 's ezenkívül 70 Mil. Tallérnál több találtatott halála után a' kints tárba le téve, a' nélkül, hogy egy fillér adósságot tsinált volna és 200,000 főből álló hadi Sereget hagyott örökössének. De lássuk a' vád elsőbb pontjait: Hogy minden fel tétel végre hajtására eszközök légyenek szükségesek? azt magyarázni szükségtelen; az el nyomorodott koldúsnak ugyan is mankó, 's a' lábát el vesztő katonának fa láb kell, hogy mehessen, a' Katonának fegyver, hogy ellenségét le verhesse 's így tovább; mi természetesebb annakokáért, mint az, hogy Fridriknek is, tzéljának el érésére katonákra, kik nélkül Státussának tekintetet nem szerezhett, 's a' Sziléziai 4. Hercegségeket, mellyekhez just tartott, magáéivá nem tehetne volna, volt szüksége inkább, mint

a' Státus polgárait? ámbár ezekről is atyáiképpen gondoskodni el nem mulatta; a' köz falnak tehát szükségesképpen észre vehetetlenül fel kellett a' katonák, kiknek Fridrik, hogy életeket mellette örömeztőbb fel áldozzák, különösen köteles volt kedvezni, 's a' polgárok közt, kik csak az életnél hasonlíthatatlanul óltóbb vagyonaikkal segítették őtet fel tételeinek elérésében, emelkedni, a' nélkül mindazáltal, hogy a' polgári jussoknak a' katonák által való bitangoltatásáról 's a' föld művelők sartzolásáról a' História leg kisebb tanubizonyságot tenne is. c) Vád Fridrik ellen, nemzeti nyelvnek és Litteratúrájának meg vetesse 's a' Frantziákénak kedvellésse, melly alól mindazáltal magok a' Német Irók azzal mentik őtet fel, hogy Fridrik ifjúságában a' Német Litteratúra 's tudományok szegényebbek voltak, mint sem az ő termékeny lelke 's láng esze azokban meg elégedést találhatott volna; mikor pedig azokra nézve kedvezőbb ég derült fel, már akkor a' Frantzia nyelvhez 's Litteratúrához való hajlandósága sokkal inkább meg gyökerezett benne, hogy sem azokat el hagyhatta volna: sőt a' Német nyelv pallérozódására nézve fellette kedvező környüállásnak ítélik, hogy igen rossz Német lévén a' nyelvet, több tekintete lévén másoknál mint Királyi Irónak, el nem rontotta 's hibás írása módjával meg nem vesztegette. Sokkal fundamentomosabb vád az elő számláltaknál d) a' vallásnak kevésre betsülése, melly veszedelmes gondolkozás mód Regis ad Exemplum nem csak tulajdon Országában, hanem egész Német Országban is el terjedt. Vallástalannak mindazáltal, a' mint élete folyamata 's Irásainak foglalata meg bizonyítja, tartani Fridriket, nem lehet, mindazáltal szá-

bad 's Századját Századokkal meg előző világos gondolkozása módjáért mint Fejedelem, a' ki-nek Machiavell szerént, (nem erköltsi, hanem politikai értelemben vévén) sokkal jobb a' világra nézve kép mutatónak, mint vallástalannak lenni, egyáltalában menthetetlen, mivel a' megvilágosodás hasonló a' virágokhoz, melyekből a' méhek mézet, a' pókok ellenben mérget szívnak!!! — II. Fridriknek semmi örökösse se maradván a' testvér öttének, August Wilhelmnek a' fiát nevezte ki Korona örökösnek, a' ki

II. Fridrik Wilhelm név alatt 27 Aug. 1786. fel is lépett a' Királyi székre. Uralkodásának kezdete igen szerentsés környülállások közt esett; Prusszia ugyan is semmi külső ellenséggel nem vólt háborúba keveredve és a' II. Fridrik politicája reá némü némü birói tekintetet 's bé folyást hagyott Európára nézve: a' többi Státusok dolgaiban való helyesen meg nem fontolt rész vétele, 's a' Nagy Fridrik nyomdokaitól való el térése által azomban a' külső Fejedelmek Kabinétjeiben lévő nagy hitelét el vesztette, valamint a' szükségtelen 's egyáltalában haszontalan háborúk, és kedveltjeire, fordított, a' pazérlással határos költségek által a' reá maradt temérdek kintseket is nem csak el vesztette, hanem halála után örökössére 18 Mil. Tallér adósságot hagyott. — A' külső dolgokba való első rész vétele abban állott, hogy 1787. a' Braunschweigi Hertzeg vezérlése alatt Hol-lándiába egy Sereget küldött, a' hol az Orániai Ház ellenségei az ugyan ezen házból született örökös Helytartó jussait nem akarták meg esmerni, és a' Helytartó feleségének, a' ki az ő testvére vólt, Hagába történt utazássakor való meg bántódássáért elég tételt adni magokat vonogatták. A' Prusszusok minden ellentállás

nélkül Amsterdámig nyomúltak, 's a régi rendet csak hamar ismét helyre állították, 's egyzersmind 15 April. 1788. Hágában Prusszia, Anglia és Hollandia közt oltalmazó szövetség kötöttetett. A' Svéczia és Orosz Birodalom közt folyt háborúban 1788. Angliával egyesülvén meg akadályoztatta Dániának Svécziára való ütését. Irigy szemekkel nézván az Orosz Birodalom és Austria szerentséjét. a' Török háború alatt, a' Török Udvarnak minden birtokaiért jót állott az 1790. kötött Egyesség szerint, és már Sziléziában a' Cseh Országi határokon táboroztak az Austria ellen küldött Prusszus seregek. A' békesség szerető II. Leopold azomban, jóllehet az ellenség vissza verésére rendelt Austriai hadi nép is talpon állott Csehországban, nem kívánt Prussziával hadba keveredni, és 27 Jul. 1790. a' Reichenbachi Egyezésben, melly Anglia és Hollandia közben járássokra kötöttetett közötté és II. Fridrik Wilhelm közt, meg ígérte, hogy a' Törököknek minden el foglalt tartományaitat vissza fogja adni, melly fel tételek szerint a' békesség is el készült az Austriai és Török Udvarok közt Szisztówban. Ezt követte II. Fridrik Wilhelmnek a' Frantzia Zendülés el nyomássára II. Leopoldal való szorosabb össze kötöttetesse Aug. 1791. Pilnitzben. Kevéssel azután a' Stanislaus Augustus Király pártján lévő részek a' Lengyeleknek uj polgári alkotmányt 's örökös Uralkodást akarván bé vinni, hogy fel tételekben bődögüljanak II. Fridrik Wilhelmel szövetségbe állottak, melly szerint Prusszia a' Lengyel Ország fel oszthatatlanságát meg esmerte, és ennek 40 ezer gyalogságot 's 4000. Lovasságot ígért segítségül arra az esetre, ha valamelly más Státus magát a' Lengyelek dolgaiba belé avatná. Hanem ezen össze

vetkezésnek a' Lengyelekre nézve semmi követ-
kezésse se lett, mivel II. Katalin a' Törökökkel
Békességet kötven, mint hogy maga a' Fran-
tziák ellen indítandó háborúban éppen semmi
részt sem vett, Austriának és Prussziának ellen-
ben, mellyek abba a' fellyebb említett Pilnitsi
szövetség szerént belé keveredtek, terhes hadi
környülállásait előre jól látta, Prussziát Len-
gyel Országnak vagy az Orosz Birodalom ellen-
való védelmezésére, vagy annak a' két státus
közt való második fel osztatására kényszerítette,
II. Fridrik Wilhelm annakokáért az új polgári
alkotmány bé vitele mellett buzgó Lengyelek-
nek adott szavát meg akarván tartani, Jan. 1793.
a' Möllendorfs vezérlesse alatt Nagy Lengyel Or-
szágba az Orosz párt, vagy a' régi Státus alkot-
mány meg maradassán munkálódó Lengyelek el
nyomására, egy hadi Sereget küldött be; mint-
hogy pedig a' számos Orosz hadi néppel meg
mérközni tanácsosnak nem tartotta, a' II. Kata-
lin Császárné plánumába meg egyezvén, a'
Lengyel Ország fel osztatassát helyben hagyta,
melly Egyezés szerént ennek 1060. □ mföldnyi
részét, u. m. Posent, Gnesent, Kalischt, Sie-
radcot, Lenczicet és Ravanak felét Danziggal
és Thornal együtt, Brzescnek felét, Dobrzint
's Czenstochow Várát kaptsolta 1,136,000. lako-
sokkal Országához déli Prusszia név alatt,
mellyeket azonnal Prussziai lábra is állított. Jol-
lehet a' Grodnoi Ország gyűlés az ezen tarto-
mányokról való le mondást 's az Orosz Biroda-
lomnak engedett Lengyel birtokok el vesztés-
ét helyben hagyni kéntelenített is, April.
1794. mindazáltal Kosciuszko és Madalinsky
alatt a' Lengyelek függetlenségek fen tartassa
végett fel támadtak, melly alkalmatossággal az
Oroszok és Prusszusok ugyan több ízben meg

verették, utóbb mindazáltal Kosciusko Fersen Orosz vezértől nem csak meg győztetvén, de el is fogattatván, Lengyel Ország harmadszor is fel osztatott 1795. 's egyszersmind a' független Státusok Sorából ki töröltetett és Prusszia 997 □ mföldel 's 1. Mil. lakosokkal nevezkedett, mint a' közötte és Austria 's az Orosz Birodalom közt fel osztatott Lengyel Országnek hozzá kaptsolt részével. —

A' Frantzia Zendülés veszedelmes tüze azoközben mindég jobban jobban harapódzván, a' Pilniti Egyezést az Austria közt kötöttet Szövetség követte Dec. 1792. melly szerént a' két hatalmasság a' Német birodalombeli alkotmány fen tartására, a' Frantzia Revolutzió el nyomására 's Lengyel Országban egy szabad polgári alkotmány fel állítására egyesült. Men-nél váratlanabb volt a' Frantziák előtt Prussziának az ő dolgaikban való valóságos rész vétele, annál nagyobb szeget ütött fejekbe a' II. Fridrik Wilhelm Jun. 1792. a' Rhénusnál táborozó 50,000-ből álló Serege, mellynél egy ideig a' Korona örökössele magá is jelen volt személyesen. Az egyesült Austriai és Prusszus Seregeknek Fővezérévé a' Braunschweigi uralkodó Her-tzeg Károly Wilhelm Ferdinánd tétetett, a' ki azt a' vakmerő plánumot tette fel, hogy Lotharingiából, a' Frantzia Országi határoktól csak egynéhány napi járó földre lévő Párisra üs-sön, az élelem bé vitelét meg akadályoztas-sa és így a' várost éhség által fel adásra kén-szerittse. Ezen plánumnál fogva annakokáért a' Német seregek Augustus hónap Elején Lot-haringia felé nyomultak, 23-kán már Longwy, 's 2. Sept. Verdun kezekbe volt, hanem a' Cham-pagneba való bé menetelek, a' meredek Bértzek, a' hegyek közt lévő szoros utak és járatlan 's

terméketlen Erdőségek által, valamint a' katonaság tartására elmulhatatlanul szükséges élelem szállítása is a' határok felől, igen megnehezítettetett, ezen felyül pedig szemközt állott a' szövetségesekkel Dumouriez Frantzia vezér St. Menehouldnál lévő táborában, a' ki a' Németekkel minden nap tsatázott ugyan, fő ütközetbe mindazáltal belé nem ereszkedett, részszerént nem akarván Frantzia Ország szerentséjét egyetlen egy hadi játékra fel tenni, részszerént jól tudván, hogy a' Németek a' szükség és betegségek miatt minden vér ontás nélkül is kénytelenek fognak lenni magokat vissza huzni. A' mit a' Frantzia vezér gyanított, valósággal meg is történt, a' honnan Ferdinand Hertzeg thogy serege munkáttalanul, 's az éhségtől és betegségekől vesztegettetve az időt hijjában ne töltsé, Dumouriezt akaratja ellen is ütközetre igyekezett venni, és ennek vezér társát Kellermannt Valmynál 20. Sept. meg támadta, de Frantzia Országnak ezen meg Szabadítóját (mivel, ha Ferdinand Hertzeg ekkor győzhetett volna, bizonyos, hogy Planumát végre hajtotta és a' zenebonás Frantziákat Párisban le ültette volna, a' kiknek dolgok olly zürzavaros időben nem a' leg erősebb lábon állott, a' mint ezt a' Dumouriez fellyebb említett maga vonogatása eléggé meg bizonyítja) helyyéből ki nem mozdíthatta, sőt hogy meg ne támadtassék, két nap mulva a' Frantziákkal fegyver nyugvásra lépett, 's 29. Sept. oda hagyta Champagnet. A' szerentsétlen kezdetű, 's változó szerentsével folyt háborúnak végre, minekutánna a' Német Seregek, már a' Rhénuson is vissza nyomattak, az 5. April. 1795. Baselben kötött Békesség, a' Frantziák és Prusszusok közt véget vetett, melly szerént H. Fridrik Wilhelm minden a' Rhénuson

túl lévő tartományait elvesztette 's a' Frantziák-nak engedte. Országához kaptsolta ellenben 2. Dec. 1791. Anspach és Baireuth 2 Franconiai Hertzegségeket, melyeket a' Brandenburgi — Franconiai familia férjfiúi ágon lévő utolsó Hertzeg Christian Fridrik Károly Sándor Márkgróf, 500,000 forint haláláig tartó, esztendei fizetésért a' Választó fejedelmi Lineából való II. Fridrik Wilhelmnek engedett, 's ezen alkalmatossággal ujítottatott meg a' véres Sas rend. Meghált II. Fridrik Wilhelm 16. Nov. 1797. 's követte a' fia

III. Fridrik Wilhelm, Fellépven a' Királyi Székre, tüstént azon rosszaknak kiirtását tette tzelúl, melyek atya alatt bétsúsztak: azon gyűlöletes vallásbeli Edictumot vagy parantsolatot, melly a' II. Fridrik alatt elhatalmazó megvilágosodás elfojtására adatott ki a' Wöllner tanátsára, 's a' rendkívül szoros könyvvizsgálat eltöröltettek, valamint a' dohány ki árendálás is; az Igasság ki szolgáltatása folyamatjának az önkényes Kabinétfeli parantsolatok által való félben szakasztatása megszűnt; több mind a' két nemen lévő Udvari kedvelteket, kik az atya Uralkodásának utolsó esztendeiben a' fő hatalmat kezekre játszották 's azt alatsony tzelokra használván, az egész Nemzet előtt gyűlölségek voltak, eltávoztatott az Udvartól, 's helyekbe éles bélátásokról, fedhetetlen erköltsökről és jó szívekről esmeretes férjfiakat vett maga mellé; az adósság lefizetésére igen bős tákarékosságot vitt be Udvarába, mellyre nézve maga ment alattvalói előtt jó példával elől. — A' háború azonközben a' Frantziák és Austria 's ennek szövetségesei közt folyt, Prusszia ellenben a' 17. Maj. 1795. kötött Baseli Egyesség szerint a' fegyveres rész nem vétel mellett állhatatosan megmaradt, 's a' helyett, hogy abba

magát belé avatta volna, tartományainak boldogitásával foglalatoskodott. A' Baseli Békeség (5. April. 1795) szerént az állapíttatván meg, hogy a' Rhénus bal partján fekvő Prussziai tartományok, Geldern, Meurs, 's Clevenek egy része, addig míg a' Frantzia Ország és Német Birodalom közt kötendő békesség alkalmatosságával azoknak Sorsok végképpen el nem fog határoztatni; a' Frantzia Seregek birtokában maradjanak, minekutánna ez a' békesség Lünevillenben 9. Febr. 1801. tökéletességre ment, és a' Rhénus egész bal partja a' Frantziáknak engedtetett, Prusszia az ott lévő tartományai helyett két esztendőkkel azután a' Birodalombeli Deputátzió végzése szerént Münsternek keleti részét, Hildesheimot, Paderbornt, Eichsfeldet, Erfurtot, Untergleichent, Treffurtot, Dorlat, Goslar, Mühlhausen, és Nordhausen szabad városokat, Quedlinburgot, Essent, Werdent, Eltent, a' Herfordi Apáturságot 's a' Kappenbergi Prépostságot kapta, melly kár térítés által az mintegy 180 □ mföldel 's 400 ezernél több lakosokkal, a' jövedelem pedig 2 Mil. Forintnál többel nevededett. Baváriával Franconiai Birtokait eltserélvén, azon kívül, hogy ezen tsere által 8 □ mföldet nyert, Országát igen tzel erányoson berekítette. III. Fridrik Wilhelm e' szerént egy közel 10 Mil. lakosokat magába foglaló Nemzetnek lett Uralkodója. Az Anglia, Orosz Birodalom és Austria közt Frantzia Ország ellen 1805. tétetett ujj öszve Szövetkezés alkalmatosságával is Neutralitássa mellett hűségesen megmaradt, a' honnan az Orosz Birodalomnak Prusszia ellen való gyanús mozgássai miatt Sziléziában 's a' Visztula mellett ő is öszve huzta Seregeit. Azomban egy Frantzia-Bavarus Seregnek a' fegyverben részt nem vevő Anspachon

való váratlan keresztül utazása, és Sándor Császárnak Berlinbe való személyes jelen léte, a dolgoknak egészen más formát adtak. III. Friderik Wilhelm alattomban 3. Nov. 1805. a' Frantziák ellen felállott Egyesületnek tagjává lett, mindazáltal a' hadakozó Hatalmasságok közt a' békeség ki eszközléssén munkálódott, melly az Austerlitzi Ütközet után meg is történt Austria és Frantzia Ország közt. Kevés napokkal az előtt, u. m. 15. Dec. Bétsben Haugwitz Gróf által a' Frantziák 's Prusszusok közt is megkötetett az Egyesség, melly által a' két Monarchák, Napoleon és III. Friderik Wilhelm egymás ujonnan nyert tartományai mellett jót állottak és azoknak megtartására mindenik költsönösön kötelezte magát; Prusszia Anspachot Baváriának engedte, Clevet és Neufchatelt pedig a' Frantziák szabad rendelés tételekre bizta, melly két utolsó tartományért Hannoverát kapta. Hannoverának, mellyet Prusszia 1. April. 1806. valósággal birtok alá is vett, elfoglalása miatt III. Friderik Wilhelm elébb (11. Jun.) Angliával, melly Hannovera elfoglaltatásáért Prussziának hadat izent, azután pedig az Anglusokkal szövetséges Svékusokkal, kik Lauenburg oltalmazása végett ezt a' Hertzegséget megülték, keveredett hadba, hanem ezen utolsókat Lauenburghól a' Prusszusok tsak hamar kikergették, és már Augustusban 1806. békeségre léptek egymással. Frantzia Orzágnak Angliával 's az Orosz Birodalommal való alkudozásai, mellyek miatt Prusszia magát veszedelemben forogni gondolta, 's a' Rhénusi Szövetség felállása, Prusszia 's Frantzia Ország közt is új alkudozásokra szolgáltatott alkalmatosságot. Prussziának az a' plánuma völt, hogy mint Napoleon déli és nyugoti Német Országban, úgy ő is az északiban egy északi Német Szövet-

séget állíttson fel, melly a' Rhénusi Szövetségben nem lévő Státusokat foglalja magába. Hogy tehát Prussia azon kívánságainak, hogy Frantzia Ország ezen plánumban lévő Egyesületnek semmi akadályt se tegyen, Seregeit Német Országból kivigye, és több igasságtalanul elfoglalt helyekből a' Frantziák kitakarodjanak, nagyobb erőt 's fontosságot adjon, fegyvert fogott Saxoniával Nápoleon ellen, a' kinek Seregei hasonlóképpen Német Ország felé utban vóltak. 9. Oct. kezdődtek el az ellenségeskedések a' Saale vizénél; más nap a' Prussziai Sereg elősapatja Saalfeldnél vissza nyomtatott és 14. Oct. a' Jenánál 's Auerstädnél lévő ütközetek tökéletesen eldöntötték a' Prussziai Sereg és minden a' Weser 's Elbe vagy Albis közt fekvő Prussziai tartományok sorsát. Reménytelenül 's hihetetlen hirtelenséggel megadták magokat a' legnevezetesebb Várak és már 27. Oct. a' fegyvertelen Berlinbe tartotta pompás győzedelmi bemenetelét a' győzedelmes Nápoleon. Ezen szerentsétlen esetek csoportja mindazáltal a' III. Fridrik Wilhelm megrettenthetetlen állhatatosságát meg nem reszkettette; Berlinből kiszoríttatván Memelt választotta időközbeli lakhelyévé, és ujra Sereget gyűjtött a' keleti Prussziába bényomuló Frantziák megálázására, kikkel az ő hűséges szövetséges társával az Orosz Császárral szembe szállott. Az Eylaui és Friedlandi szerentsétlen ütközetek végre letették az Orosz Birodalommal és Prussziával a' fegyvert, és Tilsitben 9. Jul. 1807. Nápoleonnal békességre léptek az ellene feltámadt Hatalmasságok, e' következő pontok alatt: 1) hogy az 1793. és 1795. Lengyel Országtól elszakasztott 's eddig Prussia alatt lévő tartományokból egy ujj; az az a' Warsaui Hertzegség formáltassék; 2) Danzig két órányi kerületjével, Prus-

szia és Saxonia oltalma alatt, szabad Státussá tétessék ; 3) a' Szász Király, a' ki Warsaui Hertzeg lett, egy Szilézián keresztül az ujj Hertzegségbe vivő katonai Ország utat kapjon ; 4) a' Mecklenburgi, Oldenburgi 's Koburgi Hertzegek a' Frantzia Császár Nápoleon által, tartományaik birtokába vissza helyheztesdjenek, a' testvérei pedig Nápoleonnak, u. m. Hieronymus Vesztfáliai, Jó'sef Nápolyi, 's Lajos Hollandiai Királynak, megesmertessenek az Orosz Császártól ; és 5) a' Vesztfáliai Királyság a' Weser és Elbe közt fekvő Prussziai tartományokból 's Hessenből és Braunschweighból alkottassék. Egyszer'smind 6) Sándor Császár a' Jeveri Uradalmat Hollandiának engedte és 7) megígérte, hogy a' Törökök ellenszatázó Seregeit Moldyából és Oláh Országból vissza fogja parantsolni 's a' Török Udvarral békességet fog kötni. Ezekért az Orosz Birodalom Prussziai Lengyel Országból Bialystockot (egy 206 □ mföldnyi Provinciát, 184,000 lakosokkal) kapta. Ebben a' szerentsétlen Békességben elvesztette Prusszia minden Lehgyel Orzági, 's minden az Albis és Rhénus közt fekvő tartományait, melyekről a' Nápoleon, 's a' Cottbusi kerületet, melyről Saxonia részére kénytelenítettett lemondani. Félét tették az elvesztett Provinciák a' III. Friderik Wilhelm Országának, melyek egyszer'smind a' földmívelésre, mesterségekre és kereskedésre nézve a' legnevezetesebbek voltak : de a' felfuvalkodott Nápoleon ezzel még meg nem elégedett, hanem a' békesség gyümöltseitől is megfosztotta a' maroknyira leolvadt Prussziát és csak azon esetben ígérte meg a' nyakán lévő Frantzia Seregek 1. Octoberig lejendő vissza huzását, ha a' reá vetett terhes hadi adókat addig lefizetendő, a' honnan 120 Mil. Frankal kel-

lett magát a' szerentsétlen Prussziának a' benne kőborgó gyűlöletes Frantziáktól megváltani. Kitakarodván végre a' Frantziák Dec. 1808. Berlinből magából is, az alattvalóitól rég ólta ohajtott Király ismét ide tette lakassát által. Határt 's megszűnést nem esmerő tüzzel és állhatatossággal dolgozott most Fridrik Wilhelm a' háború által okozott Sebek megorvoslássán; a' hadi Sereg száma 42,000-re tétetett, 's egészen új alkotást kapott; új polgári alkotmányt vitt be 's az örökös jobbágyságot eltörölte; lételt adott a' városi rendnek; 6. Nov. 1809. a' Királyi Uradalmakat eladta, 's a' klastrombeli és papi Jóságokat a' Státus jóságaivá tette; Berlinben 1810. Universitást fundált, 's az Oderai Frankfurtit Breslauba tette által, a' hol az újabb és tzélerányosabb alkottatást kapott.

Alig élhetett Prussia 4 — 5. esztendeig a' békességgel, ismét magával ragadta azt az Orosz Birodalom 's Frantzia Ország közt Jun. 1812. kiütött háború árja. A' 24. April. 1812. Nápoleonnal kötött Párisi oltalmazó Szövetség szerint ugyan is III. Fridrik Wilhelm 30,000 Emberről álló Segítséget küldött. a' Nápoleon Zászlója alá, melly a' 10-dik 's a' Macdonald vezérlesse alatt lévő, Frantzia Sereggel az Egésznek a' bal szárnyát tette és Riga ostromlássára volt rendelve. Hanem a' Frantziák az Orosz Birodalomból nyakra főre 's temérdek Ember vesztéssel magokat vissza húzni kéntelenítettvén, a' Prussziai Sereg is hasonlót tett: a' Prussziai Vezér York mindazáltal megmentette ezt a' végveszedelemtől az Orosz vezérrel Diebitsel 50. Dec. 1812. tett egyezés által, melly szerint a' vele lévő hadi népet neutralissá jelentette ki, 's a' Frantziáktól külön is vált. Nem lévén még az az idő pont jelen, midőn a' Prussziai Or-

szágló szék a' maga érzéseit nyilván ki nyilatkoztathatta volna, a' York tselekedetét eleinte kényszerített helyben nem hagyni; de minekutánna a' Frantzia Országban tett uj hadi készületek miatt a' Király Berlinből Breslauba tette volna 22. Jan. 1813. lakhelyét által, nem csak helyyesnek ítélte a' York tettét, sőt egy más Sereget is adott vezérlésse alá.

A' két egymás ellen hadat viselő hatalmas Fejedelmek, u. m. Sándor Császár és Napoleon közt mintegy közép ponton lévő III. Fridrik Wilhelm azonközben látván, hogy a' legterheesebb feltételek teljesítése mellett is a' gögös Frantzia Császár kívánságai mindig határtalanabbakká lesznek, 's Szövetségeseivel megvetőleg bánik, lemondott a' Frantziák barátságáról és Kalisban 28. Febr. 1813. az Orosz Császárral Szövetségbe állván, 16. Mart. Nápoleonnak hadat izent, 17. Mart. pedig az egész népet felszóllította az önön betsülete, Szabadsága 's elnyomattatott Hazája mellett való viaskodásra. 100,000-nél többen rohantak a' Királyokat szerető Prusszusok azonnal a' zászló alá, 's gyakorolták magokat a' fegyver forgatásban. Két Prussziai rendes katonaságból álló Sereg, egyik Blücher, a' másik York alatt, melly utolsó a' Frantziákat Berlinből még 3. és 4. Mart. kikergető Wittgenstein Orosz Vezér hadi népével egyesült, indult meg Saxonia felé. 24. Máj. vissza költözvén a' Frantziáktól ki tisztított Berlinbe maga is III. Fridrik Wilhelm, az Ország belső igazgatására katonai és polgári Kormányozókat nevezett ki, a' száraz földi hatalmasságoknak az Anglusok kereskedésének elnyomására való egyesülését a' maga Státusszaiban eltörlötte, 's a' Haza eránt tett érdemek megjutalmaztatására a' vas kereszt rendjét alkotta. — A' háború azonközben a'

Szövetséges Oroszokra 's Prusszusokra nézve ez uttal se folyt szerentsésebben, mint annakelőtte; a' Groszgörshennél és Lützennél 2. Máj. történt ütközetben ismét Nápoleon volt a' győzedelmes, a' minek következésse a' lett, hogy a' Szövetségesek magokat az Elbe megé kénytelenítették vissza huzni, Saxonia 8 napok alatt a' Frantziák kezekre került, és így Napoleonnak, legnagyobb gyorsasággal öszve huzott uj Serege tartására, uj kutfő nyitattott fel. Hasonlóképpen szerentsétlenek voltak a' Szövetségesek 20. 's 21. Májusban is 1813. Bautzennél (felső Luzatziában) 's Vurschennél, a' hol ismét a' Nápoleon részére hajlott a' szerentse; temérdek embere véreben *) kerülvén ez a' győzelem, a' fegyver nyugvásra hajlandó lett, melly 4. Jun. egy Poisschwitz nevű faluban, Sziléziában, a' hol táborozott már Nápoleon, meg is kötöttetett.

Ezt a' fegyver nyugvást a' Prágai alkudozások követték, de minthogy Nápoleon itt is fenhangan beszélt, 's minden helyes feltételeket megvetett, ismét kiütötte magát Europa ezen közönséges ellensége ellen a' háború, mellyben csak nem egész Europa, és így III. Fridrik Wilhelm is részt vett, 's 277,000 Emberből álló Sereget állított ki maga részéről az egyesült Armádiába. Semmivé tétetvén ez által a' Lipsiai (18. Aug. 1813) nagy ütközetben a' dölfös Nápoleon hatalma, 's 31. Mart. 1814. maga Paris is megvétetvén, az itt kötöttetett Békességet kö-

*) A' Nápoleon katonái közzül ugyan is 8,000-en holtak, 18,000-en sebesítették meg; az Oroszok 's Prusszusok ellenben 8,000 mások szerint 12000 résszerént megholtakat, résszerént meg sebesítettetteket számoltak.

vető Bétsi Fejedelmek Gyűlése végre a' meg-
rontsolt Prussziát ősi Birtokaiba, (némelly vál-
toztatásokkal) vissza helyhezette. A' hajdani
Lengyel Országi tartományok között ugyan is
Nyugoti Prusszia, 's a' Netzi kerület, Danzig-
gal és Thornal együtt vissza adattak; a' Nagy
Lengyel Országból Prussziának jutott rész, most
Poseni Nagy Hertzegegnék, 's a' Szász Király-
ságnak ugyan tsak Prusszia alá eső része, Sa-
xoniai Hertzegegnék nevezetik. Vesztfáliában
minden elébbeni Birokait vissza kapta III. Frid-
rik Wilhelm; a' Rhénus bal partján pedig a' Jü-
lichi Hertzegeget 's a' hajdani 3 papi, u. m. a'
Mainzi, Trieri és Cölni választó Fejedelemségek
nagy részét, mellyeket Alsó Rhénusi Nagy Her-
tzegege neve alatt kaptsolt Országához. Lemon-
dott ellenben Ostfrieslandról, Hildesheimről,
Goslarról, Duderstadtról és Lingenről Hanno-
vera részére, 's ezek helyébe Lauenburgot kap-
ta, mellyet a' 4. Jun. 1815. kötött Egyességnél
fogva Dániának engedett Svétziai Pomerániá-
ért 's Rügenért és 2,600,000 Tallér kész pénzért.

Valamint a' lelketlenné lett Test, még egy
utolsó meg rándulás által adja jelét elébbeni
elevenségének; úgy Nápoleon is Elbából, a'
hova számkivettetett, ki szökvén, még egyszer
próbát tett elvesztett hatalmának vissza szerzés-
sére; de egyszer'smind utóljára, mivel a' fel-
lyebb említett esztendőben őtet megalázó Ha-
talmasságok is azonnal fegyvert fogván ellene,
mint tsendesség háborító ellen (melly alkalmat-
ossággal III. Fridrik Wilhelm is 150,000 embert
állított ki a' köz Ügy védelmezésére), 18. Jun.
1815. Vaterloonál vagy Belle Aliancenál töké-
letesen megaláztatott, 's Sz. Ilona Szigetébe té-
tetett fogságba, a' hol a' Világgra nézve mintegy
meghalva töltötte el hátra lévő napjait. A' Nápo-

leon megaláztatásának, Páris másod ízbeli megvétetése, ennek pedig a' második Párisi Békesség lett a' következése, melyben a' Prusssiai Monarchia, a' Frantzia Országtól elvett, 's az Alsó Rhénusi Nagy Hertzegeységhez kaptsoltott Saari Departamentummal nevedett.

Hellyre állván a' tsendesség, III. Fridrik Wilhelm alatt valói bódogítására tzelező, 's több ízben elkezdett, de mind annyiszor félben szakasztott nemes foglalatosságát szakadatlanúl folytatja; tanubizonyosságai ennek a' Státus Tanátsnak 30. Maj. 1817. történt uj alkottatása, a' nép képviselésének bévivése, mindenek félett pedig az oskoláknak 's a' tudományos intézeteknek előmozdítása, melly örökre elhervadhatatlan koszorúja fog maradni ezen derék Fejedelem Uralkodásának.

A nevezetesebb hibák:

Lap.	Sor.	helyett	olvasd
2.	15.	négy szeletűek	négy szegletűek.
19.	32.	nyugotiákban	nyugotiakban.
38.	27.	Birodalomnal	Birodalommal.
48.	25.	Betsi	Bétsi.
55.	6.	Püspököktől	Püspököktől.
99.	7.	1371.	1571.
104.	14.	katonai	katonái.
107.	25.	partjain	partjain.
109.	9.	nemelly	némelly.
110.	5.	mogába	magába.
121.	11.	a' végső pont kimarad.	

23 MA 70